

פנינים יקרים
מפרד"ס התורה
על סדר פרשיות השבוע

בלק

מאוצר שיחותיו ומאמריו
של הרה"ג מו"ד המקובל
רבי בניחו ושישבר שמואלו שליט"א

התשפ"ג

כל הזכויות שמורות
למכון "בני יששכר"
שע"י ישיבת המקובלים "נדה שלום" תכב"ץ

ניתן להשיג את הספר בישיבתנו הקדושה

רחוב שילה 6 י-ם

02-6249000

או בחנויות הספרים,

הפצה ראשית

"סגולה"

02-6443300

ניתן לשלוח הארות והערות

למכון "בני יששכר"

באמייל: m6222560@gmail.com

לזכר עולם יהיה צדיק

לעילוי נשמת

מורנו ורבנו

שר התורה ועמוד ההוראה

גאון ישראל ותפארתו

הרועה הנאמן פוסק הדור

ראש ממשלת התורה

מרון הראשל"צ הגאון כמוהר"ר

עובדיה יוסף

זצוקלה"ה זיע"א

נפטר ג' בחשוון התשע"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

אשת חיל מי ימצא

לעילוי נשמתה
הטהורה
של מרת אמנו
הרבנית הצדקנית
מוצת הרבים

מרת **שולמית רהל**

שמואלי

בת **מזל ע"ה**

נלב"ע ביום ז"ך אלול ה'תשע"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

דיני צום שבעה עשר בתמוז

א. נאמר בדברי קבלה (זכריה ח, ט), כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים. ופירשו חז"ל (ר"ה יח:), צום הרביעי הוא יום שבעה עשר בתמוז, שהוא בחודש הרביעי. צום החמישי - זה תשעה באב שבו נשרף בית אלהינו^א, צום השביעי - זה שלשה בתשרי, שבו נהרג גדליה בן אחיקם^ב. צום העשירי - זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים^ג.

עיונים והארות

ש"נכתב גחלת ישראל הנשאת וסיבב להתם גלותן", אלא שדבר זה נגזר כתוצאה מהריגת גדליה בן אחיקם. כל עוד היה גדליה בקרבם, הגן הוא על הדור, ומשנהרג הצדיק הגדול סר מה המגן ונהרגו כל הנפשות של שארית הגולה ותכפו צרותיהם עד שבאה עליהם הגלות.

ואכן, גם מן הכתובים משמע שבתחילה היתה הגזירה להרוג את גדליה עצמו בלבד, כנאמר ירמיה מ, יד: "הידוע תדע כי בעליס מלך בני עמון שלח את ישמעאל בן נתניה להכותך נפש", ומדוע איפוא הרג לבסוף את כל הנפשות האחרות? אין זאת אלא שעל ידי שנהרג גדליה סר מהם המגן, וממילא עתה הותרה הרצועה ולקו רבים.

ולפי"ז מדוקדק היטב לשון הרמב"ם: "יום שלישי שבו נהרג גדליה בן אחיקם", וכתוצאה מכך - "ונכתב גחלת ישראל הנשאת", וכתוצאה מכך - "וסיבב להתם גלותן" [וכך גם מדוקדק מלשון המשנה ברורה (תקמ"ט סק ב) "כי ע"י שנהרג גלו כולם ונהרגו מהם לאלפים"].

וזהו שאומרת הגמרא שבג' בתשרי נהרג גדליה בן אחיקם, והיינו שמותו גרם להריגת שארית ישראל ולגלות ישראל. והכל נכלל בכלל "מיתת צדיקים", לפי שמהמת מיתת הצדיק נגרמו כל הצרות הללו. וזהו שמוסיפים ואומרים: "ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו" - שכשם שכאשר בית המקדש היה קיים היה המקדש משפיע קדושה על ישראל ומגן עליהם מפני הפורענות, וכשנשרף וחרב בטל הכל, ובאין מי שיגן עליהם באו ותכפו הצרות על ישראל - כך גם הצדיק מגן על ישראל, וכשמת סר מהם המגן ובאות עליהם צרות רבות ורעות רח"ל. (טללי אורות)

ג. שנאמר ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר. בן אדם כתב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלים. ואמאי קרי ליה עשירי - עשירי לחדשים. (גמ' שם).

מובא בליקוטי תורה (פר' כי תשא) להאר"י ז"ל על הפסוק (שמות לה, ב) "חג לה' מחר", שהיה זה שבעה עשר בתמוז (תענית כו:), ויש "מחר" שהוא לאחר זמן (רש"י שמות יג, יד) וזהו שנאמר בפסוק (זכריה ח, יט) שצום הרביעי (י"ז בתמוז) וצום החמישי (תשעה באב) יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, שבעה עשר בתמוז יהיה כיו"ט ראשון ותשעה באב כיו"ט אחרון, והימים שבינתיים יהיו כימי חול המועד.

א. שנאמר (מלכים ב, כה, ח-ט) "ובחדש החמישי וכו' בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם, וישרף את בית ה'" וכו' ונאמר (ירמיה נב, יב) "ובחדש החמישי בעשור לחדש וכו' בא נבוזראדן רב טבחים" וכו' הא כיצד, בשבעה נכנסו נכרים להיכל ואכלו וקלקלו בו שביעי ושמיני, ותשיעי סמוך לחשכה הציתו בו את האור והיה זולק והולך כל היום כולו שנאמר (ירמיהו ד, ט) "אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב". ואמאי קרי ליה חמישי - חמישי לחדשים. (גמ' תענית כט.)

ב. ומי הרגו - ישמעאל בן נתניה הרגו, ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלהינו. ואמאי קרי ליה שביעי - שביעי לחדשים. (גמ' שם).

מן הגמרא משמע שיעקר הטעם שיום הריגתו של גדליה בן אחיקם נקבע לדורות כיום תענית בין שאר התעניות על חורבן הבית, הוא כדי ללמדנו ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו. ברם, הרמב"ם (פ"ה מהל' תענית ה"ב) שינה והוסיף לכאורה על טעם זה, באומרו: "יום שלישי בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכתב גחלת ישראל הנשאת וסיבב להתם גלותן".

ואם כן, לפי הרמב"ם קשה, מה ההוכחה של הגמרא, הלא לפי דבריו, מלבד מיתת גדליה מצטרף ענין נוסף ש"נכתב גחלת ישראל הנשאת, וסיבב להתם גלותן" של ישראל, ומשום כך נקבעה תענית לדורות, כי נחשב הדבר כשריפת בית אלקינו. אבל מכל מקום יתכן לומר שעל הריגת גדליה בלבד לא היתה נקבעת תענית כשאר תעניות על חורבן הבית, ואם כן מנין לנו שמיתת צדיקים כשלעצמה שקולה כשריפת בית אלקינו.

ברם, יש לומר שדברי הרמב"ם הן תורף דברי הגמרא גופא ואין בהם תוספת ושינוי טעם לזה שהביאה הגמרא. הנה, אומר הנביא (זכריה ח, ב): "כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדי טובים". על כרחך צריך לומר שצום השביעי, צופ גדליה, נתקן מחמת ש"נכתב גחלת ישראל הנשאת וסיבב להתם גלותן", ולכן לעתיד לבוא כשיבנה בית המקדש יהיה יום זה, כשאר התעניות, לששון ולשמחה. כי אם תמצוי לומר שסיבת תיקון תענית זו היא משו הריגת גדליה בן אחיקם, והיינו בגלל מיתת צדיקים גרידא, אם כן איך יתכן שיהיה יום מיתתן לששון ולשמחה.

על כן יש לומר שאכן תענית זו נתקנה, כדברי הרמב"ם, מחמת

ב. חמשה דברים אירעו את אבותינו ביום י"ז בתמוז, נשתברו הלוחות^ז, בוטל התמיד בימי הבית הראשון^ה, הובקעה העיר ירושלים בחורבן השני^י, שרף אפוסטמוס הרשע את התורה^ה, והועמד צלם בהיכל^ה.

עיונים והארות

לא היו יודעים מה כתוב בהם. **איתא** בגמ' עירובין (נד.) מאי דכתיב חרות על הלחת - אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות לא נשתכחה תורה מישראל.

לכן תמוז ר"ת זכרו תורת משה, והאות ו' מרמזת ללוחות הברית שהיה ארכן ו' טפחים ורחבן ו' טפחים, וזה מרמז שכל השכחה נמשכת משבירת הלוחות, וע"כ ע"י שלומד תורה בכח גדול בחודש זה מתקן את השכחה שבתורה, כי כנגד שכחת התורה צריך ללמוד הרבה תורה ועי"ז זוכה לזכירה.

ה. בוטל התמיד:

גמ' בתענית (כה:) בטל התמיד - גמרא.

בימי חורבן הבית הראשון היה המעשה, שבתשעה בתמוז נבקעה חומת ירושלים ופרצו האויבים לתוך העיר ועשו בה שמוע, אבל להיכל ה' לא יכלו להכנס, כי התבצרו בו הכהנים ועשו שם עבודת האלקים עד ליום ז' באב. ואולם כבשים להקרבת התמידים בכל יום, חסרו להם מיום י"ג בתמוז, שלעולם היו בעזרה כבשים מבוקרים ממומים כדי הקרבה לארבעה ימים. מיום י"ג בתמוז ואילך שחדו את החילות שצרו עליהם מבחוץ והיו משלשלים להם כסף וזהב, והם העלו להם כבשים. וכך היו עושים עד יום שבעה עשר בתמוז, וכדאיתא בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) מעשה דומה שהיה גם בימי הבית השני.

ר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי: בימי מלכות יון היו משלשלין להן שתי קופות של זהב והיו מעלין להן שני גדיים באותה שעה האיר הקב"ה עיניהם ומצאו שני טליים מבוקרים בלישכת הטלאים על אותה שעה העיד ר' יודה בר בבא על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות.

א"ר לוי אף בימי מלכות רשעה הזאת היו משלשלין להן שתי קופות של זהב והיו מעלין להם שני כבשים ובסוף שלשלו להן ב' קופות של זהב והעלו להם שני חזירים לא הספיקו להגיע לחצי חומה עד שנעץ החזיר בחומה ונזדעזעה החומה וקפץ מ' פרסה מארץ ישראל באותה שעה גרמו העונות ובוטל התמיד וחרב הבית. וכ"ה בגמ' ב"ק (פה:) ושם איתא דבימי מלכות בית חשמונאי קרה המעשה ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. [ושלש וחצי שנים קודם החורבן בוטל התמיד ע"י גזרת מלכות הרשעה (מלאכת שלמה)].

ו. הובקעה העיר:

זה היה מעשה בחורבן בית שני שחומת ירושלים נבקעה ב"ז בתמוז וטיטוס וחילותיו פרצו לעיר. ואילו בחורבן הבית הראשון שבימי צדקיהו המלך, כתוב (ירמיה נב:) בחדש הרביעי בתשעה לחדש, ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ. ותיבקע העיר וכל אנשי המלחמה יברחו ויצאו מהעיר לילה וגו'.

ובירושלמי (תענית פ"ד) אמרו, שגם בחורבן בית ראשון הובקעה העיר ב"ז בתמוז אלא שמפני הצרות

רמז על ד' הצומות הנ"ל הביא בשה"ק אור פני משה (פר' לך לך) וז"ל: "בחזיון לילה על משכבי, בליל י' בטבת תקכ"ד, חלמתי שיש רמז בפסוק על ד' הצומות ותענית כ' בסיון, שאומר השי"ת לאברהם, (בראשית טו, יג) "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה" "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך" - ר"ת י' בטבת, תשעה באב, כ' בסיון, ג' בתשרי, י"ז בתמוז; "ועבדום" - הגויים; "ועינו אותם" - יתענו; "ארבע מאות שנה", ר"ת, אחר שיבנה מקדש במהרה בימינו, אז "יצאו ברכוש גדול", ר"ת: ישישו בשמחה גדולה. אמרן. עכ"ל.

ד. בתלמוד (תענית כו.) חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמשה בתשעה באב. בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובוטל התמיד, והובקעה העיר. ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל. והובא בטור (סי' תקמט) ונבאר הדברים אחת לאחת.

נשתברו הלוחות:

בגמ' (שם כה:) מנלן? דתניא: בששה לחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל, ובשבעה בו עלה משה. דכתיב ויקרא אל משה ביום השביעי, וכתוב ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה. עשרים וארבעה דסיון, ושיסתר דתמוז, מלו להו ארבעין בשיבסר בתמוז. נחית אתא ותברינהו ללוחות, וכתוב ויהי כאשר קרב אל המחנה וירא את העגל וישלך מידיו את הלחות וישבר אתם תחת ההר.

ובתנחומא (תשא) איתא, בשעה שנתן לו הקדוש ברוך הוא למשה את הלוחות, היו סובלין (היינו שלא היה צריך משה רבנו להתאמץ כדי לתופסן) כיון שירד וקרב אל המחנה וראה את העגל, פרח אותו וכתב מעליהם ונמצאו כבדים על ידיו של משה. מיד - ויחר אף משה וישלך מידו את הלוחות.

שבר הלוחות, כיצד? בזמן שעלה ונטלן וירד, שמח שמחה גדולה. כיון שסרחו ישראל, אמר, אם אני נותן להן - מזיק אני אותן למצוות חמורות ומחייב אני אותם מיתה לשמים, שכן כתוב (שמות כ) לא יהיה לך - חזר לאחוריו: וראוהו הזקנים ורצו אחרי, אחז משה בראש הלוחות והן אחזו בראשו, ויחזקו כחו של משה יותר מכחן של שבעים זקנים, שנאמר (דברים לד): ולכל היד החזקה. נסתכל משה בלוחות וראה הכתב שבהן שפורח, וכבדו על ידי משה ונפלו מידי ונשתברו: אחרים אמרו: לא שבר. עד שנאמר לו מפי הגבורה, אשר שברת (שמות לד) - אמר לו יישר כחך ששברת. (ילקוט תשא שצג).

משל למלך שנשא אשה, וכתב לה כתובה ונתנה ביד השושבין. לאחר ימים יצא עליה שם רע. מה עשה השושבין? קרע את הכתובה. אמר, מוטב שתהא נדונה כפנויה ולא כאשת איש. כך עשה משה, אמר, אם אין אני משבר את הלוחות - אין לישראל עמידה, שנאמר (שמות כב:) זבח אלהים יחרם. מה עשה? שברם; אמר לו להקדוש ברוך הוא:

עיונים והארות

תענית ביום ט' לחדש דהמתענה תבוא עליו ברכה. עכ"ל.
ז. שרף אפוסטמוס הרשע את התורה:
מאורע זה שנזכר במשנה אין פרטיו ידועים מן המקורות הראשונים. בירושלמי רק נזכר: 'היכן שרפה? ר' אחא אומר: במעברות של לוד; ורבנן אומרים: במעברות של טרלוסא':

האחרונים משערים שמעשה זה מתיחס לתקופת הנציב הרומאי קומנוס, המעשה היה כשש עשרה שנה לפני המרד הגדול ברומאים. בעת ההיא התגרו חילותיו של הנציב ביהודים ובקדשיהם והיו מהומות גדולות ששקטו אחרי כן, ועל אותה עת מספר יוספוס פלביוס כדברים האלה:

ואחרי הפורענות הזאת (כשעשרת אלפים איש נהרגו בהר הבית בגלל מהומה שנגרמה על ידי הרומאים) קמה מבוכה חדשה בגלל מעשה שוד, כי בדרך המלך על יד בית חורון התנפלו שודדים על כבודת סטפנוס, אחד מעבדי הקיסר, ובזזו את כולה. קומנוס שלח את אנשי צבאו אל הכפרים הסמוכים למקום השוד וצוה לאסור את ישוביהם ולהביאם אליו, כי מצא בהם עוון שלא רדפו אחר השודדים לתפושם, ואחד מאנשי הצבא תפס את ספר התורה הקדושה באחד הכפרים, וקרע אותה והשליכו באש, מכל העברים חרדו היהודים, כאילו היתה כל ארצם לנגדם למאכולת אש. לבשורה הראשונה נזעקו כולם ברוח קנאתם הרבה לקדשיהם, וכחצים עפים מכלי קלע, רצו אל קיסריה לחלות את פני קומנוס לבל ימנע את מעשה נקמתו באיש אשר הרבה לחרף את אלקיהם ואת תורתם. הנציב הבין כי לא תשקוט סערת העם עד אשר יפיס את רוחו, ועל כן גזר להביא את איש הצבא ולהעלות אותו לגרדום, בין מערכות המתלוננים עליו, והיהודים שבו אל עריהם.

ובית חורון בדרך המעבר מלוד לירושלים היא, כדברי הירושלמי 'במעברתא דלוד':

לפי השערה זו היה אותו מעשה ב"ז בתמוז כמה שנים קודם החורבן השני. ונתחלף שם סטפנוס באפוסטמוס, וחילופי שם כאלה מצויים רבים:

ואחרים שמיחסים מעשה זה לאנטיוכוס אפיפנוס, שמסופר עליו ועל אנשיו: 'וספרי התורה אשר מצאו, קרעו וישרפו באש'. וכן נאמרו בענין זה השערות אחרות.

שרף אפוסטמוס את התורה: פירשו הרב עובדיה מברטנורה והתפארת ישראל שר יוני. ולפי זה דבר זה אירע בבית שני.

ועמדו המפרשים על מה ששנינו "ושרף את התורה" בה"א הידיעה. ובתפארת ישראל כתב: נ"ל דר"ל אותה תורה שכתב עזרא, שהיתה בעזרה, כדאמרינן במסכת סופרים שממנו הגיהו שאר ספרים. או נ"ל ששרף כל תורה שמצא, ואפ"ה ק אמר התורה לשון יחיד, שכוונת אותו רשע היה לבטל תורה בכללה מישראל, עכ"ל. ויש שתירצו שהוא היה הראשון ששרף ס"ת, וכיון שנפרץ השער הותרה הרצועה.

ובס' אמרי דעת על המשניות שם כתב: ושרף אפוסטמוס את התורה וכו' כתב התו"ט כך קבלנו מאבותינו. כתב בדברי ירמיהו פ"ה מה' תענית וז"ל: ונעלם מדעתנו בענין שרף את התורה, והלא כמה פעמים באו אויבים עלינו והיו שורפים בתינו וספרי התורה הקודש והמקדש, ולמה אמרו שרף את התורה בה"א הידיעה. ואולי כמו שמצינו במלכים ב' ובד"ה ל"ד

האימות שהיו אז, נתקלקלו להם החשבונות וחשבו כי היה הדבר בתשעה בתמוז, ואף על פי שהקדוש ברוך הוא ידע והנביא ידע, הוא כתב ביד הנביא ירמיהו בתשעה לחדש כפי שסבר העם, כדי להראות שכביכול עמם הוא בצרה, וכביכול, אפילו חשבונותיו שלו נתקלקלו, מה שאין הפה יכול לדבר ולא האוזן יכולה לשמוע, ומשל למלך שהיה יושב ומחשב חשבונות, באו ואמרו לו: נשבה בנך! ונתקלקלו חשבונותיו. אמר, יעשה זה ראש לחשבונות. (ירושלמי שם)

וב"ה בתוס' ר"ה (יח: ד"ה "זה" הראשון) מתוך טרדותם טעו בחשבונם, ולא רצה הפסוק לשנות מכמו שהיו סבורים.

וכתב הטור (סי' תקמט) וז"ל: אף על גב דכתיב בקרא צום הרביעי בט' לחדש הובקעה העיר האידנא מתענין ב"ז בו משום דמתחלה תקנו תענית בט' בו לפי שבט' בו הובקעה העיר בראשונה ובשנייה הובקעה ב"ז וכיון דבשנייה הובקעה ב"ז תקנו להתענות ב"ז בו לפי דחורבן בית שני חמיר לן. והסביר בתיקון יששכר (דף ז') לפי שהראשון כבר נתנחמו עליו בבנין בית שני ונשכח הראשון בשני, אבל משחרב השני וגלינו בגלותינו ולא נגאלנו עד שיבא מלך משיחנו ויבנה השלישי במהרה בימינו, לכך החרבן השני קשה לנו מהראשון. (כה"ח ס"ק י"ג)

וברמב"ן בספר תורת האדם (ענין אבילות ישנה ד"ה תניא א"ר שמעון מהדו' שעוועל עמ' רמג) כתב שלא רצו לגזור גם על ט' בתמוז דאין מטריחין על הציבור.

וכן פסק השו"ע (סי' תקמט סעי' ב) וז"ל: אף על גב דכתיב בקרא: בחדש הרביעי בתשעה לחודש הובקעה העיר (ירמיהו לט, ב) אין מתענין בט' בו אלא ב"ז, מפני שאף על פי שבראשונה הובקעה בט' בו, כיון שבשנייה הובקעה ב"ז בו, תיקנו להתענות ב"ז בו משום דחורבן בית שני חמיר לן.

וכתב המג"א (ס"ק ב') לפי דברי הרמב"ן בעל נפש יחמיר על עצמו להתענות גם בט' תמוז. אולם לדברי הירושלמי שטעו בחשבון גם בעל נפש אין צריך להחמיר על עצמו. אולם כתב הכה"ח (ס"ק י"ב) בשם הפתחי תשובה דמהגמ' בתרא (ס:): משמע דבדבר שלא תקנו חז"ל משום שאין הציבור יכול לעמוד בו, גם בעל נפש לא צריך להחמיר.

ובמועד לכל חי (סי' ט אות ד) כתב שאם חל ט' בחודש ביום ששי טוב שיתענה.

ומענין לענין יש שנהגו להתענות בערב שב"ק פר' חוקת, וזאת משום הפרעות הגדולות שקראו לעם ישראל בזמן זה, וכמבואר בבאר היטב (סי' תקפ) ובמשנ"ב (סי' תקפ ס"ק טז) והביא דבריהם במועד לכל חי (סי' ט אות ד) וז"ל: ובבאר היטב סימן תקפ"פ כתב וזה לשונו, כתב התניא ביום הששי פרשת חוקת נהגו היחידים להתענות שבאותו יום נשרפו עשרים קרונות מלאים ספרים בצרפת, ולא קבעו אותו לפי החדש מפני שבתוך שאלת חלום נודע להם שיום הפרשה גורם גזירות התורה, זאת חוקת התורה מתרגמינן דא גזירה דאורייתא, גם בשנת ת"ח נחרבו שתי קהילות באותו יום, עד כאן לשונו, ובעירנו איזמיר יגן עליה אלקים, נהיגנא מכד הוינא טליא דהיו כמה אנשים סוחרים דהיו נזהרים שלא לצאת אפילו לשוק לעסקיהם בערב שבת חוקת, ומה שהיה להם לעשות בערב שבת היו עושים ומתקנים מיום חמישי, והן עוד היום רבים נזהרים שלא לילך מעיר לכפר ביום הזה, וה' שומר את עמו ישראל בכל מקום ובכל זמן שלא תאונה שום רעה אמן כן יהי רצון, ועיין בספר משחא דרבנות דף ע' ע"ב לענין

ג. ואלו הימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שארעו בהם כדי לעורר הלבבות לפתוח דרכי התשובה, ויהיה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותם הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר והתודו את עוונם ואת עון אבותם^ט.

ד. ג' צומות אלו שהם: י"ז בתמוז, ג' בתשרי, י' בטבת, תחילתם מעמוד השחר, דהיינו 72 דקות זמניות קודם הנץ החמה, וטוב להחמיר שעה וחצי זמניות קודם הנץ החמה^י. וסיום הצום בצאת הכוכבים, דהיינו בארץ ישראל בימי הקיץ כ-27 דקות אחר השקיעה (ובחורף כ-25 דקות אחר השקיעה)^{יא}.

ה. הישן שינת קבע, אע"פ שקם קודם עלות השחר, אסור באכילה ושתיה, אלא אם כן התנה קודם שישן שדעתו לחזור לאכול או לשתות^{יב}. ובזוה"ק החמיר מאד באדם האוכל אחר שישן שינת קבע בלילה על מטתו, שלא יאכל עד שיתפלל שחרית, אפילו השכים הרבה קודם זמן שחרית, וכן דעת רבנו האריז"ל. על כן יש להזהר בזה. ודין זה נוהג כל ימות השנה. ורק חולה יסמוך על דברי הפשטנים, ובלבד שיתנה קודם שישן כנ"ל^{יג}.

עיונים והארות

שהעמיד בעל כרחם של אנשי דורו. וחד תני העמיד וקאי אצלמו של אפוסטמוס שהעמיד בלי שיעכבו בידו.

ובתרגום ירושלמי (על ישעיה פרק סו' והובא בב"י סי' תקמט) מפורש דקאי אצלמו של מנשה.

ט. **כ"ב** הרמב"ם (פ"ה מהלכות תעניות ה"א). ובמשנ"ב (סי' תקמט ס"ק א) הוסיף וז"ל: ולכן חייב כל איש לשום אל לבו באותן הימים ולפשפש במעשיו ולשוב בהן כי אין העיקר, התענית, כמש"כ באנשי נינוה וירא ד' את מעשיהם ואמרו חז"ל את שקם ואת תעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם ואין התענית אלא הכנה לתשובה לכן אותם האנשים שכשהם מתענים הולכים בטויל ובדברים בטלים תפשו הטפל והניחו העיקר ומ"מ אין לפטור את עצמו בתשובה בלבד כי ימים אלו הם מ"ע מדברי הנביאים להתענות בהם.

י. **כ"ב** בשו"ת אור לציון (ח"ג פלא"א בביאורים לתשובה ב) וז"ל: וכבר נתבאר באור לציון תשובות ח"ב פרק ו' בביאורים לתשובה ד', שאף שמעיקר הדין מותר לאכול בליל התענית עד שעה וחומש לפני הנץ החמה, שאז הוא עלות השחר לדעת מרן, מכל מקום טוב להחמיר שלא לאכול מעלות השחר לדעת הגר"א, שהוא שעה ומחצה לפני הנץ החמה, ושכל השעות הן שעות זמניות, ע"ש. ויש מידת חסידות שלא לאכול בליל תענית שעתיים לפני הנץ החמה, וכדעת הגר"ז, וכמו שנתבאר שם בביאורים, ע"ש.

יא. **שו"ת** אור לציון (שם פכ"ט תשובה כה). ובמקום צורך כגון זקן או חולה יש להקל בשלש עשרה וחצי דקות זמניות שהוא בקיץ כ-17 דקות אחר השקיעה.

יב. **שו"ע** (סי' תקסד) וז"ל: כל תענית שאוכלים בו בלילה, בין צבור בין יחיד, הרי זה אוכל ושותה עד שיעלה עמוד השחר, והוא שלא ישן (שינת קבע), אבל אם ישן (שינת קבע) אינו חוזר ואוכל ולא שותה, אא"כ התנה לאכול או לשתות.

ודעת הרמ"א דיש אומרים דבשתייה אין צריך תנאי, דמסתמא דעתו של אדם לשתיה אחר השינה, והוי כאילו התנה (טור ומרדכי והגהות מיימוני והגהות אשירי).

יג. **בזוה"ק** (פרשת ויקהל דף רטו:) החמיר בזה מאוד במי שישן בלילה על מטתו שאין לו לאכול גם קודם עלות השחר, וז"ל: (בלשון הקודש) בשם רבי שמעון בר יוחאי על פסוק לא תאכלו על הדם לא תנחשו ולא תעונו, ופירש שבליילה בשעת השינה עולה הנשמה למרום לראות בגזי האורות העליונים ונשאת הנפש לבדה ומתפשטת תוך דמו

"ספר התורה מצאתי" וכתב האברבנאל למה נאמר התורה בה"א הידיעה, וכתב משום דקאי על הנאמר שם קודם לזה, מצא חלקיהו הכהן את ספר תורת ה' ביד משה. שהי' הספר שכתב מרע"ה, ועל זה נאמר התורה הידועה, וס"ת הזה הי' סגולה כפולה ומכופלת לנו. ואפשר שזה הספר שרף אפוסטמוס הרשע, וראוי ביותר לקבוע תענית על [שריפתן סגולה יקרה כזאת. או אפשר הי' ס"ת של עזרא, ועכ"פ נראה שהי' איבודה קשה לכל ישראל שממנה היו מגיהין, עכ"ל.

כתב השו"ע (סימן תקפ סעיף ג) וז"ל: יש מי שאומר שגזרו שיהיו מתעניין בכל שני וחמישי על חורבן הבית, ועל התורה שנשרפה, ועל חלול השם; ולעיתיד לבוא יהפכם ה' לששון ולשמחה.

וכתב הבאר היטב (או ט') וז"ל: איתא בכתבים שראוי לכל בר ישראל לבכות על שריפת התורה שמכח זה נמסרה התורה לקליפות המקום יחזירנה לנו במהרה בימינו: כתב התניא ביום הששי פרשת חקת נהגו היחידים להתענות שבאותו היום נשרפו כ' קרונות מלאים ספרים בצרפת ולא קבעו אותו בימי החודש מפני שמתוך שאלת חלום נודע להם שיום הפרשה גורם גזירת התורה זאת חקת התורה מתרגמינין דא גזרת אורייתא: גם בשנת ת"ח נחרבו שני קהלות גדולות באותו היום. גם נוהגין להתענות כ' בסיון בכל מלכות פולין. פעם אחת אירע שבחדש א' לא היה אפשר לראות הלבנה בחידושה ולקדשה מחמת שהיה ימי מעונן וערפל וגזר רב אחד תענית. וכתב בתשובת שבות יעקב ח"ב סימן י' שאין לו על מה לסמוך לטרוח את הצבור בתענית ע"ש. עכ"ל.

ועי' עוד במש"כ המשנ"ב (סי' תקפ ס"ק טז) בשם שעה"כ דראוי לכל בר ישראל לבכות על שרפת התורה שמכח זה נמסרה התורה לקלי', המקום יחזירנה לנו במהרה בימינו.

ה. הועמד צלם בהיכל:

בנמ' תענית (כח:): העמיד צלם בהיכל מנלן? דכתיב ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שמים. וחד הוה? והכתיב ועל כנף שקוצים משמים! - אמר רבא: תרי הוו, ונפל חד על חבריה ותבריה ליה לידיה, ואשתכח דהוה כתיב: אנת צבית לחרובי ביתא, ידך אשלימת ליה. ופרש"י (ד"ה אנת צבית) הצלם אומר לחברו: אתה רצית להחריב ביתו של מקום, שהטית ישראל אחריך - ואני עשיתי כך נקמה ושלמתי לך ידי.

ובירושלמי איתא (תענית פ"ד ה"ה) והעמיד צלם חד תני הועמד והיינו בעל כרחם, וקאי אצלמו של מנשה

1. שתית מים או קפה ותה לפני עמוד השחר, שאין שותין אותם לסעוד את הלב רק ליישוב הדעת, הנה גם לדעת הזוה"ק אין בהם איסור". ובלבד ששותה בלא סוכר". ואם אינו יכול לשתות הקפה בלא סוכר, ואין דעתו מיושבת עליו בלא שתית הקפה, יש מקילין לשתותו עם מעט סוכר".
2. הכל חייבים בתעניות אלו, ואסור לפרוץ גדר". ואפילו מי שעל ידי כך יתבטל מלימודו, או מלמדי תינוקות. וכל שכן אנשים שעובדים וטוענים שחשים כאבי ראש וצמא וכיוצא בזה. וכל המצטער על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה שנאמר (ישעיהו סו, י) "שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה".

עיונים והארות

טעם איסור זה אינו אלא משום דע"י השינה טעים טעמא דמותא, ואם ירצה לאכול הוא נותן כח לדם וכו', א"כ בנד"ד שלא היה ישן ברגע חצות, נראה בפשיטות דשרי. וכן ראיתי לה"ה מרן החב"י נר"ו שם בחתימת ד"ק, שכתב דלדברי רבנו האר"י ומהר"ש שרעבי כל שלא ישן ברגע חצות שרי לאכול. (אלא שכתב שם דלדעת מהרח"ו ודעימיה אסור, וכבר כתב שם בגוף התשובה דק"ל כרבנו האר"י ודעימיה, ושגם הרב הק' מהרח"ו לא כתב בהיפך אלא קודם שיצק מים ע"י רבנו האר"י זיע"א, ע"ש). ועי' בקונטרס "תפארת" (ח"א) בהוצאת ישיבתנו הקדושה מה שכתבנו בזה וירווח לך.

יד. כה"ח (סי' פט ס"ק ל וס"ק לג).

טו. כ"ב מרן החיד"א בברכ"י (סי' פט ס"ק ב) וכ"כ הכה"ח (שם ס"ק לא).

טז. כ"ב הכה"ח (שם).

יז. שו"ע (סי' תקנ סעי' א).

יח. גמ' תענית (ל:). ובב"ב (ס:).

ובמדרש (תהלים מזמור יז) אמרו: תני רבי שמעון בן יוחאי, משל לאחד שהיה מכה את בנו, ולא היה יודע הבן על מה הוא מוכה, לאחר שהכהו אמר לו: לך ועשה דבר פלוני שצויתך היום כמה ימים ולא השגחת בי. כך כל אותן אלפים שנפלו במלחמה בימי דוד, לא נפלו אלא על שלא תבעו בנין בית המקדש, והלא דברים קל וחומר, ומה אם אלו שלא היה בית המקדש ביניהם, ולא נחרב בימיהם, נעשה להם כך. ונענשו על שלא תבעו אותו, אנו שחרב בימינו, ואין אנו מתאבלים עליו, ולא נבקש עליו רחמים, על אחת כמה וכמה. ע"כ.

ואמרו בתנא דבי אליהו ובילקוט שמעוני (פר' כי תשא רמז שצא) כל חכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמתו, ומתאנח על כבודו של הקב"ה כל ימיו, ומתאוה ומיצר לכבוד ירושלים ולכבוד בית המקדש ולישועה שתצמח בקרוב ולכינוס גליות, [והיינו שיצטער תמיד צער ממש על הגלות ועל החורבן, מצד מה שזה גורם מיעוט כביכול לכבודו יתברך, ויתאוה לגאולה לפי שבה יהיה עליו לכבוד השם יתברך], זוכה לרוח הקודש בדבריו, ואינו צריך לא חרב ולא רומח ולא חנית ולא כל דבר שיהיה לו שומר, אלא הקב"ה משמרו בעצמו, ומלאכי השרת עומדים לו סביב וחרבות ביד כולם ומשמרין אותו, שנאמר (תהלים קמט, ו) רוממות אל בגרונום וחרב פיפיות בידם.

וזו לשון רבנו הרמב"ן זיע"א על הפסוק (ישעיה נג, ו) "כלנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו וה' הפגיע בו את עון כלנו", יאשים את ישראל בעבור כי הם בגלותם ישימו כל כוונתם בעסקי העולם, ומשים כל אחד כוונה לעצמו ביתו ועסקיו, וראוי להם להיות בוכים ולהתפלל לפני ה' לילה ויום, שיכפר על עון ישראל ויחיש קץ הגאולה, כי המשיח בתשובה יבוא

לקיים גופו וטועם טעם מיתה והסטרא אחרא שולטת בגוף כשהנשמה מסתלקת ממנו וכשמתעורר איננו טהור, וגם כשנוטל ידיו בקומו ואפילו שיעסוק בתורה עדיין לא תתפשט הנשמה בדמו רק הנפש, וכשיעמוד להתפלל תתפשט בדמו ואז נעשה שלם בנפשו למטה ונשמתו למעלה, ולכן האוכל קודם שיתפלל ויטהר דמו בנשמתו הרי הוא כמנחש וכמעונן, כי דרך המנחש להגביר כח הסטרא אחרא ולהכניע כח הקדושה, ומגביר כח הנחש והרי הוא כעובד אלהים אחרים, מפני שבאכילתו עבד את דמו ולא את הקב"ה, ונקרא מעונן שהתעסק בחובה ולא בזכות. ע"כ.

ובתב הכה"ח (סי' פט ס"ק כח) שכן כתב גם בזוהר חדש (דף קי.). וכן כתב בעץ חיים (שער מט פרק ד). וכן כתב המג"א (ס"ק יד), והאר"ר (אות יא) בשם ספר טוב הארץ, וכן כתב החסד לאלפים (אות ח) על שם הזוה"ק והאר"י ז"ל, שכל שישן שינת קבע אסור לאכול ולשתות אפילו בעוד לילה יעו"ש. וכ"כ רבנו החיד"א בספרו ברכ"י (או"ח פט, ב) שאם ישן אין לשתות קפה עם סוכר קודם התפילה וכל שכן שלאכול פירות אסור, וז"ל: "ולא תשגיח במה שכתבו קצת משם מהרח"ו זצ"ל דבאשמורת היה אוכל מיני תרגימא [עוגה ופירות] דאין לסמוך על זה, ופשוט דמהרח"ו זצ"ל לא עשה כזאת דאיסור גמור הוא לדברי הזוהר, ואולי שהיה הרב חולה וגברא דלאו שפיר חזי העד העיד לפני חכמים וכתוב בספר, עכ"ד.

ובספרו שו"ת יוסף אומץ (סי' יז, אות ב) כתב וז"ל: ועם האדון הסליחה דודאי לפי הזוהר איסור גמור הוא, ואין זה ענין לרעב וצמא, ועוד אפשר שיאכל קודם השינה ובגלותו פשט האיסור, ואף במדינת אשכנז החושש לדברי הזוה"ק, קדוש יאמר לו, וכל מין דין סמוכו לנא, ובאיסור חמור כזה שאמרו בזוהר דהוי כעובד עבודה זרה אין להקל בטעמים חלושים, כי המנהג [לאכול] התפשט קודם שיצא לאור ספר הזוהר וחס להו לרבוותא קמאי להתיר אם ידעו מספר הזוהר. עכ"ד.

ואם קם קודם חצות, יש פוסקים שהחמירו וסבירא להו דאפילו הכי אסור לאכול ולשתות, וכמו שכתב בכה"ח (שם), דאין חילוק בין אחר חצות לקודם חצות, אלא כל שישן שינת קבע על מיטתו כיון שנסתלקה ממנו בחינת הנשמה ולא נשאר כי אם בחינת הנפש אסור לאכול עד שיתפלל. וכן כתב יד אהרן (בהגב"י סוף הסימן) על שם מהרח"ו ז"ל, דאפילו קם בחצות הלילה אסור למטעם מידי עד אחר התפלה.

ויש מן המקובלים דס"ל שאם קם קודם חצות הלילה יכול לאכול ולשתות עד שיעלה עמוד השחר ואפשר לסמוך עליהם. וכ"כ הרב שדי חמד (ח"י בשו"ת מכתב לחזקיהו או"ח סס"ז), וז"ל, הנה מבואר הדבר לפי זה, דכל שלא עבר עליו חצות לילה בשינה, לא טעים טעמא דמותא. מעתה כיון דכל

- ח. טעה ואכל ביום תענית ציבור, אע"פ שאכל כזית בכדי אכילת פרס, או שתי כשיעור, חייב להשלים התענית, ורשאי ג"כ לומר עננו, לפי שהוא יום תענית. ומן הדין אין צריך להתענות יום אחר י"ט.
- ט. מעוברות ומניקות פטורות מלהתענות, ומעוברת היינו בכל ימי עיבורה, משנתברר שהיא מעוברת, ואפילו

עיונים והארות

בקרבה גם את התקוה שאפשר לשמוח עליו, כי ביום החרבן נולד הגואל.

הגאון רבי יהודה אסאד בוכה על החרבן

מסופר על הגאון רבי יהודה אסאד זצ"ל שמדי לילה בחצות היה עורך תיקון חצות ומרבה לשפוך דמעות על החרבן, על מצבו המר של עם ישראל ועל הגאולה שעדיין לא הגיעה שעתה.

נחלי דמעות היו יורדים מעיניו באותן שעות, את הדמעות הרבות נהג לקבץ אל תוך ספל, וכשפנו אליו חולים ודוויים היה נותן להם את דמעות היגון שלו כתרופה למצוקותיהם.

באחד הימים ארע דבר נורא בעיר סרדהלי, אשר בה כיהן רבי יהודה כרב, אחד התושבים נפל ארצה מגג גבוה, האיש אמנם נותר בחיים, אך מעצמת המכה שספג נשקפה סכנת עוורון לשתי עיניו, טובי הרופאים הוזעקו אל הפצוע, אף הובאו רופאי עינים ממרחקים, אך כולם אמרו נואש לראייתו.

עלינו לשאול בעצתו של רבי יהודה אסאד קבעו בני המשפחה, ובאו עם הפצוע לביתו של הצדיק. כשנכנסו לחדרו וסיפרו לו את צרת לבם, נטל הרב את ספל הדמעות שלו, נתן לפצוע כמה נטפי דמעות ומיד נפקחו עיניו... ומסופר על רבנו הנודע ביהודה שהיה יושב בט' באב מעת הקינות עד מוצאי תשעה באב על השרפרף בבית הכנסת, כשראשו בין ברכיו ובכה על חרבן בית המקדש.

ואנחנו ראינו בעינינו את אור עיניו רבן של כל ישראל רבנו עובדיה יוסף זצוק"ל, איך היה בוכה ומוריד כנחל דמעה על חרבן בית מקדשינו ותפארתנו בכל פעם שהיה אומר תיקון חצות ובפרט בימי בין המצרים כאשר היה מדבר על החרבן היה בוכה מאד, וכ"ש ביום תשעה באב איזה בכיות נוראות היה בוכה.

יט. שו"ע (סי' תקסח סעי' א) וז"ל: נדר להתענות יום זה ושכח ואכל, משלים תעניתו, והוא הדין אם היה תענית חלום, או שהיה ת"צ, או שהיה יום ידוע לו להתענות ביום שמת בו אביו או רבו. וכתב המש"ב (ס"ק ג) ונראה דבת"צ אף על פי שאכל יכול לומר עננו בתפלתו דשייך לומר ענינו ביום צום התענית הזה כמו שתקנו חכמים להתענות בו וכדלעיל בסימן תקס"ה.

כ. כ"ב הרמב"ם (פ"ג מהלכות תעניות ה"ה) וז"ל: אבל בשאר התעניות אין עוברות ומניקות מתענות, ואף על פי שאינן מתענות אין מענגות עצמן בתפנוקים אלא אוכלות ושותות כדי קיום הולד. וכ"פ השו"ע (סי' תקנד סעי' ה).

והרמ"א (סי' תקנ) כתב שאם אינם מצטערות נהגו להחמיר ולהתענות. וכתב המג"א (ס"ק ב') צ"ע דבסי' תקע"ה ס"ה (לגבי שב"ד גוזרים תענית על הגשמים) כתב דאסור להם להחמיר, צ"ל דוקא יחידים אסורים אבל הכא מעיקרא קבלו עליהם כולם להחמיר להתענות כמו ט' באב.

וכתב המ"ב (סי' תקנ ס"ק ה') ואם הם חלושות נראה דאין להם להחמיר, ומ"מ אף הצריך לאכול לא יענג עצמו בבשר ויין רק כפי מה שצריך.

מיד, ואם לאו, יתאחר עד הקץ הבא עליו בשבועה, וכו'. וכתב עוד: כי העוון הזה הנזכר פוגע בו, כי הוא מצטער כל היום על כי אחרו פעמי מרכבותיו, ואנחנו אין אנחנו משגיחין בכך, אלא מתעסקין בעסקינו בתוך העמים. עכ"ל.

ומרן בשו"ע (סי' א סעי' ג) כתב וז"ל: ראוי לכל ירא שמים להיות מיצר ודואג על חורבן ביהמ"ק. וכתב המג"א (ס"ק ה) בשם השל"ה, ועל כן בכל סעודה מימות החול אומרים על נהרות בבל, ובשבת מזמור בשוב ה' את שיבת ציון. והעיקר שידע ויבין מה שאומר, ואחר כוונת הלב הן הן הדברים.

"כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה"

נפלא ביאורו של ה"חתם סופר" על מאמר הגמרא: "כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה", שלכאורה על הגמרא לנקוט בלשון עתיד "זכה ויראה בשמחתה". וביאר על פי הגמ' (פסחים נד) שגזירה על המת שישתכח מן הלב, וכנגד זה על החי שסבורים שהוא מת אומר המדרש שאין מקבלים תנחומים, כמו שראינו אצל יעקב אבינו שסירב לקבל תנחומים על יוסף. לפי זה מובן שמתוך שכיום מתאבלים עדיין על ירושלים מוכח שהיא אינה מתה, וזוהי כוונת המאמר "כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה" - מלבד מה שיזכה לראות בשמחתה כשתבנה במהרה בימינו, יש לו גם עכשיו שמחה בראותו שירושלים לא מתה, כי אילו היתה מתה חלילה, לא היה הטבע מניחנו להתאבל עליה.

לא שמענו מעולם שמתים יתאבלו על החיים

הוסיף על כך הגאון ר' חיים מוואלאז'ין זצ"ל: מעתה יש לשאול כיוון שירושלים לא מתה, מדוע איננו מתאבלים עליה תמיד ללא הפסק, הרי המדרש אומר שאין מתנחמים על החיים... ולא זו בלבד, אלא אפילו בתשעה באב עצמו רבים מאתנו לא מתפעלים ואינם חשים בצער ובאבל... אלא ירושלים אמנם חיה, אך האנשים שאינם מתאבלים הם בבחינת מתים לעינינו זה, שכן הרגשת חרבן ירושלים כבתה אצלם, ורק החיים מתאבלים על מתים, ולא שמענו מעולם שמתים יתאבלו על החיים. נמצא לפי זה שהמתאבל על ירושלים רואה באבלו שמחה כפולה א. שירושלים לגביו לא מתה. ב. שגם הוא לא כמת נחשב.

בדברי הימים העתיקים והחדשים אנו קוראים שהעמים אשר אבדה עצמאותם, התאבלו תקופה מסוימת על אסונם, אבל עם הזמן חדל האבל ואף הם התבוללו בין העמים עד שלא נשאר להם זכר. יחיד בעולמו עם ישראל אשר מתאבל אלפיים שנה על חרבן ארצו ומקדשו, ותמיד מכריז מחדש: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני...". העם מתאבל וממאן להתנחם. מעולם לא השלים עם ישראל עם מצבו ולא התייאש מן הגאולה, מתוך ידיעה כי שוב ישוב אלינו גואלנו ככתוב: "היתה כאלמנה" - ולא אלמנה ממש, אלא כאותה אשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אליה. "כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה", הוא בעצמו זוכה להכרה הזאת שאנו מתאבלים והאבלות עצמה מכילה

- תוך ארבעים יום, לפי שבתחילת ימי עיבורה העובר חלוש ביותר ועינוי קל יכול להזיקו ומסכן גם לאמו^{יא}.
- י.** כל חולה שחלוש וחש בגופו, אע"פ שאין בו סכנה, פטור מד' תעניות, שבמקום חולי לא גזרו רבנן^{יב}. ואינו צריך לאכול פחות מכשיעור אלא אוכל כדרכו^{יג}. ומכל מקום לא יענג עצמו בבשר ויין רק יאכל כפי הצריך לו^{יד}.
- יא.** מי שיש לו סכרת למעלה מהרגיל. וכן מי שיש לו לחץ דם, וכן מי שיש לו דלקת פנימית, וכן אולקוס בקיבה כשיש שם פצע, וכן חולי לב שהתענית מזיקה להם, וחולים במחלה ממארת ל"א, הרי אלו פטורים מהתענית. וכן זקנים תשושי כח, כגון זקנים למעלה מגיל שמונים תשושי כח, פטורים מהתענית^{יב}.
- יב.** הנצרך לבלוע רפואות ביום התענית, כל שטעמם מר, או שאין בהם טעם, מותר לשתותם. ואם נצרך לזה מעט מים, יתן בהם דבר מר כגון תמצית תה וכדו'^{יג}.
- יג.** חתן וכלה שחלו ימי שבע ברכות שלהם בימי תעניות אלו, וכן בעלי הברית חייבים להתענות, שאבילות של רבים דוחה רגל של יחיד, ועוד דכתיב אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתיו^{יד}.
- יד.** תעניות אלו שנדחו, יכולים בעלי הברית לאכול בהן. אבל מכל מקום בעלי הברית מתענים עד המילה, דהיינו עד אחר חצות, ומתפללים מנחה גדולה, ורוחצין, ואין משלימן תעניתן^{יב}. ואם עשו המילה קודם חצות יש

עיונים והארות

כו. שו"ת אול"צ (ח"ג פרק כט תשובה יא) וז"ל: מותר לבלוע גולות לרפואה בתשעה באב. ואם אינו יכול לבלוע אותם בלא מים, יתן במים דבר מר, כגון תמצית תה מרוכזת או אבקת סודה וכדומה, וישתה את המים להעביר הגלולה.

כז. כ"ב הריטב"א (תענית ל:): וז"ל: חתן שחל אחד מד' הצומות בתוך ימי שמחת לבו, מסתבר לי שהוא חייב להתענות דאע"ג דימי רגל ושמחה שלו הוא ואין אבלות חדשה חלה בהם כדאיתא בדוכתא (כתובות ד.), ואין שמחה אלא באכילה כדאמרינן גבי רגלים וגבי פורים, מ"מ כיון דרגל שלו רגל יחיד מדרבנן ותעניות אלו דרבים אתי אבלות דרבים ודחי רגל דרבנן דיחיד, ועוד מקרא מלא דיבר הכתוב (תהלים קל"ז) אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, המקום יזכנו לראות בבנינה ובנחמתא אכ"ר. עכ"ל. וכ"פ ב"י (סי' תקנט) והלבוש, וט"ז (שם ס"ק ז) ומג"א (שם ס"ק יא) בשם הר"ש הלוי (סי' ב). ומ"ב (סי' תקנ"ט יב).

והב"א ח (ש"א פר' שופטים אות יז) כתב וז"ל: חתן שאירע בתוך ז' ימי חופתו י"ז תמוז וצום גדליה ועשרה טבת ותענית אסתר, יש אומרים יתענה וישלים, וי"א לא יתענה, ופה עירנו נהגו דאינו מתענה. וכתב מו"ר מופת הדור (בהליכות עולם ח"ב פר' שופטים הלכה י') חתן וכלה שחל בתוך שבעת ימי חופתם יום תענית צום גדליה, או עשרה בטבת, או שבעה עשר בתמוז, צריכים להתענות ולהשלים. אבל בתענית אסתר, אין החתן והכלה מתענים כלל, אפילו אם חל בזמנו. והוא הדין לענין שלשה בעלי ברית אברהם, שהם: המוהל, הסנדק ואבי הבן, שאינם מתענים תענית אסתר כלל. אבל תעניות צום גדליה, עשרה בטבת, י"ז בתמוז, ותשעה באב, מתענים ומשלימים.

כח. כן כתב הטור (סי' תקנט) וז"ל: מעשה שחל ט"ב בשבת ונדחה עד למחרתו, והיה רבנו יעב"ץ בעל ברית והתפלל מנחה בעוד היום גדול ורחץ ולא השלים תעניתו לפי שיו"ט שלו היה וראיה מהא דתניא (עירובין מא.) א"ר אליעזר בר צדוק אני הייתי מבני סנאה בן בנימין וחל ט"ב בשבת ודחינוהו עד לאחר שבת והתענינו בו ולא השלמנוהו מפני שיו"ט שלנו היה ונוהגין שלא לשחוט ושלא להכין צרכי סעודה עד לאחר

כא. הנה דעת הכה"ח (סי' תקנ"ט ק"ה) בשם מור וקציעה, שאינה נקראת מעוברת שתפטר מתענית אלא משהוכר עוברת ולא קודם לכן, ומ"מ אם מצטערת הרבה גם קודם לכן פטורה, מיהו דוקא אחר ארבעים יום ליצירת הולד, אבל קודם לכן הרי היא ככל הנשים ואם מרגשת חולשה אין להחמיר בה כלל. וכ"כ המ"ב (ס"ק ג').

אולם באול"צ (ח"ג פכ"ה בביאורים לתשובה ז) כתב וז"ל: אולם שוב נראה, שכיון שכיום נשי דידן מתקשות בתחילת הריון בכל מיני תופעות הגורמות להן צער, א"כ בזמנינו סתם מעוברת מצטערת היא, ויש להקל להן שלא יתענו אפילו הן בתוך ג' חודשים ראשונים להריון.

והנה במור וקציעה שם כתב, שבפחות מארבעים יום ליצירת הולד, הרי היא ככל הנשים לכל דבר אם לא מצטערות הרבה. ואולם נראה, שכיון שלשיטת הרמב"ן מחללים ומאכילים ביום הכיפורים אף על עובר פחות מבן מ' יום, והביאו הר"ן ביומא דף פ"ב ע"א, ולהרמב"ן נראה שיש איסור גמור להמית אף עובר פחות מארבעים יום, ומשום שנקרא נפש, וכבר בשבועות הראשונים שיש בעובר דם כבר נקרא נפש, על כן אף בפחות מארבעים יום נקראת מעוברת, ויש גם לחוש לקיום הולד אף בפחות מארבעים יום. וביותר שבימים אלו של תחילת הריון, קשה להן וגם מסוכן הולד יותר מבחדשים הבאים. ולכן יש להקל להן שלא להתענות בכל ימי ההריון. עכ"ל.

כב. כ"ב הטור (סי' תקנד) בשם הרמב"ן בתורת האדם (אבילות ישנה מהדו' שעוועל עמ' רנו) וכן כתב הר"ן בסוף תעניות (י' ד"ה תנו רבנן). ונפסק בשו"ע (סי' תקנד סעי' ו) וז"ל: וכן חולה שהוא צריך לאכול, אין צריך אומד אלא מאכילין אותו מיד, דבמקום חולי לא גזרו רבנן. ובגדר חולה כתב המשנ"ב (ס"ק יא) ר"ל שהוא חלוש וחש בגופו אף על פי שאין בו סכנה מאכילין אותו.

כג. כה"ח (שם ס"ק ל"ד). ואול"צ (ח"ג פכ"ט תשובה ה).

כד. משנ"ב (ס"ק ה) וכמבואר לעיל.

כה. אול"צ (שם).

- טו. תעניות אלו מותרות ברחיצה ובסיכה וכו' וכן המנהג פשוט לא.**
- טז. מי שאינו מתענה, לא יעלה להיות ש"ץ בתעניות ציבור לי. וכן אינו רשאי לעלות לתורה לי.**

עיונים והארות

בתורה בתענית ציבור מי שלא התענה. וכתב הכה"ח (ס"ק מ"ב), כתב זה בשם יש מי שאומר לפי שמהרי" קולון כתב על כהן שאינו מתענה, וכתב עליו הב"י נראה מדבריו שאין עומד לקרות מי שלא התענה. ועוד שאם הב"י לא מצא כי אם פוסק אחד כותב אותה בשם יש מי שאומר. וכתב הכה"ח שכן הוא להלכה.

ונחלקו האחרונים אם רשאי לעלות בשחרית כשחל הצום בימי שני וחמישי - דעת המג"א (ס"ק ח') שמותר לעלות אע"פ שקורין פרשת ויחל, מ"מ עכ"פ קורין בתורה בלא תענית. מיהו דעת הא"ר (סי' קלה אות ו) דלכתחילה אין לקרותו אפילו בשחרית, וכ"ד מו"ר האור לציון (ח"ג פלא"א בביאורים לתשובה ד). וכתב הא"ר רק אם כבר קראוהו יש להקל בשחרית של שני וחמישי, וכ"פ המ"ב (ס"ק י"ט) אולם דעת הזרע אמת (סי' פו) דאפילו בדיעבד אם קראוהו לא יעלה.

ודעת מו"ר מופת הדור בחזו"ע (תענית דיני קריאת התורה הלכה ח) כדעת המג"א. וכתב שם במקורות וז"ל: והנה המגן אברהם כתב לחלק דדוקא במנחה לא יעלה, אבל בשחרית בשני או בחמישי אע"פ שדוחים פרשת השבוע וקוראים פרשת ויחל, הואיל ועכ"פ קוראים בתורה בלא התענית רשאי לעלות. וכ"כ להקל בגנת ורדים (כלל א סי' מט). וכ"כ בספר נהר שלום (סי' תקסו ס"ב). וכן פסק הרב אמת ליעקב (הל' עליית ס"ת סי' ל). וכן כתב מרן החיד"א בספר לדוד אמת (סי' ה אות יא). וכ"כ הגר"ח פלאגי' בספר חיים (סי' לז אות א), ובשו"ת ישיב משה שתרוג ח"א (סי' קכ), שביום שני וחמישי אם קראוהו, עולה אף לכתחילה, אפילו כשאינו מתענה. וכ"כ החיי אדם (כלל קלב סי' לד). וכ"כ הרב מטה אפרים (סי' תרב ס"ק יז), והרב בית עובד (דף ק ע"ב), והרב שמח נפש (ערך ספר תורה), ובשו"ת פעולת צדיק ח"ב (סי' ריד). וכן מצאתי בספר לקט יושר (עמוד קיד), דס"ל בפשיטות כדברי המג"א, שאם חל התענית ביום שני וחמישי מותר לכהן שאינו מתענה לעלות לקרות בפרשת ויחל. וכן פסק בשו"ת אמונת שמואל (סי' מו), ושכן המנהג פשוט, וכדברי הב"ח. וכבר הורה זקן. ע"ש. והן אמת שהא"ר והמאמר כתבו לפקפק בזה. וכן בשו"ת זרע אמת ח"א (סי' פו) פסק שאף כשחל התענית בשני וחמישי, אפילו אם קראוהו לא יעלה. וכן פסק הרב כסא אליהו (סי' תקסו). י"ל שאילו ראו דברי הלקט יושר היו מודים לדברי המג"א. [וע' בשו"ת רעק"א (מה"ת ס"ס א), שכתב לתמוה על מ"ש הט"ז שלדעת מהריק"ו יש בזה איסור מדינא משום ברכה לבטלה]. ועכ"פ בד' צומות הקבועים מדברי קבלה, יש לנו ספק ספיקא שמא הלכה כהב"ח והחת"ס וסיעתם, שבכל ד' צומות יכול לעלות מי שאינו מתענה, [ואפילו לפי מ"ש הרב שואל ונשאל הנ"ל, שזהו נגד דעת מרן, מ"מ עבדינן ס"ס, גם כשספק אחד הוא נגד מרן, וכמ"ש מרן החיד"א בספר יעיר און (מערכת ס אות לב), בשם האחרונים, ובשו"ת רב פעלים ח"ב (חיו"ד סי' ז). וע"ע במש"כ בשו"ת יביע אומר חלק ט (חיו"ד סי' ו). ואכמ"ל]. ושמא הלכה שבשני וחמישי יש להקל כדברי הלקט יושר והאחרונים הנ"ל. עכ"ל.

חצות. עכ"ל. כן כתבו הגהות מיימוניות (פ"ה אות ד) והמרדכי בסוף תעניות (סי' תרל).

ובן פסק השו"ע (סי' תקנט סעי' ט) וז"ל: ט' באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום ראשון, בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול, ורוחץ, ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא. ע"כ.

ובעלי הברית - היינו אבי הבן ואמו והמוהל והסנדק. אבל לא המכניס והמוציא כמבואר במג"א (ס"ק יב). ובמשנ"ב (ס"ק י"ב) ובכה"ח (ס"ק עא) מיהו בשו"ת יעב"ץ (ח"ב סי' כג) כתב שהב"י לא החליט זה ואין לסמוך להתיר רק לאבי הבן לבד. ולהלכה פסק אול"צ (ח"ג פרק כט במקורות לתשובה ה) כמג"א. וכ"פ מו"ר מופת הדור בהליכות עולם (שם).

כט. אול"צ (ח"ג פרק כט תשובה ט) וז"ל: ונראה שאין זה אלא כשהמילה לאחר חצות, שאז צריך לצער עצמו עם הציבור, כמבואר בתענית דף יב, ובזה אפילו אם הברית לפני השקיעה, אוכל לאחר חצות, אבל אם המילה בשעות הבוקר, (ראה שו"ע שם סעיף ז' וכה"ח שם אות נ"ז), רשאים לעשות את סעודת המילה מיד לאחר המילה.

ל. ולנבי חתן כתב המשנ"ב (ס"ק ל"ה) שאין צריך להשלים ומותר לשתות הכוס וכן לאכול אחר חופתו דרגל שלו הוא. ודעת המג"א (ס"ק יא) בשם הכנסת הגדולה שדוקא בתענית שאירע ביום הנישואין עצמו אבל בתוך שבעת ימי החופה אפילו בתענית דחוי משלים תעניתו. מיהו בתשובת בית יהודה (חלק יו"ד סי' לא) משמע דאף אם אירע תענית ציבור בתוך שבעת ימי חופה אם הוא דחוי אינו צריך להשלים. וכ"פ המשנ"ב בשער הציון (ס"ק ל"ד) דהלא שבעת ימי המשתה דוחין אבלות, דהוא לדידה כרגל, כדאיתא ביורה דעה סימן שמ"ב. וכ"פ האול"צ (שם) וכתב ומכל מקום יתענה עד חצות היום, וכדין בעלי ברית, ואחר חצות יבדיל ויאכל. וכ"פ מור מופת הדור (שם). ובבה"ל (ד"ה ונדחה) כתב דאין להתיר אלא רק ביום החופה ולא בשבעת ימי המשתה. וכתב השבה"ל (חי' סי' ע אות ג) דדברי הבה"ל עיקר ולא כדבריו בשעה"צ.

לא. בן פסק השו"ע (שם סעי' ב) צומות הללו, חוץ מט' באב, מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה, ואין צריך להפסיק בהם מבעוד יום.

ובב"י מבואר דאף בחמין שרי - וז"ל: כתבו התוספות בסוף פרק קמא דתעניות (יג. ד"ה וכל) דשאר תעניות בר מתשעה באב מותרים ברחיצה אפילו בחמין כן פסק ראב"ה (סי' תתנד) ורבנו יואל אביו אסר לרוחץ בחמין עד כאן. וכן כתב המרדכי (סי' תרכח) וכתב בשם ראב"ה שנהגו העולם היתר בדבר עד כאן וכן המנהג פשוט. עכ"ל.

ודעת הב"ח שאין לרוחץ בשלשה צומות ואסור להורות היתר משום ולא תטוש וכו'. וכתב הכה"ח (סי' תקנ ס"ק י"ג) דאף לדעת הב"ח בצונן י"ל דשרי בשלשה צומות, וה"ה פניו ידיו ורגליו בחמין י"ל דשרי. מיהו מדברי השל"ה (דף ר' ע"א) משמע דבעל נפש יש להחמיר גם בצונן כמו בתשעה באב.

לב. שו"ע (סי' תקסו סעי' ה).

לג. שו"ע (שם סעי' ו') וז"ל: יש מי שאומר שאין עומד לקרות

יז. שליה צבור הקורא בתורה שאינו מתענה, יוכל לקרות בפרשת ויחל בתענית צבור, אם אין שליה צבור אחר שיוכל לקרות בתורה ל"י.

יח. בתעניות ציבור אומר היחיד עננו בשומע תפילה, והש"ץ בחזרה יאמר בין גואל ישראל לרפאנו ואם אין עשרה מתענים יאמר זה בשומע תפילה בלא חתימה, ואם אין גם ששה מתענים, לא יאמר הש"ץ עננו כלל ל"י.

יט. אין מוציאין ס"ת לקריאת ויחל אלא כשיש שם עשרה מתענים, ומ"מ כשחל התענית בשני או חמישי, שיש בהם קריאה בשחרית גם בכל ימות השנה, רשאיין להוציא ס"ת בשחרית ולדחות קריאת פרשת השבוע מפני קריאת התענית אע"פ שיש רק ששה מתענים. ומ"מ גם בשחרית בימי שני וחמישי, אם לא היו אפי' ששה מתענים, לא ידחו קריאת פרשת השבוע ל"י.

כ. נוהגים ליתן צדקה לת"ח ולעניים ביום התענית, וכן לקרא סדר פיטום הקטורת וסדר הקרבנות שדברים אלה מבטלים גזירות קשות ורעות מעם ישראל ל"י.

עיונים והארות

הכנסת, לא יאמר השליח ציבור עננו אלא בשומע תפילה. ואם אין אף ששה מתענים, לא יאמר כלל עננו בחזרת הש"ץ. אולם דעת מו"ר מופת הדור בחזו"ע (שם דיני התפלה ואמירת עננו הלכה ו) וז"ל: בתענית צבור בארבע צימות, אף אם אין עשרה מתענים, אלא ששה מתענים, שהם רוב מנין, והשאר מוכרחים לאכול לאונסם, יכול השליח צבור לומר עננו בתפלת החזרה בין גואל לרופא, ברכה בפני עצמה, ויכולים להוציא ספר תורה ולקרות בפרשת ויחל.

לו. שו"ת אור לציון (שם) וז"ל: ולענין קריאת התורה, אם אין עשרה מתענים, לא מוציאים ספר תורה אלא רק כשחלה התענית ביום שני או חמישי, ובמנחה לא יוציאו ספר תורה אף בשני או חמישי. ואם אין אף ששה מתענים, אף ביום שני או חמישי לא יקראו פרשת ויחל אלא פרשת השבוע. ע"כ. וכבר כתבנו לעיל דעת מו"ר מופת הדור שאף כשיש רק ששה מתענים יכולים להוציא ס"ת ולקרוא.

לז. בגמ' ברכות (ו): אמר מר זוטרא אגרא דתעניתא - צדקתא. ופרש"י שכר התענית שנותנין צדקה לערב לפרנסת העניים שהתענו היום. ע"כ. וכ"כ רש"י (סנהדרין לה. ד"ה כל תענית) רגילין היו בלילי התענית לעשות צדקה והיו עיני העניים נשואות לכך. ובמהרש"א (בחדושי אגדות שם) כתב טעם נוסף כדי שלא יהא נהנה מתעניתו שיעור מה שלא אכל ושתה היום לכן יתן שיעור ממון זה שנהנה לצדקה. ע"כ. ובזה מראה שהיה התענית לשם שמים ורמזו בדבר "ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה" דהשב לה' - יתן צדקה. ובמאירי (ברכות ו. ד"ה כבר ידעת) כתב, כבר ידעת שהתעניות כולם נתקנו מפני התשובה, ושיתעורר האדם בסבתם לתשובה ומעשים טובים, כמו שאמרו לא שק ולא תענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים, הוא שאמרו אגרא דתעניתא צדקתא, כלומר שזהו תכלית ענינם והנמשך מהם.

ובשבלי הלקט (סדר תעניות ס"י רפ) וצריך האדם ליתן ממונו לצדקה ביום התענית, כדי שיקים מצוה בגופו ובממונו, כדכתיב "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך" בנפש ובממונו. וכ"פ במשנ"ב (ס"י תקסו ס"ק יב) מנהג ליתן צדקה במנחה דתענית דאגרא דתעניתא צדקתא, ויש נוהגין לשער מה שהיה אוכל ביום התענית ליתן לעניים בערב (א"ר). וכן נוהגין בקצת קהלות להכריז ליתן כופר נפש. ע"כ.

וברבש לפי (מערכת ת אות לב ד"ה תענית אגרא) כתב רמז נפלא - איש "כמתנת ידו", גימט' תענית

אבל במנחה, או כשחל בשאר ימי השבוע, יזהר מאד שלא יהיה בבית הכנסת אם אינו מתענה, או שיודיע לגבאי שלא יעלהו, שבזה אם יעלה הוא כמברך ברכה לבטלה. וכתב המ"ב (ס"ק כא) ובדיעבד אם קראוהו, והוא איש ת"ח, ומחמת איזה אונס אירע שלא התענה בתענית ציבור, וצר לו לומר להם שלא התענה כדי שלא יהיה חילול ה' בדבר, נראה שיוכל לסמוך בשעת הדחק על המקילין ויעלה. אולם עיין בכה"ח (ס"ק מד) דמשמע מהב"י (ס"י קלה) דאפילו קראו לאינו מתענה לעלות לס"ת אינו עולה. וכתב באול"צ (שם) שהעיקר שאין עולה כלל.

לד. מו"ר מופת הדור בחזו"ע (שם הלכה ד). וכתב שם במקורות וז"ל: הנה המאירי (מגילה כד). כתב, זה ששינוי שקטן קורא בתורה, הטעם לכך כי אין הכוונה בקריאת התורה אלא להשמיע לעם, ואין זו מצוה גמורה כדי שנאמר בה הכלל שאמרו (בר"ה כט), שכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את אחרים ידי חובתם. ע"כ. וכ"כ הנימוקי יוסף (מגילה כד). וכ"כ הרא"ש בפסקיו (פ"ז דברכות ס"י כ) בשם ר"ת, שזה שאמרו (במגילה כג), הכל עולים למנין שבעה אפילו אשה ואפילו קטן, משום שהקריאה בס"ת אינה אלא להשמיע לעם. ע"ש. וכן כתב הפרי מגדים (ס"י רפב מש"ז סק"ג), שקטן קורא בס"ת כל הפרשה להוציא הצבור ידי חובתם, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן, וכמו שאמרו קטן עולה למנין שבעה, ובימי חז"ל נהגו שהעולים לס"ת היו קוראים בעצמם בתורה. (כמ"ש התוס' מגילה כא:). ע"כ. וכן כתב הרב תהלה לדוד (ס"י רפב סק"ח), שאע"פ ששינוי שכל מי שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם, מ"מ חיוב שמיעת קריאת התורה בצבור אינו חיוב גמור כל כך, עד שיצטרכו לשמוע מפני המחוייב בדבר, שאינה אלא להשמיע לעם. ע"כ. (וע"ע במש"כ בשו"ת יחיה דעת ח"ה ס"י כה). ומאחר שהעולה לס"ת בתענית צבור מתענה, והוא קורא בלחש אחר החזן הקורא בתורה, שאם לא כן הויה ברכה לבטלה, וכמ"ש הרא"ש בפסקיו (פ"ג דמגילה ס"י א), ובתשובה (כלל ג ס"י יב), ובשו"ת הרשב"ש (ס"י תכח). וכן פסק מרן בשו"ע (ס"י קלט סעיף ב), הילכך נראה שאין לחוש אם החזן הקורא בס"ת אינו מתענה. ומ"ש הארחות חיים (הל' תענית אות טז, דף צד ע"א) וז"ל: ונראה שהחזן והקוראים בתורה יהיו מתענים. וכ"כ רב יהודאי שא"א לומר עננו אם לא התענה. עכ"ל. הכוונה היא על העולים לס"ת וקוראים הפרשה בעצמם, ולא מיירי על חזן הקורא בתורה בלבד. עכ"ל.

לה. שו"ת אול"צ (שם) וז"ל: אם אין עשרה מתענים בבית

כא. הכהנים נושאים כפיהם בתענית צבור במנחה (מלבד בשחרית). ולכתחלה יקבעו זמן תפלת מנחה (תפלת שמונה עשרה) בתענית צבור, לא לפני ארבעים דקות לפני השקיעה, כדי שעד שיגיע השליח צבור בסוף החזרה לברכת כהנים יהיה בתוך חצי שעה לשקיעת החמה. ואם התפללו מפלג המנחה ואילך, דהיינו שעה ורבע (זמניות) קודם צאת הכוכבים, לכתחלה לא יעלו לדוכן, ואם עלו לא ירדו. ובמקום שנהגו שהכהנים עולים לדוכן אחר פלג המנחה יש להם על מה שיסמוכו. אבל אם מתפללים בעוד היום גדול, לפני השיעור הנ"ל, אין לכהנים לשאת כפיהם, וגם במקום שנהגו לעלות לדוכן יש למחות בידם ולהנהיגם שלא יעלו. וכשם שאין הכהנים נושאים כפיהם, כך אין השליח צבור אומר בחזרת התפלה "אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת בתורה" לת.

עיונים והארות

לרמזו שבתענית יתן האדם צדקה.

זמן נתינת הצדקה:

לכתחילה טוב לתת קודם תפילת מנחה, ומ"מ אינו מעכב וכל זמן שיכול יתן.

הנה בשבלי הלקט (סי' רפ) כתב דהמנהג היה לתת במוצאי התענית וליתן המעות לקופה של צדקה. וברש"י (סנהדרין לו:) משמע דהמנהג היה לתת בלילי התענית וכמובא לשונו לעיל. ובתוס' (מגילה כא. ד"ה ואין) משמע שהיו נותנים במנחה, ולכן מפטירין בתענית דמנחה הפטרת דרשו ה' בהמצאו, ששם נאמר "שמרו משפט ועשו צדקה" ורומז למי שלא נתן צדקה שילך ויתן דאגרא דתעניתא צדקה, ולכן נכון לאומרו בערב אחר שעשו צדקה.

ובמשנ"ב (שם) נקט שעיקר הצדקה במנחה, ולכאורה משמע שהטוב ביותר שיתן קודם ההפטרה. ובפמ"ג (סי' תקסו במש"ז ס"ק א) כתב דיתן אחר קריאת התורה, ומסיים המשנ"ב בשם הפמ"ג, ומ"מ יראה לעשות כן שלא בחזרת הש"ץ התפלה, כי מבבלבין וצריך לשמוע להש"ץ. ע"כ. וכן שלא בזמן קריאת התורה גופא, דזה מבבלבל דעת השומעים.

למי ראוי לתת צדקה ביום התענית:

הצדקה יש לחלקה בין לומדי תורה, עיי' שו"ע (יו"ד סי' רמט סעי' טז). ומדעתא דנפשי דנפשי קאמינא שאם בכל הצדקות הדברים אמורים, מכ"ש שהדין כן כשמפריש צדקה מחובת אגרא דתעניתא. כי הרי עינינו הצום יסודו מחמת

תשובה כמש"כ ברמב"ם. ותשובה פירושו חרטה ועזיבה וקבלה על העדר שמירת התורה ומצותיה. לכן, כחלק מתשובת המשקל שהיא לחזור לשמירת התורה והמצוות, יחלק הצדקה בין אלה ההוגים בה ועוסקים בישובו של עולם שהיא חיינו ואורך ימינו. וכן משמע בשבלי הלקט בסדר תענית שהבאנו לעיל שבמקום כסף לאגרא דתעניתא נהגו להוליך שמן ונרות לבתי כנסיות. בפשטות י"ל משום ששם נמצאים המתפללים ולומדי התורה. מעין זה מצינו בכף החיים (סי' תרצד ס"ק כב) לגבי מחצית השקל עיי"ש. אבל אין זה מעכב כי בדינא דמחצית השקל מצינו שם עוד כמה דעות באופן חלוקת כספי מחצית השקל. ופשוט שאם בשעת ההפרשה או הנתינה התנה לתתם לצורך צדקה מסוימת בודאי יעשה כתנאו כי הרי טובת הנאה שלו כבתרומה כאמרם ז"ל בנדרים ל"ו ע"ב.

לה. מו"ר מופת הדור (שם דיני התפילה ואמירת עננו הלכה יד). וכתב שם במקורות וז"ל: בגמ' תענית (כו:) נאמר, והאידינא מ"ט פרשי כהני ידיהו במנחתא דתעניתא, כיון דבסמוך לשקיעת החמה קא פרשי כתפלת נעילה דמיא". וסתם "סמוך" היינו בתוך חצי שעה. כפירוש רשב"ם פסחים קז: (וכן כתבו הפוסקים בסי' רלב בדין לא יאכל אדם סמוך למנחה וכו'. ובכמה דוכתי). וכן העלה הגאון מהרי"ח בשו"ת רב פעלים ח"ד (חאו"ח סי' ה). וכן פסק בכף החיים (סי' קכט סק"ז). ע"ש. וגם בזה"ז שמנהגינו להתפלל מנחה בכל יום סמוך לשקיעה, אין לנו לגזור מנחה דתענית אטו מנחה דעלמא. שתקנת חז"ל לא אזה ממקומה.

מאמרי הזוה"ק

וַיֵּרָא בְּלָק בֶּן צְפוּר אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאַמְרֵי

תָּא חַוִּי, בְּשַׁעֲתָא דְחַמָּא בְּלָק דְּהָא סִיחּוּן וְעוּג אֶתְקַטְלוּ, וְאֶתְנַסְיַבְתּוּ אַרְעֵהוֹן,
 בא וראה, בשעה שראה בלק שסיחון ועוג נהרגו, וארצם נלקחה מהם, **חַמָּא** ראה איזו ראייה, ושואל **מַה**
חַמָּא דְּאִיהוּ אָמַר וַיֵּרָא מה ראה שאמר הכתוב "וירא", שהרי מה שעשו ישראל לאמורי ראו כולם,
 ומשמעות הכתוב כי ראה בראיית השכל מה שאחרים לא ראו, ומשיב **אֶלָּא חַמָּא בְּחַכְמָתָא דִּילִיָּה,**
דְּאִיהוּ, וְחַמְשָׁה עֲלָאֵי דְּמַדִּין, וְעַמִּיָּה, נְפֻלִין בִּידָא דִּישְׂרָאֵל אלא ראה בחכמת כשפיו,
 שהוא וחמשה מלכי מדין, וכל עמו יפלו בידם של ישראל, שיהרגו אותם פינחס וישראל. **חַמָּא, וְלָא יָדַע,**
וְעַל דָּא אֶקְדִּים לְבַלְעָם, דְּחִילִיָּה בְּפּוּמִיָּה, בְּגוּוֹנָא דִּישְׂרָאֵל דְּחִילִיָּהוֹן בְּפּוּמִיָּהוֹן
 ראה זאת, אבל לא ידע בבירור, ועל כן הקדים לקרוא את בלעם, שכחו בפיו לקלל, כעין בני ישראל שכחם בפיהם
 להתפלל לפני הקב"ה.

וְאֶפִּילוּ בְּלַעַם תְּאִיב הָוָה יִתִּיר מִבְּלָק ואמר כי אפילו בלעם התאוה לקלל ולכלות את ישראל
 יותר מבלק. **וְהָיָא יְדִיעָא דְּאִיהוּ הָוָה יָדַע, בְּלִילִיָּא הָוָה יָדַע** ואותה
 הידיעה שהיה יודע בלעם, רק בלילה היה יודע, **בְּגִין דְּאִינוּן בְּתַרִּין תְּתַאִין וְחַמְרֵי, לָא**
שְׂכִיחוּ אֶלָּא בְּמִשְׁמַרְהָ רֵאשׁוּנָה דְּלִילִיָּא לפי שאותן הספירות התחתונות של הסטרא אחרא,
 וקליפות החמורים שהן צד הזכר דקליפה, אינן נמצאות אלא במשמרה הראשונה של הלילה, כי אז הוא זמן שליטתן,
וְעַל דָּא הָוָה לִיָּה אֶתְנָא, דְּהָאֵי גִיפָא ועל כן היתה לו אתון שהיא צד הנקבה דקליפה,
לְאֶתְחַבְּרָא (דף ר"ז ע"א) **חַמְרֵי בְּהַדָּה בְּרִישָׁא דְּלִילִיָּא** להתחבר עמה החמור בתחילת הלילה,
 שרצה לגרום יחוד של זו"ן דקליפה.

וְאִי תִימָא, הָא בְּתִיב וַיִּבֹא אֱלֹהִים אֶל בְּלַעַם לִילָה ואם תאמר הרי כתוב ויבא אלהים אל
 בלעם לילה הרי ששם אלהים בא אליו, ואיך תאמר שידעתנו היתה מקליפות חמרי ואתני, ומשיב **הַכִּי**
הוּא וְדָאֵי, וְאוֹקִימָנָא, תְּהוּא מְמָנָא דְּמְמָנָא עֲלִיָּהוּ, וְהוּא הָוָה אֶתִּי לְקַבְּלִיָּה כר
 זה ודאי כי שם אלהים זה הנזכר בפסוק אינו קליפה, אלא כבר ביארנו כי אותו הממונה, הממונה על חמרי ואתני גם
 הוא נקרא בשם אלהים, והוא בא כנגדו כדי למנוע אותו שלא ילך לקלל את ישראל. **בְּגוּוֹנָא דָּא** (בראשית לא)
וַיִּבֹא אֱלֹהִים אֶל לָבֶן הָאֲרָמִי וְגו'. **וְכֹלָא חַד מְלָה** כעין זה מש"כ ויבא אלהים אל לבן הארמי

בחלום הלילה, גם כן את הממונה עליו קרא הכתוב אלהים, והכל הוא דבר אחד, דהיינו שרי מעלה הממונים עליהם נקראים בשם אלהים, כי בשם זה נקראים אפילו הדיינים, ואפילו העבודה זרה נקראת בשם אלהים אחרים, וחזור לדבריו דלעיל. **בְּגִין דָּא אֵיהוּ אָמַר לְרַבְרָבֵי בְּלָק לִינוּ פַּה תְּלִילָה** ולכך אמר בלעם לשרי בלק, לינו פה הלילה כי אין הממונה שעליו שולט אלא בלילה.

כִּיוֹן דִּהְוָה אֲתִי תְּהוּא מְמַנָּא, בְּלָעַם הָוָה אֲתִי לְגַבֵּי אֶתְנִיָּה, וְעַבְדַּ עוֹבְדֵיהּ, וְאָמַר מְלִי כיון שהיה בא אליו אותו הממונה, בלעם היה בא על אתונו, ועשה מעשה כשפיו ואמר דברי לחשיו, **וּבְדִין אֶתְנָא אוֹדְעָא לִיָּה. וְאֵיהוּ אֲחֹוּי עוֹבְדָא לְמִשְׁרֵי עֲלוּי תְּהוּא רוֹחָא** ואז האתון היתה מודיעה לו, דהיינו הממונה שלו שהיה מלוּבש באתונו היה מודיע לו מה שהיה צריך לדעת. ומפרש כי כך היתה דרכו של בלעם שהיה עושה מעשה של כשוף כדי שתשרה עליו רוח הטומאה. **וּמַאי אֲחֹוּי. הוּא הָוָה יַדַּע דְּחִמְרֵי שְׂטָאן וְשָׂרְאן בְּקַדְמִיתָא דְּלִילִיא, בְּדִין אֲחֹוּי עוֹבְדָא** ואיזה מעשה עשה, ומבואר הוא היה יודע שקליפות החמורים שהם הזכרים משוטטים ושורים בתחילת הלילה, אז עשה מעשה כשפיו, **וְקָאִים לְאֶתְנִיָּה בְּאֶתֶר מְתַתְּקַן, וְעַבִּיד עוֹבְדוּי וְסִדְר מְלוּי** והעמיד את אתונו במקום המתוקן כנגד קליפת החמור, ועשה מעשה כשפיו וסידר דברי לחשיו. **וּבְדִין הָוָה אֲתִי מַאן דְּאֲתִי, וְאוֹדַע לִיָּה עַל יְדָא דִּתְהִיא אֲתוֹן** ואז היה בא אליו מי שבא, דהיינו הממונה עליו, ונתלבש באתונו, והודיע לו על ידי אותה האתון מה שהיה צריך לדעת.

ח"ג קצ"ח ע"א

(במדבר כ"ב) **וְעַתָּה לָכֵה נָא אֶרְחָ לִי אֶת הָעַם הַזֶּה** כי עצום הוא ממני **וְגו' וְעַתָּה, רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר, אָמַר תְּהוּא רְשַׁע** אמר אותו רשע בלק, **וְדַאי שְׁעַתָּא קְיַימָא לִי לְמַעְבְּד מַה דְּאֲנָא בְּעִי.** בודאי השעה עומדת לי לעשות כל שאני רוצה, דהיינו לכלות את ישראל ח"ו, **חֲמָא, וְלֹא חֲמָא יָאוּת** ראה בכשפיו אבל לא ראה כראוי. **חֲמָא בְּמַה אֶלְפִין נְפִלִין מִיִּשְׂרָאֵל עַל יְדוּי לְזִמְן וְעִיר** דהיינו ראה כמה אלפים נופלים מישראל על ידו לזמן קצר, **אָמַר וְדַאי תְּשַׁתָּא שְׁעַתָּא קְיַימִי לִי** אמר בודאי עתה השעה עומדת לי לעשות הכל. **וּבְגִין כֵּן וְעַתָּה, וְלֹא בּוֹמְנָא אַחֲרָא** ובשביל כך אמר ועתה, לכה נא ארה לי ולא בזמן אחר.

לָכֵה, לָךְ מִיבְעִי לִיָּה, מַאי לָכֵה ושואל, היה צריך לומר לך, בלי ה' ומדוע כתוב לכה עם ה'. **אָמַר, נְזַדְרִי גְרַמֵּן לְתַהוּא דְּרַחֲיָף בְּגַדְפּוּי עֲלֵיָּהוּ, לְתַהוּא דְּשְׂמִיָּה ב"ה.** אמר בלעם נזרו עצמנו להלחם כנגד השכינה המרחפת בכנפיה ושוכנת לאותה ששמה כ"ה עליהם **וְעַתָּה לָכֵה, נִגַּח קָרְבָּא בְּתַהוּא ב"ה.** (ועתה לכה כמה דאת אמר (מלכים ב' ג') **וְעַתָּה לְשָׁלֵל מוֹאָב) וְעַתָּה לכה, אותיות לכ"ה שהיא השכינה נעשה מלחמה עם כ"ה ההוא דהיינו השכינה.**

אָמַר, עַד הַשְּׁתָּא לָא הָוָה בְּעֵלְמָא מַאן דְּיִיכּוּל לְהוּ אמר, עד עתה לא היה בעולם מי שיכול להלחם עם ישראל, **בְּגִין תְּהוּא פְּטְרוּנָא דְקַיִמָא עֲלֵייהוּ** בגלל אותו הפטרוֹן-השכינה שהיא העומדת עליהם, ומגינה בכנפיה ושומרת עליהם, **הַשְּׁתָּא דְשַׁעְתָּא קַיִמָא לֹן, לְכ"ה נַעֲבִיד קְרָבָא** עכשו שהשעה עומדת לנו, נעשה קרב בשכינה וננצח. **וְכָל עֵיטָא דְתְהוּא רְשַׁע לְכַה הָוָה** וכל עצה של אותו רשע על השכינה היתה, **דְּבַתְיב שְׁכַתּוּב וְאַנְכִי אֶקְרָה כַּה אֶעְקֹר לְתְהוּא כַּה מַאֲתְרִיהּ** פי' אקרה, אעקור לאותו כ"ה שהיא השכינה מעל ישראל ואז יוכל עליהם ח"ו. **וְתַרְוֵייהוּ בְּעֵיטָא בִישָׂא לְתַאי כַּה הָוּוּ** ושניהם בלק ובלעם בעצה רעה על זו השכינה היו, **כְּמַה דְאַתְּ אָמַר** כמו שנאמר (תהלים ב) **עַל יְהוָה וְעַל מְשִׁיחוֹ, דְהֵינּוּ הַשְּׁכִינָה, אַבְל לָא יִדְעוּ דְהָא לְבַתָּר, הָאִי כ"ה אֶעְקֹר לֹזַן מֵעֵלְמָא** ולא ידעו שהרי אח"כ זאת השכינה תעקור אותם מהעולם, כמו שראינו בזמן דוד המלך.

ח"ג קצ"ח ע"א

כִּי עֲצוּם הוּא מְמַנֵּי. וְכִי עַד תְּהוּא שְׁעַתָּא אֲן אֲנַחוּ בֵּיהּ קְרָבָא וְנַצְחוּ לֵיהּ ושואל מהיכן ידע, וכי עד אותה שעה היכן מצינו שעשו עמו מלחמה ונצחו ישראל אותם. **כַּאן אַתָּר אֶעְרַעוּ בְּחַרְבָּא דְלַהוֹן** באיזה מקום פגשו מואב בחרבם של ישראל, **וְהוּוּ גְבַרְיִן** (דף קצ"ח ע"ב) **בְּגַבְרִין לְאַחֲזָאָה גְבוּרְתָּא דְלַהוֹן** והיו מתגברים כגבורים להראות את הגבורה שלהם. **מַאי כִּי עֲצוּם הוּא מְמַנֵּי** מאיזו סיבה אמר שישראל עצומים ממנו הרי לא נלחם אתם עדיין. **אַלְא תְהוּא רְשַׁע חַפִּים הָוָה, וְחַמֵּי לְמַרְחִיק** אלא אותו בלק הרשע חכם היה בכשפים וראה למרחוק, **חַמָּא לְדוּד מְלָכָא, דְאַתֵּי מִרוּת הַמּוֹאֲבִיָּה, גִּיבַר תְּקוּף בְּאַרְיִיה** דהיינו ראה את דוד המלך שבא מרות המואביה גבור חזק כאריה, **וְעֵבִיד קְרָבִין תְּקִיפִין, וְנַצַּח לְמוֹאָב, וְשִׁנֵּי לֹזַן תְּחֹת רַגְלֵי** ועושה מלחמות חזקות ומנצח את מואב ושם אותם תחת רגליו. **אָמַר עֲצוּם הוּא** אמר בלק על דוד המלך שהוא עצום וחזק ממנו. **תְּהוּא דִירְתָּא תְהוּא גְבוּרְתָּא, חַד מְלָכָא דְלַהוֹן, מִינֵן יִשׁוּק לְשִׁינְאָה לְמוֹאָב** כלומר אותו שיירש אותה הגבורה שהוא מלך אחד שלהם מאיתנו יצא להשמיד את מואב, והיינו כי עצום הוא ממנו, שהוא יצא מאיתנו ממואב ויכלה בנו.

אוּלֵי אוּכַל נִכְּה בּוּ ויש לשאול על מה שכתב אולי אוכל "נכה" בו. **הָאִי קְרָא הֵכִי הָוָה לֵיהּ לְמִימַר, אוּלֵי אוּכַל אֶכְּה בּוּ. אוּ אוּלֵי נוּכַל נִכְּה בּוּ** זה הפסוק כך היה לו לומר – אולי אוכל אכה בו זה לשון יחיד, או אולי נוכל נכה בו לשון רבים. **אַלְא תְהוּא רְשַׁע הָוָה חַפִּים, אָמַר, חַמֵּינָא יִדָּא חַדָּא, דְחַד אַרְיָא תְּקִיפָא, פְּרִישׁ (רַגְלָא) יִדָּא** אלא אותו רשע היה חכם אמר אני רואה יד אחת של אחד אריה חזק שפושט ידו נגד מואב שנאמר בו גור אריה יהודה, **אִי אֵיכּוּל עֲמָה, דְנִתְחַבַּר**

וַיִּתְּנֵהוּ (וַיִּתְּנֵהוּ) (ס"א תְּרוּוֹנָא) וַיִּגְרַע מִהוּא אַרְיָה יָדָא דָּא, עַד לָא יִיְתִי תְּהוּא מְלָכָא לְעֵלְמָא אִם אוֹכֵל יַחַד אַתְךָ לְהַתְּחַבֵּר שְׂנִינּוּ יַחַד וְנוֹרִיד מֵאוּתוּ אַרְיָה אֵת הַיָּד הַזֹּאת כֹּל עוֹד שְׁלֵא יְבוּא אוֹתוֹ מֶלֶךְ לְעוֹלָם, וְלֹא יִתְרַד יֵת מוֹאֵב מֵאַתְרֵיהּ. וְלֹא יִגְרַשׁ אֵת מוֹאֵב מִמְּקוֹמוֹ, וְשׁוֹאֵל

אַרְהָ לִּי, מַאי אַרְהָ לִּי מַה פִּי אַרְהָ לִּי. אָמַר רַבִּי אַבָּא, תְּהוּא רְשָׁע בְּתַרִּי לִישָׁנִי קִאָּמַר לְבַלְעָם אִמַר רַבִּי אַבָּא אוֹתוֹ רְשָׁע בִּלְק בְּשֵׁתֵי לְשׁוֹנוֹת מִדְּבַר לְבַלְעָם. תָּד פִּעַם אַחַת אָמַר אַרְהָ לִּי, וְתָד וּפִעַם אַחַת אָמַר קָבָה לִּי. מַה בֵּין תְּהֵא לְהֵא מַה הַהֲבֵדֵל בֵּין הַלְשׁוֹן הַזֶּה לְזוֹה. אֵלֵא אָמַר לִי, אַרְהָ לִּי עֵשְׂבִין וְחַרְשִׁין דִּרְיָשִׁי דְחַוְיִין אֵלֵא אִמַר לוֹ אִסּוּף עֵשְׂבִים וְכַשְׂפִּים שֶׁל רֵאשִׁי נַחְשִׁים, וְשׁוּי לֹזֵן בְּקִדְרָה דְחַרְשִׁיא וְתַשִּׁים אוֹתָם בְּקִדְרָה שֶׁל מַכְשָׁפִים, כִּיּוֹן דְחַמָּא דְחִילִיָּה יִתִּיר בְּפּוֹמָא, תָּב וְאָמַר, וְלָכֵה נָא קָבָה לִּי כִּיּוֹן שְׂרָאָה שְׂכוּחוֹ יוֹתֵר בְּפִיו חוֹר וְאִמַר לוֹ לֶךְ בְּבַקְשָׁה תְקַלֵּל אוֹתָם, שְׁלֵא יֵצֵא מֵהֶם דוֹד הַמֶּלֶךְ.

וְאִפִּילוּ תְּכִי, תְּהוּא רְשָׁע דְּבַלְק, לָא שְׂבַק תְּרָשׁוּי וְעַם כֹּל זֶה אוֹתוֹ רְשָׁע לֹא עוֹב אֵת כַּשְׂפִּיו, אֵלֵא לְקִיט כָּל וִינִי עֵשְׂבִין, חַרְשִׁי דִּרְיָשִׁי דְחַוְיִין אֵלֵא לְקַט כֹּל מִינֵי עֵשְׂבִים וְכַשְׂפִּים שֶׁל רֵאשִׁי הַנַּחְשִׁים, וְנִטִּיל קִדְרָה דְחַרְשִׁין, וְנַעֲיִן לָהּ תְּחוֹת אַרְעָא אֵלֵף וְחַמֶּשׁ מָאָה אַמִּין וְלִקַּח קִדְרָה שֶׁל מַכְשָׁפִים וְנַעֲץ אוֹתָהּ בְּכַשְׂפִּיו תַּחַת הַקִּרְקַע אֵלֵף וְחַמֶּשׁ מֵאוֹת אַמּוֹת, וְנִגְנִיז לָהּ לְסוּף יוֹמִין וְגַנְז אוֹתָהּ שֶׁם לְסוּף הַיָּמִים. כִּיּוֹן דְּאֵתָא דוֹד, כָּרָא בְּתַהוּמָא, אֵלֵף וְחַמֶּשׁ מָאָה אַמִּין כִּיּוֹן שְׁבַא דוֹד הַמֶּלֶךְ וְרָאָה בְּרוּחַ הַקּוֹדֶשׁ אֵת הַכִּישׁוּף הַזֶּה, חִפְּר בְּתַהוּם אֵלֵף חַמֶּשׁ מֵאוֹת אַמָּה עַד הַמְּקוֹם שֶׁהִיָּתָה שֶׁם הַקִּדְרָה שֶׁל הַכַּשְׂפִּים (עַל אֵלֵף וְחַמֶּשֶׁה מָאָה אַמִּין), וְאִפִּיק מִיָּא מִן תְּהוּמָא, וְנִסְפִּיד עַל מְדַבְּחָא וְהוּצִיא מִים מִהַתְּהוּם וְנִסַּךְ אוֹתָם עַל גְּבֵי הַמְּזוֹבַח. בְּתַהוּא שְׁעֵתָא, אָמַר, אֵנָּה אִסְחִי תְּהִיא קִדְרָה, מוֹאֵב סִיר רַחְצִי. סִיר רַחְצִי וְדָאִי בְּאוֹתָהּ שְׁעָה אִמַר דוֹד אֲנִי אֲרַחֵץ אֵת אוֹתָהּ הַקִּדְרָה שֶׁל הַכַּשְׂפִּים כְּמוֹ שְׂכַתוֹב (תְּהִלִּים ס) מוֹאֵב סִיר רַחְצִי דֵּהֵינּוּ שְׂאֲבַטֵּל בַּהּ הַכִּשׁוּף הַנִּלְכוּנָה.

עַל אֲדוּם אֲשֶׁלִּיד נַעֲלִי, מַאי אֲשֶׁלִּיד נַעֲלִי מַה פִּי אֲשֶׁלִּיךְ נַעֲלִי מַה הַכוּוּנָה בּוֹזָה. אֵלֵא דָּא אוּף תְּכִי לְמַרְחִיק תְּהוּ, דְּבַתִּיב, אֵלֵא זֶה גַם כֵּן מִרְמֹז לְמַרְחוּק, מִדְּבַר שְׂכַבֵּר הִיָּה, שְׂכַתוֹב (בְּרֵאשִׁית כֵּה) וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ אֵל יַעֲקֹב הַלְעִיטְנִי נָא מִן הָאֲדוּם הָאֲדוּם תְּהוּ פִּי עֵיף אֲנָכִי. הַלְעִיטְנִי, פִּי הַלְעֵטָה מִמֶּשׁ, פְּתִיחוּ דְפּוֹמָא וְגִרְוִנָא לְמַבְלַע דֵּהֵינּוּ פְתִיחַת הַפֶּה וְהַגְרוֹן לְבִלּוּעַ כֹּל הַשְּׂפַע הַבֵּא לְיִשְׂרָאֵל מִלְּמַעְלָה. אָמַר דוֹד לְתַהוּא בְלַעֲן, מְלַעַט הַלְעֵטִין, אֵנָּה אֲרַמִּי עֲלִיָּה נַעֲלִי, לְמַסְתֵּם גְּרוּנִיָּה אִמַר דוֹד הַמֶּלֶךְ לְאוֹתוֹ בְלַעֲן שֶׁהוּא הַס"מ שְׂרוּצָה לְאֲכוּל כְּבַלְעֲן, אֲנִי אֲזוּרוּק עֲלִיו נַעֲלִי לְסַתּוּם גְּרוּנוֹ שְׁלֵא יִינַק מִהַשְּׂפַע. כְּלוֹמַר אֲשִׁים כְּנַגְדוֹ אֵת מִלְאָךְ מִטְּטְרוּן שֶׁהוּא נַעֲל הַשְׂכִּינָה שִׁינַעוּל וַיִּסְגּוּר גְּרוּנוֹ.

ח"ג קצ"ט ע"ב

בלק וּבְלָעַם תְּהוּא אֲרַח מִמָּשׁ נִקְטוּ אֹתָהּ דֶרֶךְ מִמַּשׁ שֶׁל הַס"מ לַקְחוּ לַעֲצָמִים, וְהָא אֲתִמַּר
 דְּחַבְרָא בִישָׁא עֲבָדוּ וְהָרִי לַמְדַּנּוּ כִי בַלֵּק וּבַלְעָם חִיבּוּר רַע עֲשׂוּ יַחַד. אָמְרוּ, עֲמַל"ק, אֹתוֹת
 ע"ם ל"ק, עֲמָא דְלָקָא לֹזַן, בְּחַוְיָא דְמַחֵי בְזַנְבָא דִילְיָהּ פִּי עִם שֶׁהִלְקָה אֹתָם אֵת יִשְׂרָאֵל,
 כִּנְחַשׁ שֶׁמְכַּה בִּזְנֵב שְׁלוֹ, כִּי מִכִּיּוֹן שֶׁסּוּף שְׁמוֹ ל"ק יֵשׁ בּוֹ כַח לְהִלְקוֹת, אֲבָל בְּתַחִילַת שְׁמוֹ – ע"ם, אִינּוּ בּוֹ שׁוֹם כַּח, הָא אֲנִי
 יִתִּיר אֲבָל הָרִי אֲנַחְנוּ יִכְוָלִים יוֹתֵר מֵהֵם כִּי הֵשֵׁם שְׁלַנּוּ כּוֹלוּ מִלְּקוֹת. בְּל"ק: אֹתוֹת בְּ"א ל"ק. פִּי אֲתָא
 מֵאֵן דְּלָקִי לֹזַן בְּרַעוּתֵיהּ בָּא מִי שִׁילְקָה אֹתָם כְּרַצוֹנֵי. בְּלָע"ם, אֹתוֹת בְּ"ל ע"ם, לִית עֲמָא,
 וְלִית רַעֲיָא פִּי שְׁבַדְמִיּוֹנוֹ חוֹשֵׁב שֶׁבַּח הַקְּלֵלָה שְׁלוֹ אִינּוּ עִם וְאִינּוּ רֹעֵה. הִיּוֹת שְׂמָא דִילֵן גְּרִים לְשִׁיעָא
 לֹזַן וְלֵאעֲקָרָא לְהוּ יַעֲלָמָא וְהֵשֵׁם שְׁלַנּוּ גּוֹרֵם לְכֻלּוֹת אֹתָם וְלַעֲקוֹר אֹתָם מֵהָעוֹלָם.

וְקוֹדֵשָׁא בְּרִידָּהּ הוּא חֲשִׁיב בְּגוֹוְנָא אֲחָרָא שְׁמִיּהוֹן וְהַקְּב"ה חָשַׁב בְּאוֹפֵן אַחַר אֵת שְׁמוֹתָם,
 בְּבִלְק, בְּ"ל בְּבַלֵּק יֵשׁ אֹתוֹת בְּ"ל, בְּבִלְעָם, בְּ"ל וּבְבַלְעָם יֵשׁ אֹתוֹת בְּ"ל, הָא בְּבִלְב"ל
 הָרִי כְּשֶׁמִּתְחַבְּרִים אֵלּוֹ הָאֹתוֹת נַעֲשֶׂה בְּבִלְב"ל. מַה אֲתוּוֹן אֲשַׁתְּאָרוּ, עֲמַ"ק א"כ מַה הָאֹתוֹת שֶׁנִּשְׂאָרוּ
 עֲמ"ק, וְהַכּוֹנֵה בֹזֵה בְּבִלְב"ל עֲמַקָּא דְמַחֲשָׁבָה דְלַחֹן, דְּלֵא יִשְׁלַטוּן בְּעֲלָמָא, וְלֵא
 יִשְׁתְּאָרוּן בְּעֲלָמָא שֶׁהַקְּב"ה בְּבִלְב"ל עוֹמֵק הַמַּחֲשָׁבָה שֶׁלָּהֵם שֶׁלֹּא יִשְׁלְטוּ בְּעוֹלָם וְלֹא יִשְׂאָרוּ בְּעוֹלָם.

מאמרי הפרשה

"וַיֵּרָא בְּלָק בֶּן צְפּוֹר אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאַמְרֵי" (כב, ב)

כשראה בלק שעם ישראל הרגו את המלכים הגדולים סיחון ועוג התחילו לפחד

בלק מלך מואב היה קוסם ומכשף גדול שאין כמוהו, והוא התכונן וראה את כל אשר עשה ישראל לאמורי. כי אע"פ שהקב"ה צוה עלינו בתורה "אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה" בכל זאת רצה שישראל יכבשו ויקחו את חשבון ואת כל ערי מואב, מה עשה הקב"ה נתן בלב סיחון מלך האמורי לכבוש את מואב, וכמו שאמרו רבותינו "עמון ומואב טהרו בסיחון" ואז אמר למשה לכבוש את סיחון מלך חשבון, ואמרו רבותינו שאם הייתה חשבון מלאה יתושין אין כל אדם יכול לכובשה. ואם היה סיחון בכפר חלש אין כל אדם יכול לכבשו וכל שכן שהיה בחשבון. מה עשה הקב"ה נתן בלב כל אנשי המלחמה לצאת מן העיירות ונתקבצו כולם למקום אחד ושם נפלו ומשם הלכו ישראל לערי מואב ואין עומד נגדם. ועתה רואה בלק את כל אשר עשה ישראל לאמורי, דהיינו באיזו חכמה ועצמה כבשו את מואב ועמון והם יושבים בעריהם ששים ושמחים.

וכן ראה בלק כיצד משה רבנו מנצח את עוג מלך הבשן וכבש את כל הגולן והר הבשן ממול הכנרת. אמנם בתחילה פחד משה רבנו מעוג מלך הבשן מהזכויות הגדולות שיש בידו כי עליו נאמר "ויבא הפליט ויגד לאברם העברי" וכן היה ירא ממנו מפני הזכות הגדולה שהיתה לו על שמל את עצמו, אבל אמר לו הקב"ה אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו ואת ארצו וכו' ואני נותן לך אותו כירק השדה שנאמר כי רק עוג אל תיקרי רק אלא כירק וזהו שאומרים עתה ילחכו כירק השדה, ומסביר רבנו הרי"ח הטוב - אל תירא אותו כלומר אל תפחד מאות ברית שיש לו שמל את עצמו, כי אתה יותר חשוב ממנו, שהוא יש לו אות אחת והיא ברית מילה ואתם עם ישראל יש בידכם ב' אותות גם אות ברית קודש, וגם אות של מצות תפילין, וז"ש כי בידך נתתי "אותו" ביד שלכם יש עוד אות תפילין כמ"ש והיה לאות על ידך.

ועכשיו כשראה בלק את כל אשר עשה ישראל לאמורי ושהרגו את סיחון ואת עוג, אמר בלק עלינו לאחד עכשיו את כל כוחותינו, כי כל בטחוננו היה בשני המלכים האלו שהיו כמו שני אריות ואיש לא העיז לבוא נגדנו בנוכחותם, ובכל זאת עלה בידם של בני ישראל להרגם, עאכ"ו שיכולים להשמידנו. וזהו שנאמר ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא, ויקץ מואב מפני בני ישראל.

בלק ראה "את כל אשר עשה ישראל" - הוא יעקב אבינו הנקרא ישראל

יש מפרשים כי מה שנאמר וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי, הכונה שראה בלק מה עשה ישראל - סבא הראשון לאמורי, שהיו אז יעקב ובני בניו מתי מעט, ובכל זאת נצחו את האמורי בכוח התפלה, כמו שנאמר בפרשת ויחי אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי, היינו, בתפילתי ובבקשתי. שהכלי נשק של הצדיקים הם התפילות והבקשות שמתפללים והמצוות והמעשים הטובים שהם עושים, ובזה הם מנצחים את אויביהם יותר מאשר בנשק. וכשראה שיעקב נצח אז בכוח תפלתו, אמר אף אני אלך ואביא אדם שכוחו בפה, והוא בלעם.

בלק ראה בחכמת כשפיו שהוא ומלכי מדין וכל עמו יפלו ביד ישראל

וכבר בארנו לעיל שראה בלק כי נצחונם של ישראל במלחמותיהם וכל עניניהם, הוא שלא כדרך הטבע ושלא כמנהג העולם, אלא יש להם סיוע גדול מהקב"ה, והשגחתו עליהם היא השגחה פרטית, ובלק התחיל לחפש עצות אצל הקוסמים, לראות אם ניתן לעשות איזה קסם שישבור מזלם ויחליש כוחם, ולכן שלח שלוחים לקוסם הגדול שהיה בעיר פתור שהיא ארם נהרים, כמו שנאמר מפתור ארם נהרים (שופטים), ושמו של אותו קוסם היה בלעם, וראשיתו של בלק היתה באותה עיר, ולכן אומר הכתוב ארץ בני עמו, ששלח את השלוחים לארץ שלו שהיא פתור, והיו האנשים מבני עמו. ואז הכיר בלק את בלעם כמנחש וכמגייד עתידות גדול, שאז ניבא לו שהוא עתיד למלוך.

בלק מהתל בבלעם ואומר לו ההבטחות שנתת לי אינן מועילות

ארז"ל למה בן בעור, הרחמן יצילנו הוא היה בן שעושה מעשה בהמה תרגום בהמה בעיר"א, הוא היה יועץ לפרעה עם יתרו ואיוב. ובלעם הרשע עשה כישוף שלא יצאו ישראל ממצרים, והוא יעץ לפרעה כל הבן הילוד היאורה

תשליכוהו כדי שלא יפרו וירבו, ורוה"ק אומרת כן ירבה וכן יפרוץ. ובזכות משה יצאו ממצרים ולא הועיל כישופו. קודם ששלח בלק לבלעם שיקלל בשבילו, שלח לו בלעם הבטחות אל תירא ואל תחת, שעשיתי כישוף שלא יצאו ממצרים ולא יפרו ולא ירבו. עכשיו ששמע שישאל יצאו ממצרים ופרו ורבו ועוד יצאו ערב רב עמהם, שלח בלק לבלעם - ההבטחות שנתת לי אינן מועילות, הנה העם היוצא ממצרים - אינך בקי בכישוף, ויפרו וירבו הנה כסה את עין הארץ, והוא יושב ממול"י (מלשון כי אמילם, - להכרית) וקבלו את התורה ויש להם זכות חמשה חומשי תורה, ס"ת שלהם במצרים מסעיהם סיני יריחו ישראל הוא ממול"י, וצריך אתה לבוא אצלי כדי ששנינו ביחד נייעץ עליהם עצה, טובים השנים מן האחד, וז"ש ועתה לכה נא ארה לי וגו'.

כל פעולת הכישוף פועלת על ידי מהלך החמה, וכשמכוסה בעבים, אין הכישוף שולט

באר רבי יהונתן אייבשיץ בספרו "תפארת יהונתן":

בלעם היה משתדל בכל מיני כישוף להחזיר את ישראל למצרים, (וכן הוא היה זה שהעמיד סביב מצרים חיות של כישוף, שלא יוכל שום עבד לברוח משם), אבל כל פעולת הכישוף פועלת על ידי מהלך החמה, אבל כשהחמה מכוסה בעבים, אין הכישוף שולט, וע"י שהיו בנ"י מכוסים בענני כבוד לא היו הכשפים שולטין בישראל, וזו היתה כוונת בלק באומרו, "הנה עם יצא ממצרים", ולא תוכל להחזיר אותם ע"י כישוף, כי "הנה כיסה את עין הארץ" - היינו השמש שנקרא עין הארץ, ואין הכשפים שולטים.

בזכות מי באו בלק ובלעם לעולם

וצריך לידע כי בלק היה בן ציפור, שהיה בן מואב, שהיה בן לוט, שהיה בן הרן, אחי אברהם אבינו. בתו של הרן הייתה שרה אמנו שנישאה לאברהם.

והמשך השושלת של בלק: בנו היה מלך עגלון, שבתו הייתה רות, שנשאה לבועז, שהיה משושלת פרץ בנו של יהודה בן יעקב אבינו ומבועז נולד עובד שהוליד את ישי, שהיה אביו של דוד המלך.

ומי היה בלעם, בלעם היה בן בעור הוא לבן, אביהן של רחל ולאה שנישאו ליעקב אבינו. בלעם א"כ, היה אח של רחל ולאה. הוא נולד מברכת יעקב ללבן שברכו בבנים, לאחר שזרע בנים זכרים לא היו לו ותפלתו של יעקב נשאה פרי ונולד בלעם.

ובלעם היה בנה של מלכה אחות שרה וילדה את קמואל זה בלעם ונקרא כן על שקם כנגד אומה של א"ל ומלכה היתה עקרה, וכמו שהתפלל אברהם על שרה כן התפלל על מלכה לכן אמר בלעם אלולי אברהם לא הייתי בעולם.

נמצינו למדים, כי בלעם חב את חייו ליעקב אבינו, ובלק חב את חייו לאברהם אבינו שבזכות תפילתו ניצל לוט מסדום, ואם לא כן, מואב לא היה נולד. ודווקא "קרובים" אלה, היו כה שונאים לישראל, ללמדך מי הם אומות העולם, וכפי שאמרו חז"ל שאפילו חסד לאומים - חטאת.

ויש אומרים שבלק היה הנכד של יתרו, כי יתרו לפני שהתגייר קראו לו צפור ועכשיו קראו לו יתרו.

בלק היה גדול בכשפים אפילו יותר מבלעם

בתחילה ניסו בלק ובלעם לפעול נגד ישראל בכל מיני כשפים, ובלק היה חכם גדול מבלעם בחכמת הכשפים, ולכן התחיל הוא בכשפים ולא היה מכבודו לילך ולבקש עצה מבלעם, אבל משראה שאין לכשפים שליטה על ישראל, הלך לבלעם שהיה ג"כ בקי בחכמת המזלות, וכשהיה רואה מזלו של אדם שהיה בשפל והגיע עת רעתו היה מקלל אותו, כדי שכאשר תבוא עליו הרעה, יחשבו הבריות שקללתו גרמה לו.

קסם תלוי במעשה, ונחוש בפה. ובלק היה בקי בקסמים ובלעם בנחשים אמר לו הקב"ה רשע שכמוך קדמוך ישראל במעשים - אוהל מועד וכלי המקדש ובקטורת - שמבטלת כל כעס ורוגז, ועולות וקרבנות ושני מזבחות ושלחן ולחם הפנים וכבר קדמוך הארון ושני לוחות ואהרן לכפר על העם ותפלה שבכל יום.

בלק הייתה לו ציפור אחת העשויה מכסף מעורב בזהב וע"י ציפור זאת בלק ידע הכל וע"כ נקרא "בן צפור"

ובלק היה עושה עוף א' על ידי כישוף בשעתו ויומו ומזלו הצריך להיות, מזהב ומכסף ומיני מתכות, ובלחשים והשבעות ושם טומאה היה מונח בפיה, ומקטירין לו קטורת ועושין חרשין וקוסמין ומשביעין בלילה לירח וביום לשמש, והעוף הזה עולה עד מקום עזא ועז"אל ואותו גלוי עינים היה מודיע לציפור סודות גדולים, ולכן היו קוראים אותו בלק

בן צפור ממש, ע"ש זה הציפור העשוי ממיני מתכות, ואותה הצפור היא הכישוף שאסרה תורה ושמנו ידעוני מפני שידעת רזין וסודין מגלוי עינים מה שנעשה בכל העולם ומה יהיה אחר זמן רב. ובוה הכישוף היה יודע בלק מה לעשות, הכל מעז"א ועז"ל אמנם לא היה יודע כי אם בעובדא, דהיינו באותו מעשה צפור של ידעוני.

ובזוהר הקדוש מובא מספר הכשפים של קסדיאל הקדמון שהיה מבין בעסק הידעוני מה שאחרים לא הבינו. שהצפור הזה היו עושים אותו בזמנים ידועים מכסף מעורב בזהב כנגד כוחות החמה והלבנה. הראש מזהב, פיו מכסף, כנפיו מנחושת קלל מעורב בכסף, גופו מזהב עם נקודות כסף בנוצתו, רגליו מזהב, ושמים בפיו לשון של הצפור ההיא הנקראת "ידוע" ושמים את הצפור ההוא בחלון אחד, ופותחים החלון כנגד השמש, ובלילה פותחים החלון כנגד הלבנה ומקטירים קטורת ועושים כשפים. וביום משביעים את השמש שתשפיע שפעה, ובלילה משביעים ללבנה, וכך עושים ז' ימים. מכאן והלאה כבר לשון ההוא מקשקש בפי הצפור. אח"ז נוקבים את אותו הלשון, במחט של זהב, והיא מדברת גדולות מאליה. והכל ידע בלק ע"י ציפור זאת וע"כ נקרא "בן צפור".

ציפור הודיעה לאגריפס המלך כשהיה בבית האסורים שהוא ימלוך

ובענין זה נביא מה שכתב יוסף בן גוריון בספרו "קדמוניות לרומיים" על אגריפס המלך בן בנו של הורדוס שהיה חבוש ברומא במצות הקיסר טיביריאוס והיה עצוב מאד על מצבו, והנה יום אחד פרח עליו ינשוף אחד עשה סימנים ופרח. והיה עמו איש אחד שהכיר בחכמת הצפור ואמר לו כי ימלט נפשו ולחפשי ישלח מהשלשלאות של ברזל ויעלה להצלחה רבה שהכל יקנאו גדולתו וימלוך ויניח בנים ממלאים מקומו ועושר וכבוד ישיגו, ודע אמר לו אותו האיש: כי כאשר תראה זה העוף פעם אחרת תמות לאחר חמשה ימים, ואת אשר האלהים עושה הגיד לך העוף הזה, ולא נפל מדבריו ארצה והקיסר החדש קאיו העלהו לגדולה וישלחהו מלך לארצו, ואחר זמן בהיותו בקיסריה פוסע על בימה גדולה וכל העם משתחווים לו וירא את הינשוף, ואז תכף ומיד נפטר מאוהביו וכל אנשי ביתו וידע שהגיע קיצו להפטר מן העולם, וכך היה שבתוך חמשה ימים הלך לבית עולמו. עכ"ל.

וכתב הרמב"ן ששרי המזלות היותר קרובים לארץ מגידים העתידות ומהם נעשים סימנים בעופות שבהם ידעו העתיד. גם הוזה"ק מלא במעשים על צפורים שהודיעו עתידות והזהירו את חכמי הוזה"ק מסכנות, ואת זה לעומת זה עשה האלהים.

בלק הרשע עשה כישופים גדולים וטמנם עמוק בקרקע עד שבא דוד המלך וביטלם

איתא בזוה"ק: בלק הרשע, (וב"קב הישר" פרק כ"ט גורס בלעם), ליקט כל מיני עשבים השייכים לכישוף, והכניסם לקדירה, וחפר וטמן את הקדירה בעומק הארץ, אלף וחמש מאות אמה, בירושלים במקום מלכות בית דוד, שע"ז לא יהיה לדוד שום כח להלחם נגד מואב, כי ראה, שעתיד דוד להלחם עם מואב ולנצחו, וכשדוד המלך כרה עד התהום, להוציא מים מהתהום לנסך על גבי המזבח, מצא את הקדירה, וביטלה על ידי החמש עשרה שיר המעלות, ועל זה אמר דוד "מואב סיר רחציו" (תהלים ס, י: קה, י), שרחץ והעביר כשפים שבסיר מואב הנזכר.

וכתב ב"קב הישר", שעל כן, כשיש חשש הזק של כשפים, טוב להעבירם על ידי חמשה עשר שיר המעלות שאמר דוד, בשעה שכרה את השיתין להעלות המים מן התהום (סוכה נ"ג), ואח"כ יתפלל לה' להסיר כל מיני הזיק וכישוף מישראל, עיי"ש באורך.

יש במעשה הכשפים כמה מינים ממינים שונים

וכתב בספר אור החמה (ח"א קו): הכוחות התחתונים שהם השדים המתגלמים באויר, מושכים כוחות מהכוכבים, והכוכבים משפיעים למטה, וכל העבודות זרות ענינם להמשיך כוחם למטה, וזה סוד הטלמסאות והכוונים שהיו עושים לגרמי השמים.

ויש בפעולת הכישוף כמה מינים א. קיבוץ השדים והשבעתם. ב. להוריד כוחות מן הכוכבים ע"י עשיית צורות ממינים ידועים בשעות ידועות הקשורות לשליטת הכוכב הנרצה. ג. פעולות ידועות להמשיך על האדם רוח טומאה ממש מקליפת נחש הקדמוני. ואלו שלשתן היה בקי בהן בלעם ואומן בזה. עכ"ל.

"וַיִּגְרַם מוֹאֵב מִפְּנֵי הָעַם מֵאֵד בִּי רַב הוּא" (כב, ג)

מאי מאד? יתיר ממותא, כי ראה שמלאכי השרת מקיפין להן לישראל מכל צד

ויגר מואב מפני העם מאד, מאי מאד? יתיר ממותא, כי ראה שמלאכי השרת מקיפין להן לישראל מכל צד.

כל יניקתו של בלעם מצד נהורא דקין קליפות נוגה ארמית כמו שכתוב מן ארם ינחני בלק, שגם לבן שהוא בגלגול בלעם בן בעור כדאיתא בתרגום יונתן בגלגולא קדמאה דיליה כל ענינו קליפה היתה ע"י נוגה ארמית כו"ו במוכס"ז כו"ו בגמ' יגר וזהו סוד ויגר מואב וזהו יגר סהדותא.

ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא, ישראל הוי רב במקום עשו דכתיב ורב יעבוד צעיר.

מואב היה ירא אפילו מפשוטי העם, כי מאחר שיעקב משמש גם כיום במרום, הרי שבכוחם של פשוטי העם להשיג דרגה מופלאה זו של חרב וקשת, שעל ידה מתבטל כח הרע בעולם. ולפיכך - ויגר מואב מפני העם מאד, ויראתם היתה, כי רב הוא, משום שיעקב - רבם ושורש נשמתם של ישראל, כמו שכתב המגלה עמוקות, כחו רב להשפיע עבודת התפילה לכל ישראל, בהיותו שורש נשמתם, וכן בגלל זה שעבודתו נמשכת גם כיום בעמדו במרום.

ולכן ויקץ מואב מפני בני ישראל, היינו מזה שהם בני ישראל סבא, בניו של יעקב כללא דאבהן, כמו שכתוב בזוה"ק, היה הדבר בעיני מואב כקוצים, בידועם שלא יוכלו להם, ואדרבה בני ישראל יתגברו עליהם, ויבטלו מן העולם בכח קדושת תפילתם, המסור לנו מיעקב אבינו.

"בְּלַחֲךָ הַשּׁוֹר אֶת יֵרֶק הַשְּׂדֵה" (כב, ד)

סביבתם של ישראל עלולה להפגע, בדומה לסביבות פי השור הסוערות תמיד

כתב רבי יצחק עראמה, כל ימי הייתי מתקשה במשל זה, עד שראיתי פרות רועות באפר, והבנתי כוונתו, דרך השור להוציא מפיו את לשונו דרך הצד ולהאריך אותה ביותר ולשלחה לארצה סביבות פניו, הלשון הארוכה נעשית כמגל התולש כל ירק עשב אשר השור לוחך, ומכניסה לפיו מהצד אשר הוצאה, וכך עושה השור תמיד, עד שמקום פיו של השור הוא בטוח וסביבו נשערה מאד.

משולים ישראל כלחוך השור את ירק השדה, הנה אף אם מצווים הם שלא להתגרות במלחמה עם מואב, מכל מקום צריך לחשוש מהם, כיון שסביבתם של ישראל עלולה להפגע, בדומה לסביבות פי השור הסוערות תמיד. מרן החפץ חיים רגיל היה לדייק בדברי התנא באבות, כי מידות רעות אלו שמונה התנא, אין זה עדיין עומק רשעתו של בלעם, כי אם רשעות תלמידיו, אם כן מכאן נוכל ללמוד עד היכן הגיעה טומאת בלעם הרשע עצמו, ואף כי השרה הקב"ה את שכנתו עליו, וזאת אך ורק לטובת עמו ישראל, הרי לנו גודל חסדו יתברך לעמו.

כמה טומאות הביא על עצמו בלעם הרשע כדי להיות מכשף גדול

ובלעם הרשע אמר שהוא יפעל בכל הכוחות נגד ישראל גם בכשפים גם בעין רעה וגם בקללה.

וכדי ללמוד כל הכשפים האלה זקוק היה בלעם לשקוע בכל מיני טומאה, ולכן נזדקק לאתונו, שזה מוכרח לו כדי להגיע לידיעת כל אלו הכשפים. וכן כל מי שרוצה ללמוד כשפים אלה צריך להיות כופר בה' ית' ח"ו, שכל הרוצה לילך להרי חושך לפגוש את עז"א ועזאל צריך להכין עצמו להקריב בפניהם קרבן, ובזה נקרא שהוא מכיר ח"ו באלהותם ומקבל אותם לאלוה. והוא פורש מדרך הקדושה והולך לטומאה להיות משועבד לס"ט"א.

וכיצד עושים: לוקחים עז וחותרים לו ראשו ולוקחים לשונו ומין עשב הידוע להם ומקטירים לפניו. אח"כ לוקחים ראשו וחותרים אותו לד' חלקים ומקטירים הקטרה שניה. ולוקחים הקטרות אלו והולכים להרי החושך, וכשמגיע לשם בתחלה פוגש בעזאל"ל שהוא גלוי עינים והוא אומר לחברו עז"א, ואח"כ צועקים צעקה גדולה ומיד מתאספים נחשים גדולים מאד שמפיהם יוצאות שלהבות אש. אח"כ שולחים ש"ד בדמות של חיה קטנה הדומה לחתול וראשה כנחש ויש לה ב' זנבות ורגליה וידיה קטנות מאד, וכשרואה האדם החיה הקטנה הזו הוא מכסה את פניו ומקטיר הקטרה שלישית - שלוקח תרנגול לבן ושורפו בפניה ובזה נקרא שנשתעבד לה. אז לוקחת החיה הקטנה הזאת את האדם, ומביאה אותו עד למקום האזיקים שכבולים שם "עזא ועזאל", והקצה האחר של האזיקים קשור בתהום - לעמוד שבתהום. וכשמגיע האדם לקצה האחר של הכבל, הוא מכה עליו ג' הכאות, וברגע זה קוראים אותו "עזא ועזאל" וצריך שיהיו עיניו עצומות, והוא הולך וקד ומשתחוה עד שהוא קרב אליהם. וברגע זה הוא פותח עיניו ורואה אותם, והוא נופל על פניו ארצה ומשתחוה שוב, והוא מקטיר לפניהם ב' הקטרות הנ"ל, ובזה נקרא שהוא מקבל אותם לאלהות ואומר שהוא פורש מסטרא דקדושה מעבודת השי"ת והוא נדבק עמהם. וכשמקבל עליו כ"ז הם מלמדים אותו כשפים ונחשים וקסמים שהם מיני כישוף שונים וניחושים, והוא נשאר עמהם חמשים יום. וכשרוצה לחזור לביתו באה החיה הנ"ל בדמות חתול ועמה נחשים ומלואים אותו עד מחוץ להרי החושך.

ובזוה"ק (חלק א' דף קכה ע"ב) מבואר מהיכן בא כוחו של בלעם, וזת"ד: רבי יצחק ורבי יוסי היו הולכים מטבריה ללוד. אמר רבי יצחק, תמהני על הרשע ההוא בלעם, שכל מעשיו היו מצד הטומאה. וכאן למדנו סוד אחד, שכל

מיני נחשים וכשפים שבעולם כולם מתקשרים ויוצאים מנחש ההוא הקדמוני שהוא רוח הטומאה המזוהם, ועל כן כל הכשפים שבעולם נקראים על השם הזה של נחש הקדמוני נחשים, וכל הנמשך בזה אחר הכשפים נטמא.

ולא עוד אלא שמי שרוצה לעשות כישוף צריך להטמא קודם, כדי להמשיך על עצמו צד ההוא של רוח הטומאה, כי למדנו כפי שהאדם מתעורר מלמטה כן הוא ממשיך עליו מלמעלה, אם הוא מתעורר מלמטה בצד הקדושה ממשיך עליו קדושה מלמעלה והוא מקודש. ואם ח"ו הוא מתעורר מלמטה בצד הטומאה, כן הוא ממשיך עליו רוח טומאה והוא נטמא, וזמ"ש - הבא להטמא מטמאים אותו. משום כך בלעם הרשע, בשביל להמשיך על עצמו רוח הטומאה מהנחש ההוא העליון, היה מטמא את עצמו בכל לילה באתונו, כדי להמשיך עליו רוח הטומאה, ואח"כ עשה כשפיו ומעשיו. ותחילת מעשיו, לקח נחש אחד מבין נחשים וקשר אותו לשיניו ובקע את ראשו, והוציא את לשונו, ולקח עשבים ידועים ושרף את כולם ועשה מהם קטורת אחת. אח"כ לקח את אותו הראש של הנחש ובקע אותו לארבעה צדדים ועשה ממנו קטורת אחרת, ועשה סביבותיו עיגול אחד, והיה אומר דברים ועשה מעשים אחרים, עד שהמשיך עליו רוחות הטומאה והודיעו לו מה שצריך, ועשה כל מעשיו על פיהם כפי מה שידעו מצד הנחש ההוא שברקיע (הכוונה שביל החלב) ומשם נמשך במעשיו עד שהמשיך עליו רוח מאותו נחש קדמוני. ומכאן היה יודע ידיעות וכשפים וקסמים ומשום זה כתוב: שלא הלך כפעם בפעם לקראת "נחשים" היינו נחשים ממש, כי עיקר והשורש בטומאה הוא נחש הקדמוני.

שאל רבי יוסי לר' יצחק, אלו המעשים שעשה בלעם, וכל מה שידע מאין למד אותם, אמר לו: מאביו למד אותם (לבן הארמי), אבל באלו הררי קדם שהם בארץ קדם למד כל הכשפים וכל מיני קסמים, משום שבהרים אלו נמצאים המלאכים עז"א ועז"א ל שהפיל אותם הקב"ה מן השמים (משום שקטרגו על בריאת האדם) והם קשורים שם בשרשראות של ברזל, ומודיעים כשפים לבני אדם. ומשם ידע בלעם כמ"ש: מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם, ששם עז"א ועז"א. ל. עכ"ל.

אין עצה ותבונה נגד ה' לא יעזרו כל הכשפים שבעולם נגד ה' ונגד עם ישראל

והנה ממעשה בלעם למדנו שבסופו של דבר אין עצה ואין תבונה כנגד ה' שהוא רב העליליה, ואף על פי שהיה בלעם בקי בכוחות הטומאה הרי שלא יכל לישאל, ואדרבה בכוחו הרב דוקא ברך את ישראל בברכות שאפילו משרע"ה לא ברכו, ונלמד מכך שאף על פי שכביכול נראה לנו שניתן לרע ממשלה זמנית, ברצות ה' ליראיו תהפך הקללה לברכה והמר למתוק, ובסופו של דבר תבטל הקדושה את הטומאה, ויתברר לכל כי ה' אחד ושמו אחד ואין עוד מלבדו, ואין לנו אלא תורתנו הקדושה ולדבוק בו ית'.

ובספר מעם לועז הרחיק בענין זה, וסיים - למה כתבתי כל זאת, כדי לדעת כמה חמורים הם הכשפים, שעל ידם יוצא האדם מהקדושה ונכנס לחלק הסט"א, ואוי לנפשו מי שעושה כן. ואפילו אם הוא עצמו אינו עושה כן אלא רק הולך אחרי המכשפים, אף זה נקרא שהכניס עצמו לטומאה, שהמכשף עושה שליחותו, שהמכשף מדבר עם השדים בשם פלוני, ואומר פלוני בא אלי ושואל אותי שאלה פלונית, ושלחני אליך ואני שלוחו לכאן במקום הזה, ובכך משעבד את פלוני תחתך להיות עבדך לעבוד לסט"א.

וזהו מה שאומר כאן הפסוק: וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור פתורה. שפתורה פירושה, שְׁלַחַן, שדרכם של בעלי כשפים לסדר שלחן לפני השדים ולהקטיר לפניהם כמה הקטרות כדי שיודיעו מה שיבקשו.

ומלבד זה עוד רעה גדולה בכשפים, שבשעת יציאת נשמתו של אותו אדם באים כל אותם המקטרגים עם כל הפמליא שלהם של הסט"א לקבל נפשו, ואומרים הוא משלנו שכבר נכנס לרשותנו, ואוי לו ולנפשו. ואל יחשוב אדם שיש בהם ממשות, כי הנזק שלהם ברור.

ענין נשמותיהם של בלעם ובלק

כותב האריז"ל בשער הפסוקים, כי בלק ובלעם היו מעורבים משתי רעות - מן הרע של קין ומן הרע של הבל, עכ"ז עיקרו של בלק מן הרע של קין, ועיקרו של בלעם הוא מן הרע של הבל עכ"ל. השילוב של שניהם יוצר כח רע מלא הרס תיקח "עם" מבלעם ו"לק" מבלק הרי עמלק, ושאר האותיות בבל - שהיא החריבה בית ראשון.

כיון שעיקרו של בלעם הוא מן הרע של הבל, הרי הוא שקול כמשה שהוא מן הטוב של הבל, וע"ז כותב הזוהר (תזו"ג אחרי מות נח): וזת"ד: ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, אבל באומות קם ומנו בלעם, וכי מטונף מן הטינופת אתה מזכיר עם הטהור, אלא משה בטהרה ובלעם בטומאה.

הסימן שהאדם אינו יודע כלום - הוא שמשבח עצמו

בזוה"ק פי' (ח"ג קצג): וזת"ד: א"ר שמעון, אלעזר, כל דבריו של בלעם הרשע, קשים הם... משה אין כמוהו בכתרים העליונים, ובלעם אין כמוהו בכתרים התחתונים, זה בצד הקדושה וזה בצד שמאל הטומאה, ואם כל זה היה בידו, וכל כך חזק בחכמה, איש שהיה משבח את עצמו בכח גדול, שכתוב: ואנכי אקרה כה", (שפירושו) אעקור את "כה" שהיא השכינה הקדושה. אלא בספר החכמה של שלמה המלך אמר כך, ג' סימנים הם: סימן לעבירה - ירקון. סימן לשטות - שמרבה דברים. סימן שאינו יודע כלום - הוא שמשבח עצמו. וזה שמשבח עצמו מכריע כל השאר, כי שוטה הוא חשוד על כל העבירות והכל יש בו... ואותו רשע בלעם היה משבח את עצמו בכל, והיה בזה גניבת דעת ונתעלה במליצת דבריו. דברים קטנים - היה עושה אותם גדולים. ומה שאמר - היה על מדריגות הטומאה ואמת אמר, אבל מאחר ואותו רשע היה משבח את עצמו בדרך סתום ומהלל עצמו בדבריו, כל מי שהיה שומע אותו חשב שהוא עלה על כל נביאי העולם כמ"ש שומע אמרי אל ויודע דעת עליון. וכששמעו זאת חשבו שאין בעולם נביא נאמן ממנו. ואמת היה וכך היה... כשאמר "שומע אמרי אל", אל כתוב, ולא האל, כי האל תמים דרכו, אבל סתם אל, הוא אל אחר! כמ"ש לא תשתחוה לאל אחר!... - "יודע דעת עליון" - כי על כל כוחות הטומאה יש אחד מנהיג עליון ובו היה מתדבק אותו רשע. א"כ אותו רשע היה משבח את עצמו בדרך סתום ואמר דברי אמת, אלא שהיה גונב דעתן של הבריות. עד כאן לשון הזוה"ק.

בלעם ובלק היו מן הרע של הבל, לכן בשמותיהם ישנן האותיות "בל" משמו של הבל

ומסביר האריז"ל כי האותיות בשמות של בני אדם, מורות על בחינת הניצוצות של הנשמות הנתונות בו, ומי שהוא מגולגל יש בו אותיות המורות על הניצוצות שנתקנו בו, והשאר חסרות ממנו, להורות כי עדיין הן מעורבות בקליפה הנקראת רע. משה ראשי תיבות משה שת הבל שאלה היו גלגוליו. א"כ בגלגול משה בשת, נתקנה רק הש' ובהבל רק הה', ואותיות "בל" מהבל, ות' משת היו עדיין ללא תיקון. ולכן נגלה אל משה מלאך ה' בלבת אש מתוך הסנה, לרמוז בו אותיות לכת שהם ב' ול' מהבל ות' של שת עדיין לא נתקנו, ואז נתבסס משה במעמד זה ונתקרב אליהם ולקחם, ואז נשלם תיקון החלק הטוב של שת והבל במשה לגמרי שהוא הגלגול השלישי ונרמז ב"הסנה" שבגימטריא 120 שהם חיי משה.

וע"כ אותיות "בל" מהחלק הרע של הבל שבא מזהמת הנחש ניתנו לבלק ולבלעם וזה סוד הפסוק "משפטים כל ידעום", כי שתי אותיות אלו מורות על הקליפות כמ"ש: (ישעיהו מו' א') "כרע כל קרס נבו", וגם בחינת הרע של קין נתערב בהם כי החלק הרע ביותר של קין הוא "עמלק", שעליו נאמר: ראשית גויים עמלק, כמו שראשית בניו של אדם הוא קין.

האותיות של עמלק ניתנו בבלעם ובבלק

ובזה נבין איך בלק היה קוסם ובלעם היה מנחש כמו שביארנו בזוהר לעיל, והטעם הוא כי הנחש אין כוחו אלא בפה, וכן בלעם שעיקרו מן הרע של הבל כוחו בפה כי הוא סוד הבל הרע היוצא מן הפה.

ואילו בלק שעיקרו מקין הוא בחינת מעשה, שכל העולם היה בעיקר מזרעו בעשרה דורות שמאדם ועד נח וכמ"ש על קין "ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך" וגם בזרעו מזכר ענין עשיה - יבל - הוא היה אבי יושב אהל ומקנה, ויובל - הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב, "ותובל קין - לטש כל חרש נחשת וברזל, וכיו"ב.

וע"כ הקסם הוא ביד כמ"ש "וקסמים בידם", כי בלק בענין עשיה היה יותר בקי מבלעם.

ולכן כשראה בלק שלא יכול בלעם לקלל את ישראל, "ויחר אף בלק אל בלעם ויספוק את כפיו", דהיינו כי בלק לא היה לו סוד הפה אלא רק סוד הידים וכשראה שבלעם אשר כוחו בפיו לא יכול לעזור לו, אז ספק את כפיו, דהיינו נותר לו רק הידים ובלי הפה אין בהם כח.

בלעם גי' סמא"ל וי"א קליפות

בלעם גי' סמא"ל וי"א קליפות, לכן ציוה ה' על י"א סממני קטורת וי"א יריעות עזים למשכן כדי להכניע את בלעם, וכן משה רבנו אמר י"א מזמורים להכניע י"א קליפות דס"מ, ורמז לדבר יו"ד אל"ף מלא גי' סמא"ל.

פנחס הרג את בלעם בחרבו שלו שמצוייר עליה צורת נחש

משה הרג את המצרי שהוא גלגול של קין בשם המפורש ותקנו. אבל בלעם טמא עצמו הרבה, בנחש, קסם, באתונו לכן לא רצה פנחס להמיתו בשם המפורש אלא בחרבו שיש עליה צורת נחש, אבל אח"כ נתגלגל בנבל הכרמלי ונתגלגל שלש פעמים ר"ת לב"ן לבן בלעם נבל, ומת במוצאי יוה"כ פ' וזהו מות ישרים שהוא זמן טוב.

וכתב המגלה עמוקות שיש חשמ"ל בקדושה וכנגדו בקליפה והם ר"ת חמו"ר שו"ר מחל"ת לילי"ת, חמו"ר ישמעאל ומחל"ת בת זוגו שהיא מחלת בת ישמעאל. וקליפת עשו שו"ר ובת זוגו לילי"ת ורצה משה רבנו כשיכנס לא"י לבטלם וז"ש בעת ההיא לאמר ר"ת לאמר לילית אדום מחלת רהב.

פתורה נוטריקון פה רות, כי רות המואביה יצאה ממנו

כתב מרן רבי חיים פלאגי זצ"ל בספרו תנופה חיים, וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור פתורה, כתבו המקובלים ז"ל פתורה נוטריקון פה רות, כי רות המואביה יצאה ממנו.

ובזה פי' המפרשים "ועתה לכה נא ארה לי", לי דייקא שיקללנו שלא יצא ממנו רות שממנה יצא דוד. ומעשה ה' כי נורא דלאידך גיסא בזכות מ"ב קרבנות יצאה ממנו רות דממנה יצא דוד המלך כאמרם ז"ל, וכד הוינן בה הכל לטובת ישראל בקרבנות עצמן דמה אמר ה' לדוד "כי טוב יום בחצריך" (תהלים פד' יא') כאמרם ז"ל טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה מאלף עולות שעתידי שלמה בנך להקריב, ונמצא דדחה לבנו החביב הנקרא ידיד ה' בקרבנותיו כנגד התורה של דוד, ואם כן ק"ו דאומות העולם לא רצו התורה וישראל קבלו התורה ברצון דודאי כי במה נחשב קרבנות בלק כנגד התורה שישראל עוסקים בה הוא יציב ונכון.

בלעם נתן על הנהר עין הרע

מאי על הנהר דיהיב עינא בישא על ההוא נהר דכתיב הנני נוטה אליה כנהר שלום.

"הִנֵּה עִם יְצָא מִמְצָרִים הִנֵּה כֶּסֶה אֶת עֵין הָאָרֶץ וְהוּא יֹשֵׁב מִמְלִי" (כב, ה)

עם ישראל כסה את ארץ ישראל העליונה

דע שהכתוב אינו מדבר רק על הארץ התחתונה בעוה"ז, אלא העיקר מדבר על הארץ העליונה שעם ישראל כסה את ארץ ישראל העליונה שנשמות ישראל כבשו את ארץ ישראל העליונה. ולכן אף אומה מאומות העולם אינה יכולה ליהנות מארץ ישראל אלא אך ורק עם ישראל, ובלק ובלעם היו חכמים גדולים שהיו יודעים מה הולך בעולמות העליונים, והיו רוצים להגיע לארץ העליונה ולינק ממנה, אבל לא יכלו כיון שעם ישראל כשהגיעו לארץ ישראל - הארץ התחתונה וכסו אותה, גרמו לכסות את ארץ ישראל העליונה שאף אחד בעולם לא יוכל להגיע אליה, אלא רק הם העם הנבחר עם ישראל.

רואה ואינו נראה

שהוא רואה אותי, ואני איני רואה אותו מפני ענני כבוד.

ממל"י, ר"ת - מ'זאב מ'עבר ל'ירדן י'ריחו

פירש רבי שמשון מאוסטרפולי "והוא יושב ממל"י ממל"י, ר"ת - מ'זאב מ'עבר ל'ירדן י'ריחו. והגאון חיד"א מוסיף לזה כי מה שכתוב "הנה כסה את עין הארץ" פי' החשובים והמובחרים שהם עיני העדה עיני הארץ שהרגו את סיחון ועוג ולכן הוא יש"ב ממל"י ר"ת יושב שקט בערבות מ'זאב מ'עבר ל'ירדן י'ריחו.

"וְעֵתָהּ לִכְהֵן נָא אֶרְה לִי אֶת הָעַם הַזֶּה כִּי עֲצוּם הוּא מִמְנִי" (כב, ו)

יש מקום בקרן דרומית מזרחית שיוצאים משם בני אדם בצורת נחש ומהם הייתה יניקת בלעם

איתא בכנפי יונה, שבקרן דרומית מזרחית נגד עולם היצירה יש כמין חתיכה מרובעת והוא סוד וילך ארצה בני קדם ר"ת קרן דרומית מזרחית שמהם צורות נחש אדם, ובלעם יניקתו מן הררי קדם לכן אמר בלק לכה נא ארה, נא ר"ת נחש אדם.

ארה - נוטריקון א'ורפניאל ר'אש ה'ירח

והנה מלאך הממונה על החמה שמו גלגליא"ל, ומלאך הממונה על הלבנה שמו אורפניאל"ל לכן אמר בלק לכה נא ארה לי, ארה - נוטריקון אורפניאל ראש הירח וכן ארה לי כח אורפניאל, שכן כח עיתים יש לירח, ובלעם אמר לקלל את משה שהוא פני חמה שממנו נתירא בלק שאמר "כי רב הוא" על המאור הגדול - החמה, ובלעם אמר "קבה לי" שרמזו למלאך גלגליא"ל שעולה גי' ק"ז שהוא כלול מן ק"ז כוחות כמנין "קבה" והקב"ה אמר לא תאור את העם הזה שהוא פני הלבנה.

לכה נא ארה לי - שלח לו, שאינם נלחמים לא בחרב ולא בחיצים אלא בשם ה'.

"ארה לי" ר"ת אלול ראש השנה וביקש שניקה את החודשים הללו לחלק הס"א

עשו ויעקב חלקו החדשים, עשו לקח תמוז אב, ויעקב אלול תשרי, ובלעם ובלק רצו ליקח מישראל חדש אלול שהיה מתחילה שלהם ומלחמות סיחון ועוג היו בסוף אלול.

ושמעו המושלים ברקיע שאמרו בואו חשבון ומלכי האמורי אתחדדו ואמרו שולטנותא גבורים אוי לך מואב ולכן אמר "ארה לי" ר"ת אלול ראש השנה יומא דתשובה ובלעם אמר "קבה" שהם כ"א יום בין המצרים שקטב מרירי שולט וזהו בישראל לא קם ובאומות העולם ק"ם ראשי תיבות קטב מרירי שבהם כל מיני כישוף בעולם וידוע בס' הפליאה כ"א מאות עשבים יש בעולם שממונים עליהם המלאכים, ובלעם בקש לקללם בכ"א יום בבין המצרים שמושלים שם קטב מרירי וחיילותיה וזהו ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה א"ת אלול תשרי אב תמוז.

"וְעַתָּה לְכָה נָא אֲרָה לִי" (כב, ו)

כותב השל"ה הק': מכאן שיזהר אדם מאוד, שלא יפתח פיו לשטן. כי אפילו הוא מדבר שלא ככוונה - ממשיך הדבר על עצמו. בלק אמר לבלעם: לכה נא ארה לי, ופיו הכשילו, שלבסוף קילל בלעם אותו.

"וְאֶגְרְשֶׁנּוּ מִן הָאָרֶץ כִּי יִדְעֵתִי אֶת אֲשֶׁר תִּבְרַךְ מִבְּרַךְ" (כב, ו)

הגר"א מבאר שביקש מבלעם לברך הארץ העליונה, שלא תהיה צריכה לישראל

וביאור הדברים על פי המבואר בארוכה בספר נפש החיים לרבנו הגר"ח מוולאז'ין ענין העבודה צורך גבוה, שהעולמות העליונים צריכים לעבודתם של ישראל שזהו רצונו יתברך מטעם כמוס עמו, שנתקן ונייחד ע"י הברכות והתפילות, הכוחות והעולמות העליונים ולהמשיך בהם קדושת האור ורוב ברכות השי"ת, וממילא יושפע זה התוספת ברכה, גם על עם סגולה שגרמו וסבבו לכל הכבוד הזה, נמצא שמחד גיסא העולם זקוק לברכותיהם ותפילותיהם של ישראל, ומאידך מכח זה נמשכת ונובעת חיות ישראל, על כן ביקש בלק מבלעם, את אשר תברך מבורך, שיברך את הארץ וממילא שוב לא תהיה צריכה להם לישראל, ועל ידי כך יכלו ויתמו, ואגרשנו מן הארץ.

"וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם לִינּוּ פֹה הַפְּלִיָּה" (כב, ח)

אמרו שרי מדין כלום יש אב שמקלל בנו

ושרי מדין להיכן הלכו אמרו שרי מדין כלום יש אב שמקלל בנו, אם חפץ לקללם לא היה מוציאם ממצרים ולא היה מעבירם נחלי ארנון, מיד חזרו להם.

"לֹא תֵאָר אֶת הָעַם כִּי בְרוּךְ הוּא" (כב, יב)

עם ישראל משוחים מחומר שלא שולט בהם שום כישוף ושום קסם. כי השכינה הקדושה חופפת עליהם סוכנת עליהם ומגינה עליהם והם בתוך ענני כבוד

והנה בל"ק עולה 132 כמנין סמא"ל עם הכולל שהוא השר של אדום, צפור בגי' עשו 376, הס"מ הוא שרו של עשו, וכן בלעם היה עליון דקלי' והם עכשיו רוצים ללכת להלחם בעם ישראל, אבל הם לא יודעים כי "בור כרה ויחפרוהו ויפול בשחת יפעל", אי אפשר להלחם בישראל שנאמר בהם "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו". וכמו שמשלו רבותינו משל לאחד שהלך לראות בכוכבים מה יהיה ילד יום על אחד מחבריו, ובדרכו שהיה מסתכל בכוכבים וראשו למעלה נפל לבור ומת, הנה הלך לראות מה יקרה עם חברו ולא ידע כלל על עצמו שעוד רגע הוא נופל ומת. וכן בלק ובלעם הלכו לראות על אחרים, ולא ראו מה יהיה איתם שיהרגו אותם עם ישראל.

וצריך לידע כמו כן, בכל הדורות, כי כל מה שיעשו אומות העולם, בשום אופן לא יוכלו לגבור על עם ישראל, וכמו לבן הארמי הסבא של בלעם כמה שניסה לא הצליח לגבור על יעקב אבינו.

והנה עם ישראל הקב"ה משח אותם בחומר שלא שולט בהם שום כישוף ושום קסם. כי השכינה הקדושה חופפת עליהם סוכנת עליהם ומגינה עליהם שלא ישלוט בהם שום מזיק ושום עין רעה.

משל למה הדבר דומה לאדם ששמע שיש איזה חומר שמורחים אותו על הגוף, וכל חץ שבא לא יכול לחדור בו, אחר הרבה תלאות השיג את החומר הזה ומרח כל גופו באותו חומר, יום אחד הלך ליער ותקפו אותו שודדים וירו בו חיצים, גמרו את כל החיצים שלהם אך האדם הזה עדיין עומד חי ושמח, אח"כ רדף אחריהם תפס אותם, והשודדים פחדו מוות כי עכשיו החיצים בידו, והנה הוא אומר להם באו נעשה סעודה, אמרו לו איך אפשר כדבר הזה מגיע

לנו משפט מות כי אנחנו רצינו להרוג אותך, אמר להם אגיד לכם האמת היה לי חומר מיוחד שמרחתי על עצמי נגד חיצים ועד עכשיו לא ידעתי אם החומר שמרחתי על עצמי עובד או לא, ועתה אתם שמחתם את לבבי הראתם לי שהחומר עובד ולכן אני עושה לכם מסיבה.

אותו דבר בלעם ובלק באו בקסמים נחשים וקללות אבל לא הצליחו בשום קסם ועין רעה וקללה להזיק לעם ישראל ולכן ישראל היו שמחים שראו שלא הביט און ביעקב, ואדרבה להיפך בלק ובלעם בעצמם ניזוקו - "בחצי ימיו יעזבונו", הוא אמר "תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו" אבל "ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בני ישראל בחרב" יש מאן דאמר שמת בגיל 33. "כן יאבדו כל אויביך ה'".

"לֹא תִלְךְ עִמָּהֶם" (כב, יב)

בלעם מבקש רשות מה' לקלל את ישראל, וה' אומר: "לא תלך עמהם". אמר בלעם - אקללם מכאן, אמר לו ה': "לא תאור את העם". אמר בלעם - אז אברכם, אמר לו ה' - איננו זקוק לברכתך "כי ברוך הוא", משל אומרים לצרעה לא מדובשך ולא מעוקצך... ונשאלת השאלה: מדוע בלעם מתהפך ברגע מלקלל להשתוקקות לברך, ולמה ה' לא נותן לו לברך? להבין נקדים את סיפורה של רבקה אמנו שהייתה עקרה, ומדוע? אומר המדרש: כיון שבירכו אותה הרשעים "אחותינו את היי לאלפי רבבה", וכדי שלא יאמרו שבזכות ברכת הרשעים נשאה פרי בטן, היתה עקרה. הפסוק מדגיש "ויעתר לו", לתפילת יצחק אבינו. יוצא, שהברכה שלהם הייתה למעשה קללה עבור אחותם רבקה. לכן אסר הקב"ה על בלעם לברך את ישראל, כיון שאחר כך הקב"ה ימנע מהם ברכה כדי שלא יאמרו שבזכות בלעם נתברכו.

נמצא שבקשת בלעם לברך את ישראל אינה אלא קללה, לכן ביקש לברך - לקלל, וה' אסר זאת עליו "כי ברוך הוא".

"כִּי מֵאֵן ה' לְתַתִּי לְהִלְךְ עִמָּכֶם" (כב, יג)

האדם שומע מה שהוא רוצה לשמוע

אף שהיה בלעם נביא, אומר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל בספרו שיחות מוסר, מכל מקום פירש את דבר ה' לפי רצונו ולפי נטית לבו, כך ניתן להבין כיצד יתכן שנימק כוונת ה' במנעו אותו מללכת לקלל את עם ישראל, ולהתכחש ממה שאמר לו לא תלך עמהם לא תאר את העם כי ברוך הוא, כי הוא בעל חמדה, והאדם שומע מה שהוא רוצה לשמוע.

הגמרא מספרת: (גיטין מה' א') רב עיליש נשבה, יום אחד ישב על ידו אדם שהיה בקי בשפת הצפרים בא עורב וקרא לו, אמר לו רב עיליש מה אמר העורב, אמר לו, העורב אומר עיליש ברח, עיליש ברח, אמר: עורב שקרן הוא ואיני סומך עליו, בינתיים באה יונה והיתה קורא, אמר לו מה אומרת היונה, אמר, עיליש ברח עיליש ברח, אמר כנסת ישראל ליונה נמשלה שמע מינה יתרחש לי נס, ניסה לברוח והצליח.

הגאון רבי עקיבא איגר מוסיף על דברי הגמרא ואומר: בערוך הביא מסוגיא זו דרב עיליש ידע שיחת העופות, וכבר השיגו בסדר הדורות דכאן משמע בהיפוך, ואכן, אדרבה מפנייתו של עיליש אל האיש מוכח שלא ידע שפת העופות שאם לא כן, מדוע לא סמך על עצמו ופנה לנכרי, ונראה לומר, שהערוך התקשה בקושיית מהרש"א מדוע האמין עיליש לההוא גברא שכפי הנראה היה נכרי, הרי כשם שלא רצה לסמוך על העורב והיונה, כך לא היה לו להאמין לגוי, מכח קושיא זו הסיק הערוך שרב עיליש ידע אכן את שפת העופות, ולמעשה לא היה זקוק לעזרת הנכרי, ומדוע בכל זאת פנה אליו, משום שחשד את עצמו שהוא שומע את אשר הוא רוצה לשמוע, כדי לבדוק חשדו שאל את הגוי, ורק לאחר שאמר לו הגוי שהיונה קוראת לו לברוח נתיישבה דעתו, בכך מיושבת קושיית המהרש"א ודברי הערוך מאירים.

"וַיַּעַן בְּלָעָם וַיֹּאמֶר אֶל עֲבָדֵי בָלָק אִם יִתֶּן לִי בָלָק מְלֵא בֵּיתוֹ פָּסֶף וְזָהָב וְכוּ'" (כב, יח)

הקב"ה ברא לאדם ב' עינים באחת צריך להסתכל על המעלות של השני ובשניה חסרונות של עצמו

ובמדרש (תנחומא ו) אמרו: מכאן אתה למד שהיו בו שלושה דברים, אלו הן,

עין רעה, רוח גבוהה, ונפש רחבה (עי"ש).

עד כמה צריך לזהר שלא להיות מתלמידיו של בלעם הרשע שהייתה לו עין רעה, להסתכל תמיד על השני בדברים הרעים שיש בו.

היה אומר אחד האדמורי"ם, למה הקדוש ברוך הוא ברא לאדם ב' עיניים? שבאחת צריך להסתכל על המעלות של השני, ובשניה צריך להסתכל על החסרונות שלו עצמו, אך טבע האדם להפך את היוצרות, בעין אחת מסתכל על המעלות שלו עצמו, ובעין השניה רואה את חסרונותיו של השני.

מספרים על מלך שהיה עיוור בעין אחת, ורצה שיציירו את דיוקנו למען יהיה למזכרת ימים רבים, על כן קרא לשלושה ציירים בעלי שם עולמי, ואמר להם שמי שיצליח לצייר אותו בצורה טובה עד שיהיה מרוצה מהציור, יקדם אותו בתפקידו וייתן לו כסף רב. לאחר יגיעה רבה הצייר הראשון גמר את ציורו להפליא, אך המלך אמר לו שהוא פגע בכבודו, על שצייר אותו כשהוא עיוור בעינו האחת. על כן גזר עליו המלך גזר דין מוות. כששמע זאת הצייר השני, צייר את המלך כשהוא פיקח בשתי עיניו, אך גם לזה המלך אמר שהוא פגע בכבודו, שכן הוא עיוור בעינו האחת וכיצד מציירו שלא כדיוקנו. על כן שלח אותו לשנת מאסר.

הצייר השלישי היה חכם דיו, צייר את המלך כאשר הוא בתנוחה כזאת, שרואים אותו מהצד שרק העין הפקוחה נראית והעין הפגועה אינה נראית. המלך התפעל מאוד מהתמונה, נתן לו את משכורתו בעין יפה ואף קידמו בדרגות.

למדנים אנו מכך, שהאדם צריך לדעת לראות את השני בעין יפה גם אם יש בשני מומים. לראות את המעלות של השני ולא את חסרונותיו, ובוודאי שלא לתת להם דגש.

זה לעומת זה ברא אלוקים. בלעם הרשע מבקש מלוא ביתו (ארמונו) של בלק כסף וזהב. לעומתו, רבי זושא העני והמדוכא ביסורים, נוטל את שלוש מאות הרובל שניתנו לו, כדי להשיא את בתו שהגיעה לפירקה, ומוסר אותם לאותה אלמנה, למרות שבביתו מחסור משווע, "ומי כעמך ישראל", טהורים וקדושים

וכך מסופר: רבי זושא מאניפולי, אחיו של רבי אלימלך מליז'נסק זי"ע, היה עני ומדוכא בייסורים. אך תמיד פיו היה מלא רינה להקב"ה, למרות שבביתו שרר המחסור.

בתו בגרה והגיעה לפירקה. וכבר צריך היה להתחיל לחפש בעבורה חתן מתאים, אולם לרבי זושא אין לו אלא פרוטה וצרותו נקוב לצרכי יום יום. וכיצד עוד יהיה לו, בכדי להשיא את בתו לחתן הגון?

ובאמת, רבי זושא איננו דואג, אבל רבו (ר' דוד בער המגיד ממזריטש) דואג. ואומנם, מזמין יום אחד הרב את רבי זושא לחדרו ואומר לו: "בת יש לך בביתך, שהגיעה לפירקה - צריך אתה להשיאה. ויודע אני בדיוק, שאין בידך פרוטה בכדי להשיאה. הנה לך שלוש מאות רובל, סע לביתך הבא את הכסף לזוגתך, תשתדלו ותתאמצו למצוא לה חתן הגון. ויעזור ה', שיהיה בהצלחה".

רבי זושא יצא לדרך, והבה רק הגיע לאכסנייתו, ולאוזניו מגיע קול המולה צעקות וקולות של ככי מהולים יחד. רבי זושא מברר לדעת מה מתרחש, מתעניין ושואל, וזה הסיפור:

אישה אלמנה, גרה בעיירה ההיא. ביתה הגיעה לפירקה, השתדכה עם בחור, והיום הוא יום חופתה. הכול כבר מוכן לחתונה, הקרובים והאורחים מקרוב ומרחוק הגיעו. האלמנה הבטיחה לחתן נדוניה, סך שלוש מאות רובל, שיועבר לידיו, עוד לפני החופה. האלמנה חסכה את הכסף במשך זמן רב, ומוכנה הייתה מיד לשלשל לידיו את הכסף, אשר היה מוכן במחבוא, במקום בטוח בביתה.

אך שוד ושבר. הלכו לביתה להביא את המטמון, כדרישת החתן, אבל הכסף נעלם ואיננו. נגנב, או אבד בדרך כלשהי. ולא די לאותה אלמנה אומללה בזה שהכסף אבד, אלא שהחתן מסרב ללכת לחופה.

כעת שומעת האם, שהכסף שהחביאה במגירה סמויה בביתה נעלם והיא מתעלפת. שומעת הכלה, כי החתן מסרב ללכת לחופה וגם היא מתעלפת. אין שיעור לבהלה שירדה על כולם, צעקות רמות "הצילו", מתערבבות בצעקות "חפשו את הגנב", ו-"שיתנו עצה איך להציל משפחה שלמה מבושה ואסון".

כאשר שמע רבי זושא את כל המתרחש, השתיק את כולם בקול רגוע, "ש... ש... אני מצאתי, אני מצאתי את הכסף האבוד".

לאחר מספר רגעי ששון ושמחה, פונים ואומרים אל רבי זושא: "נו... החתן דורש את סכום הכסף. היכן הכסף? הואל נא להעבירו, כדי שנוכל לערוך את החופה במזל טוב". השיב רבי זושא "וכי שוטה אני בעיניכם, שאסתובב עם סכום גדול של ג' מאות רובל בכיסי?! אלא מאי, השארתי באכסנייתי במקום שמור ביותר. ומכם אני מבקש, היות ועלי להיות בטוח, שהכסף שמצאתי הוא אכן שלכם, על כן תנו לי סימנים מדויקים על הכסף. דהיינו, כמה ממנו היה בשטרות של מאה, של עשרה, ושל חמישים רובל. אם אמצא שהכול מדויק, מיד ארוץ ואביא לכם את הכסף". אומנם כך קרה, האלמנה פירטה בדיוק רב את סדרי גודל שטרות הכסף. רבי זושא שמע ויצא לדרך. את דרכו עשה כמובן לחלפן בעיירה, כדי שימיר לו את השטרות בדיוק על פי הסימנים שנתנה האלמנה. מקץ כחצי שעה, חזר למקום החתונה. לפתע מכריז רבי זושא: "אומנם כן מצאתי וזה באמת הכסף, אבל אני רוצה שכר טרחה, וקצת דמי תיווך".

כולם מגיבים בתדהמה גדולה, "מה?! הייתכן?! דמי תיווך על השבת אבידה?"

רבי זושא מתעקש "כן. אני רוצה, אני דורש זאת!", כסבורים היו, שידרוש ויבקש איזה חצי רובל, או אולי רובל שלם. אבל רבי זושא מדהים את כולם, "אני רוצה עשרים וחמישה רובל. לא פחות." הסבלנות פוקעת לגמרי, מה?! עשרים וחמישה רובלים?! והלא עם סכום כזה, אפשר לחיות כמה חודשים. החתן לא התרכך כלל, ותבע את מלוא הסכום שהובטח לו, שלוש מאות רובל מלאים.

קם יהודי חכם, צעק לתוך ההמולה: "מדוע צריך לריב כאן, ניקח אותו לרב". כך היה, עמדו ותפשו את רבי זושא, וסחבו אותו בידיו וברגליו אל הרב. שטחו בפניו את כל הסיפור שומע הרב ומתחלחל ממש, "מה כסף הוא דורש, ועוד סכום כזה! לא יקום ולא יהיה. אני פוסק אפילו פרוטה אחת לא לתת לו, עליו להשיב את כל גי מאות הרובל". קם רבי זושא ואמר "אני באמת רציתי לקבל עשרים וחמישה רובל, אבל אם הרב פסק כפי מה שפסק אין לי ברירה אחרת, קחו נא את כל הג' מאות רובל". אחד מהקרובים שהיה במקום, מיהר להוציא מידיו של ר' זושא את הכסף, כשהקרוב פולט לעברו של ר' זושא מילות גנאי ואף יורק על הרצפה לאות בוז, על כל עסקיו של זה.

עברה תקופה מסוימת, ורבו של רבי זושא נודמן לאותה עיירה. כמנהג העולם, סר לערוך ביקור אצל המרא דאתרא. תוך כדי שיחה, התברר לרב כי אותו עובר אורח, עם מעשה הג' מאות רובל הוא תלמידו. לא שתק הרב ופנה לרבי ואמר: "האם כך נראים החסידים של כבודו? מוצאים אבידה ותובעים שכר טרחה על ההחזרה?!". הבין מיד הרבי מה עשה בדיוק הרבי, רבי זושא, עם ג' מאות הרובל, אשר נתן לו בכדי להשיא את בתו. כשחזר לבית מדרשו שלח וקרא לרבי זושא ושאל: "יקירי, זה שנתת את הכסף - אני מבין. ראית שהולך לקרות אסון, עשית מה שעשית, מיהרת והצלת משפחה שלמה. אבל מה זה שדרשת עשרים וחמישה רובל בעבור 'שכר טרחה'?"

משיב רבי זושא לרבו ואומר: "כאשר נכנסתי, אמרתי שמצאתי את ג' מאות הרובל, בא אלי ה'בעל דבר', הוא ה'יצר הרע', הוא השטן וכו', התיישב עלי בכוח. זושא, הוא אומר לי, עשית מצוה כה גדולה, עין עוד לא ראתה, עוד לא זכה איש למצוה אשר כזו. הרגשתי בנפשי, כי אני כמעט מתמוטט. התחלתי להיאבק עימו, והצלחתי להתגבר עליו. כשבאתי אל החלפון, בכדי להחליף אצלו את השטרות, על מנת שיתאימו לסימנים שנתנו לי, שוב בא אלי בכל מיני דיבורים כאלה. שוב הכרעתי אותו, וניצחתי. אבל כשהתחלתי ללכת למקום החתונה, בכדי למסור את הכסף, נפל עלי שוב והפעם בצורה נוראה. אתה, ראש בני הגולה, אמר לי. אתה, גדול הדור, יחיד הדור ממש, אין דוגמתך.

כאן, כבר הרגשתי שאיני יכול יותר לעמוד מולו, שלפתי את הנשק האחרון שהיה ביד. "כבוד התחשק לך? אני כבר אראה לך מה זה כבוד!". ואז נכנסתי ואמרתי להם: "כן, אני רוצה שכר טרחה. זכיתי ויצאתי בביזיונות. כך ניצחתי אותו, את ה'בעל דבר', וניצלתי ממזימותיו להביאני חס ושלום לגאות וגאון. מודה אני להשם יתברך, על שעזרני בעת צרה". (שאל אביך ויגדך)

"וַיִּקַּם בְּלָעַם בְּבִקְרַי וַיַּחְבֹּשׁ אֶת אֶתְנֹו וַיִּלְךְ עִם שְׂרֵי מִזְבֵּי" (כב, כא)

חובה עלינו להיות זריזים וזהירים במצוות ה'

כתב רש"י מכאן שהשנאה מקלקלת את השורה שחבש הוא בעצמו, אמר הקב"ה רשע, כבר קדמך אברהם אביהם שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו. לכאורה אינו מובן הכונה, מה לנו לזה אם קדם אברהם לחבוש בעצמו, ונראה שהקב"ה תובע מהאדם שיעסוק בתורה ובמצוות כמו שדרך האדם לעסוק בצרכי עצמו כדאיתא בקרא אם תחפשנה ככסף וכו' אז תבין יראת ה' (משלי ב' ה') ולכן אם נמצא שהדור עוסקים בצרכי עצמן ביותר מכפי שהורגלו מסתם, יש טענה על כל אדם שיעסוק בתורה ובמצוות אף באופן זה, יותר מכפי שהיו תובעים מהאדם עד עתה ויהיה ממילא ח"ו קטרוג על ישראל שאינם עוסקים בכך זה.

ולכן נתחכם בלעם הרשע שבקש קטרוגים על ישראל להתבזות ולחבוש בעצמו שלכן יתבע מהקב"ה שישראל גם כן יעבדו את השי"ת אף כשיצטרכו להתבזות וחשב שאין מי שיתבזה על דברי תורה ולכן הזדרו כל כך לעמוד בבקר, ועל זה אמר לו הקב"ה רשע כבר קדמך אברהם שהוא נזדרז בבקר ונתבזה בעצמו לכבוד קונו למצותיו אף קודם שהראית שאתה מזדרז ומתבזה לצרכיך, וליכא שום קטרוג עליהם רק אתה הרשע, ותענש בעד זה שכל כך היית רוצה לעבור על רצון ה', ואם כן הוא למוד, שהרי חזינון שהקב"ה הסכים לזה שהרי הוצרך לזה שקדמו אברהם שבלי זה היה ח"ו קטרוג, שאם אנו רואין איך העכו"ם מוסרים נפשם על צרכיהם ועל איסורים שבאופן זה יתבע הקב"ה מאתנו ומחוייבין לעשות יותר בעסק התורה ומצוות השי"ת.

"וַיִּתְיַצַּב מִלֶּאךָ ה' בַּדֶּרֶךְ לְשֹׁטֵן לוֹ" (כב, כב)

מדוע החתם סופר נלחם חזק נגד הרפורמים

וברש"י, "לשטן לו" - מלאך של רחמים היה.

פעם שאלו את הגה"ק ה"חתם סופר" זיע"א, מדוע הוא נלחם בתוקף נגד הרפורמים? בו בזמן שהוא ידוע מאז ומתמיד במזוגו הנוח ובלבו הרחמן. השיב להם הרב, כי הנה שלחו לבלעם מלאך של רחמים, ולכאורה יש להבין מדוע שלחו לו מלאך של רחמים דוקא? וכן יש להבין כיצד נהפך מלאך של רחמים להיות לבלעם לשטן בדרכו? אלא נראה שדוקא מי שנודע כבעל רחמים על ישראל, הוא הראוי להתייצב כנגד בלעם והדומים לו בכל דור ודור, הזוממים לקעקע את הבסיס שעליו מושטת קיום ישראל, כי מגודל רחמנותו על ישראל, לא יחוס על מתנגדיו המנסים להסתיר את מזימותיהם הנפשעות, אלא ירדפם בלא הפוגה, מדת הרחמנות כלפי ישראל, סיים ה"חתם סופר", היא מקור הכח רב העוצמה, לאלה שבכל דור ודור לוחמים בלא פשרות, נגד כוחות המסכנים את קיום ישראל בדורות הבאים.

"וַיַּחַר אִף אֱלֹהִים בִּי הוֹלֵךְ הוּא וַיִּתְיַצַּב מִלֶּאךָ ה' בַּדֶּרֶךְ לְשֹׁטֵן לוֹ וְהוּא רֹכֵב עַל אֲתָנֹו וְשְׁנֵי נְעָרָיו עִמּוֹ" (כב, כב)

מי הם שני נערי עמו

ושני נערי עמו זה יונס ויומברוס חרטומי מצרים ויש אומרים בניו.

"וַתֵּרָא הָאֲתָנוֹן אֶת מִלְּאָךְ ה' נֹצֵב בַּדֶּרֶךְ וְחָרְבוֹ שְׁלֹפְפָה בִּידּוֹ" (כב, כג)

הבהמות יודעים בגזירה ורואים מלאכי חבלה של אש

מה שנתיראה האתון מחרב המלאך לפי שהבהמות יודעים בגזירה ורואים מלאכי חבלה של אש, וכשהכלבים רואים המלאך המות הם בוכים, והיינו רבותא שבא הכתוב להשמיענו במצרים, שאע"פ שהיתה מלאה מלאכי חבלה - כי אין בית אשר אין שם מת, ואף על פי כן לא יחרץ כלב לשונו.

"וַתֵּרָא הָאֲתָנוֹן" (כב, כג)

האתון נבראה בששת ימי בראשית, פי האתון נברא בערב שבת בין השמשות

איתא במדרש אגדה, היא האתון שנבראה בששת ימי בראשית ויעקב נתנו לבלעם, ובמשנה שפי האתון נברא בערב שבת בין השמשות.

ובפרקי ר"א איתא לגבי החמור שמשנה רבנו רכב עליו, כי הוא החמור בן האתון שנבראת בין השמשות, הוא החמור שרכב עליו משה בבואו למצרים,

הוא החמור שעתידי בן דוד לרכב עליו, והחשבון של פסוקי התורה כפי שהם לפנינו הוא: ה' אלפים ושמונה מאות וארבעים ושש.

"וַתֵּטֵט הָאֲתָנוֹן מִן הַדֶּרֶךְ וַתִּלְךְ בַּשָּׂדֶה" (כב, כג)

כמה סימנים נתנה האתון לבלעם שאומנותו בכל מיני לחשים ולא חזר בו

רצון גדול היה לאותו רשע לקלל את ישראל, שאין לך אדם בעולם שיראה בדרך סימנים כפי שראה הוא, ולא יחזור, וכל שכן מנחש וקוסם כמוהו שכל אומנותו היתה לקראת נחשים,

כי בתחילה נתנה האתון מן הדרך הישר ועקמה כנגד השדה, זהו שאמר ותט האתון.

שניה, ותלחץ אל הקיר ותלחץ את רגל בלעם, רמזה לו בבטל פסיעותיו ועכוב הליכתו כי אין רצון הקב"ה על הכוונה שהיה הולך.

שלישית, ותרבץ תחת בלעם, שרבעה תחתיו ולא רצתה ללכת כלל, וכל אלה רומזים לו כי אותה הדרך לא בחר בה ה'.

רביעית, הנס הגדול שנעשה בדבור האתון, ובכאן פירש לו כי כוונתו רעה בענין הדבור והודיע מי שם פה לאדם או מי ישום אלם, והנה הש"י יכול למנוע ממנו הדבור ולשמום בפי הבהמה ועל כן אין לו להתגאות בכח הדיבור.

חמישית, נתפרש לו הדבר יותר כדי לבטל הליכתו על הכוונה שהיה בה, ועל כן נגלה אליו מלאך ה' ואמר לו בפירוש הנה אנכי יצאתי לשטן, בעבור כי היה הולך בכוונה רעה וירט הדרך, כי הקב"ה אמר לו שילך בדרך על מנת

שלא לקלל, זהו שאמר קום לך אתם, והוא ירט הדרך, כלומר עיוות הדרך והולך נגדי, ואחר כל זה הזכיר שיחזור מן הדרך, זהו שאמר לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך ועתה אם רע בעיניך אשובה לי.

"וְחָרְבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ" (כב, כג)

המלאך הוציא חרבו של בלעם מתערה לרמוז שיהרג בחרב

פירש רבנו שלמה אסתרוק ז"ל, חרבו של בלעם, שהמלאך הוציא חרבו של בלעם מתערה רמוז לו שיהרג בחרב, וזה שאמר לו יש חרב בידי, רצונו אלו לא נשלפה חרבי מתערה כי עתה כבר לקחתך והרגתיך.

"וַתֵּרָא הָאֵתוֹן אֶת מְלָאֲךְ ה' וַתִּלְחָץ אֶל הַקִּיר וַתִּלְחָץ אֶת רֶגְלֵי בְלָעָם אֶל הַקִּיר וַיִּסָּף לְהַכְתֶּהָ" (כב, כה)

סכנה לסתום החלונות ופתחים לגמרי

למה לא נטה המלאך לצד ימין או לשמאל או יפרח באויר שאמר כי ירט הדרך לנגדי, מכאן שסכנה לסתום החלונות ופתחים לפי שמא נגזר לשדים שאין להם לעבור אלא באותו דרך ומטריח השדים בדרך אחר ולכן ותלחץ רגל בלעם אל הקיר לעבור במקום הנגזר לו.

כתב בתרגום יונתן, שהיה בלעם עומד במקום שהקימו לכן ויעקב גל של אבנים לעד, שכל אחד מהם לא יעבור גל זה להרע לחברו

וברש"י, "גדר מזה וגדר מזה" - סתם גדר של אבנים הוא.

וצריך ביאור, מה בא רש"י להשמיענו בכך, שהגדר היה של אבנים ולא של עצים וכדומה?

אלא שכאשר יעקב נפרד מלבן, כרת עמו ברית על ידי גל של אבנים, שנאמר (בראשית לא, נב): "עד הגל הזה ועדה המצבה אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה, ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה", ובלעם היה נכדו של לבן הארמי, והראשון שבא להפר את הברית הזאת.

וב"דעת זקנים" בפ' ויצא (לא, מו-מו) מבאר זאת יותר, שדרך המכזבים והמשקרים באמונתם, להיות לוקים על ידי העדים, וכעין שמצינו, "יד העדים תהיה בו בראשונה" (שופטים יז, ז), ובלעם לקה בגל דכתיב "ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר", ואותו קיר היה הגל הזה, דאמרין (סנהדרין ק"ה). דלבן הוא בעור - אביו של בלעם, וכן נעצו יעקב ולבן בהגל, חרב, שיהיה גם כן לעדות, ובלעם לקה בשתייהם על ידי הגל כנ"ל, ועל ידי החרב, דכתיב "ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב".

ועיי"ש "בדעת זקנים", שכן מצינו (תענית ח. וברש"י שם) באיש שקידש בתולה, ונשבע לה שלא ישא אחרת עליה, ומסר לה בעדות חולדה ובור, לימים נשא האישה אשה אחרת, וילדה לו שני בנים, האחד אכלה חולדה והאחד נפל לבור, והיינו שלקה על ידי העדים.

לבן נתגלגל בשלושה גלגולים

וכעין מ"ש לעיל כ' הגאון רבי יהודה פתיה מביא בספרו "מנחת יהודה", "קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל" (ירמיה יז). כתב האר"י ז"ל בשער הגלגולים (הקדמה ל"ו דף מ"ה ע"א), וזה לשונו:

גם ענין לבן נתגלגל בשלושה גלגולים, בסדר אותיות שמו, לבן בלעם נבל. ושלושתם נרמזו בפסוק אחד, והוא פסוק זה, "קורא דגר ולא ילד". דגר הוא לבן, שקיבץ אבנים, ועשה יגר שהדותא (בראשית לא, מ"ז), כי תרגומו של גל הוא דגורא. גם אמרו רז"ל (בראשית רבה פרשה ע"ג אות י"ב, במדבר רבה פרשה כ' אות י"ט), שלא היו לו בנים, עד שבא יעקב לביתו, וזהו שאמר הכתוב "ולא ילד".

ואח"כ נתגלגל בבלעם, שהיתה לו נפש רחבה. כמו שאמרו רז"ל (ב"דבר רבה פרשה כ' אות י') על הפסוק, "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב" (במדבר כב, יח). ועליו נאמר, "עושה עושר ולא במשפט", אלא לקלל את הבריות. ולפי שמת בחצי ימיו, כדאיתא בפרק חלק (ק"ו): לדידי חזי לי פנקסיה דבלעם, והוה כתיב ביה, בר ל"ג שנין הוה בלעם חגירא, כד קטיל יתיה פינחס לסטאה. לזה אמר הכתוב, "בחצי ימיו יעזבנו", עד כאן לשונו.

והביא שם בשם אחיו רבי ראובן כי תיבת ימיו, הם בגימטריא ס"ו, וחצי ימיו הם ל"ג, וזהו בחצי ימיו יעזבנו, שהרי בלעם נפטר בן ל"ג. "ובאחריתו יהיה נבל" ובאחרית שזה הסוף יהיה נבל הכרמלי.

"וַיִּוְסַף מִלְאֲךְ ה' עֲבוּר וַיַּעֲמֵד בְּמִקוֹם צָר" (כב, כו)

בשלושת הפעמים שהכעיס המלאך לבלעם הם סימן רע לאזה"ע

פעם הא' שהיה ריוח משני הצדדים, רומז שעכשיו בעוה"ז יש להם ריוח ועושר, ובפעם השניה שהיתה דרך צד אחד, לרמוז שיתמעט גדולתם וכבודם, עד שבסוף לעת זמן גאולת ישראל, אין דרך ומקום להם לפנות ימין ושמאל להנצל, אלא חייבים כליה ויפלו לתחתית שאול ואבדון כמו הגדול שבהם בלעם הרשע שבפעם השלישית נפל ע"י שרבצה האתון תחתיו ונשברה רגלו.

"וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הָאֶתוֹן" (כב, כח)

שינת האר"י ז"ל בשבת

איתא בספר "שבחי האר"י הקדוש":

האר"י היה ישן שינת צהרים בשב"ק פ' בלק (עי' בשערי תשובה או"ח סי' ר"צ בשם הברכי יוסף, שהאר"י היה ישן ב' או ג' שעות בשבת, וכתב במחזיק ברכה שרבים מקיימים מנהג האר"י, ומי יתן אם יקיימו שאר הנהגותיו ואזהרותיו כי קודש הם), וראה תלמידו ר' אברהם הלוי ז"ל, ששפתותיו מרחשין בתוך שינתו, והלך והטה אזנו על גבי פיו של האר"י הק' לשמוע מה שמדבר, ובתוך כך התעורר האר"י הק' וראהו עומד על גביו, שאלו האר"י מה אתה רוצה, אמר לו ראיתי אדוני מדבר, ורציתי לשמוע מה מדבר, א"ל האר"י הק', תמיד בעת שינתי נשמתי עולה למעלה, ומלאכי השרת מביאים אותי למ"ט שר הפנים, והוא שואל אותי לאיזו ישיבה אני רוצה לילך ומוסרים לי רזין עילאין.

א"ל ר' אברהם הלוי ז"ל, בבקשה ממך, ילמדנו רבנו מה שלמדת עכשיו בשינה זו, התחיל האר"י לחייך וענה לו, אני מעיד עלי שמים וארץ, שאילו הייתי דורש שמונים שנה רצוף בלי גזמא, לא הייתי יכול לסיים ולומר מה שלמדתי עתה בפרשת בלעם והאתון.

מה הק"ו שאמרה האתון לבלעם

ואמרה אתונו לבלעם אוי לך בלעם חסר דעת אתה, שאני בהמה טמאה מתה בעולם הזה ולא באה לעולם הבא - לא יכולת לקלל אותי, כל שכן לכני אברהם יצחק ויעקב שבזכותם נברא העולם.

"ויפתח את פי העיתון"

מופת הדור רבי עובדיה יוסף זצוק"ל היה אומר: ישנם אנשים שבשעה שהם באים לאכול, דרכם לפתוח לפניהם עיתון ולקרוא בו בשעת אכילתם "ויפתח את פי העיתון", ודעו לכם שאין זו הנהגה טובה, משום שגם חכמי הרפואה מודים שכאשר אדם אוכל את סעודתו - לא יקרא עיתון באותה שעה.

וטעם הדבר - מפני שהאדם הזה אוכל ואינו טועם את מה שאוכל, כיון שמוחו שקוע בדברים אחרים, והוא טרוד לדעת מה קורה עם פלוני? ומה קורה עם אלמוני? וכך הוא מפסיד את טעם המאכל, וכבר נאמר: ומשביע לכל חי רצון - דהיינו, שכדי שהאדם יהא שבע, צריך שיהיה לו רצון, שמוחו יהא פנוי בעת מאכלו, כי לא לחינם הקב"ה ברא כל מיני טעמים באוכל, וכמו שנאמר (איוב יב, יא) "חֵךְ אוֹכֵל יֵטַעם לוֹ", וזה אשר קורא את העיתון בשעת האכילה, הרי הוא מפסיד כל זאת.

אלא דבר בעתו מה טוב, בשעת האכילה יתעסק בענייני מאכלו, ולא בעניינים אחרים. [וטוב ביותר שלא יקרא כלל עיתונים אלא כל זמן שיש לו יקדיש לתורה הקדושה].

"וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הָאֶתוֹן וַתֹּאמֶר לְבַלְעָם מַה עָשִׂיתִי לָךְ כִּי הִפִּיתֵנִי זֶה שְׁלֹשׁ רַגְלַיִם" (כב, כח)

איך האתון היתה מתלוצצת על בלעם שנשברה רגלו

כתב בספר מנחת יהודה למו"ר הגאון הגדול רבי יהודה פתייה זצ"ל: מה שאמרה האתון "זה שלש רגלים" ולא אמרה שלש פעמים, יש לפרשו בדרך צחות. כי הנה אמרו רז"ל (סנהדרין קה. עיין מהרש"א), שעל ידי שלחצה האתון את רגל בלעם אל הקיר, נעשה חיגר באחת מרגליו. ולכן כאשר פתח ה' את פי האתון, אמרה לבלעם, "מה עשיתי לך" וכו'. ותיבת "כי הכיתני" רצתה לומר לפי שהכיתני, כמו כי התעללת. ורצתה לומר, הואיל והכיתני בתחילה שתי פעמים בלא פשע, עכשיו אתה זוכה ללכת על שלש רגלים ולא על שתיים. וזה המקל שהכיתני בו, הוא יהיה לך לרגל שלישית. כי כל "זה" הוא מורה באצבע.

"וַיֹּאמֶר בְּלָעַם לְאַתֹּן" (כב, כט)

בלעם נהרג בחרב בשביל שעשה צער בעלי חיים לאתונו

בלעם נהרג בחרב בשביל שעשה צער בעלי חיים לאתונו ואמר לו יש חרב בידי, והטעם שנענש כי לבני נח לא הותר לדדות בבעלי חיים כי דוקא אדם הראשון שלא הותר לו בשר, הותרה לו הרדייה שנאמר ורדו, אבל בני נח שהותר להם בשר לא נאמר להם ורדו.

"כִּי הִתְעַלְלֶתָ בִּי" (כב, כט)

מתוך אכזריותו ורוע טבעו ומרוב חפצו ללכת לקח הענין בדרך תמות

היה ראוי בלעם שיתמה בפלא הגדול הזה של דבור האתון ושירעיש מן הנס המחודש והמבהיל את כל ההולכים עמו בדרך, והיה לו לחשוב ולהתבונן כי מאת ה' היתה זאת לסכל עצתו ולהשיב חכמתו אחור, אבל מתוך אכזריותו ורוע טבעו ומרוב חפצו ללכת לקח הענין בדרך תמות, ולכך השיב כאדם שמדבר עם חברו כי התעללת בי, ושני נעריו שראו הפלא הזה ולא שאלו לו ולא דברו מאומה, אפשר לומר כי היו כולם קודמין לו בדרך ובהשארן יחידי אחור אירע לו הנס הזה, והם לא ראו כי לא היו רואים ושומעים כי אם בלעם לבדו כי כן יקרה לאנשי רוח הקדש, כענין שכתוב בדניאל וראיתי אני דניאל לבדי את המראה והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה.

"לֹא יֵשׁ חָרֵב בְּיָדִי" (כב, כט)

אמרה האתון לבלעם, אני אין אתה יכול להרגני אלא אם חרב בידך, האיך אתה רוצה לעקור אומה שלמה בלשונך משל למה הדבר דומה לרופא שבא לרפאות בלשונו נשוח הנחש, בדרך ראה אנקה אחת, התחיל מבקש מקל להרגה, אמר לו, לזו אין אתה יכול ליטול, האיך אתה יכול לרפאות נשוח נחש, כך אמרה האתון לבלעם, אני אין אתה יכול להרגני אלא אם חרב בידך, האיך אתה רוצה לעקור אומה שלמה בלשונך.

"וַתֹּאמֶר הָאֶתֹן אֶל בְּלָעַם הֲלוֹא אֲנֹכִי אֶתְנֶךָ אֲשֶׁר רָכַבְתָּ עָלַי מְעוֹדְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה הֲהִסְכַּן הַסִּכְנֹתַי לַעֲשׂוֹת לְךָ כֹּה וַיֹּאמֶר לֹא" (כב, כט - ל)

בלעם בגודל שנאתו לישראל טח עיניו מראות, ועשה עצמו אינו רואה ואינו שומע לדברי האתון

לכאורה נראה שהסכים בלעם עם האתון, אבל יש לומר דרך משל כשבלעם ראה שהאתון מדברת פה אל פה כאשר ידבר איש אל רעהו, מן הראוי היה שתפרח רוחו ונשמתו ממנו, יען כי עדיין לא היה לעולמים שאתון תדבר, ובודאי אין זה לחנם כי אם למנעו לבלתי ילך בדרך הזו, ובפרט שראה גם כן מקודם שהדרך הזו אינה מצלחת לו, כי בפעם הראשונה הלכה בשדה ונטתה מהדרך, ופעם שנית לחצה רגלו אל הקיר, ופעם שלישית נפלה על מקומה ולא הלכה כלל, אין כי אם שאין הדרך מצלחת לו, כדרך משל לאיש שנסע בדרך, בפעם הראשונה נשברה לו אופן העגלה, בפעם השניה נתקו החבלים מן העגלה, ובפעם השלישית שאר דברים, אמר אשוב לביתי שרואה אנכי שאין הדרך מצלחת לי, שכמה סיבות נקרו לי, וכן היה, בלעם שנקרו לפניו כמה סיבות ומן הראוי שישב לביתו, כאשר ראה דברים נפלאים אשר לא נהייתה כמוהו, אבל בלעם בגודל שנאתו לישראל טח עיניו מראות, ועשה עצמו אינו רואה ואינו שומע לדברי האתון, אלא תיכף כששמע האתון מדברת עמו אמר כי התעללת בי לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך, ובוזה יתיישב נמי שלכאורה תיבת עתה היא מיותרת שהיה יכול לכתוב הרגתיך, אבל הפירוש כך הוא, דרך משל לאיש אחד שהיה אצלו משרת, והבעל הבית היה רע מאד ותמיד היה מכה אותו, ראה המשרת שאין לו כח לסבול מכות אכזריות, ושאל לבעל הבית מה פשעי ומה חטאתי למה תכני תמיד, אמר לו בעל הבית עדיין יש לך פתחון פה, על הדיבורים האלה יש להכותך, כן היה עם בלעם שאמר לאתון עדיין יש לך פה לדבר נגדי, לו יש חרב בידי - על הדיבורים שלך הרגתיך, וזהו הפירוש של תיבת עתה, רוצה לומר על הדיבורים שדברת עתה, על כן ותאמר האתון לבלעם ההסכן הסכנתי לעשות לך כה, ומן הראוי היה לך להבין מזה שמה' הוא כל הדברים האלה, "ויאמר לא", פירוש איני רוצה לשוב כי איני שומע לדבריך.

"וַתֹּאמֶר הָאֶתֹן אֶל בְּלָעַם" (כב, ל)

בוזה"ק מובא לא האתון עצמה דיברה אלא ממונה מיוחד בשם קמריא"ל

בוזה"ק הקדוש כאן פירש הענין של פי האתון, שנברא עם בריאת העולם ממונה מיוחד בשם קמריא"ל, והוא הנקרא פי האתון, וסתם לה הקב"ה בתוך התהום עד שהגיע זמנו לדבר בפי האתון, ולא האתון עצמה היא שדברה, אלא שנתגלגל הענין באתונו לבזותו.

"וַתֹּאמֶר הָאֵתוֹן אֶל בַּלְעָם הֲלוֹא אֲנֹכִי אֶתְנֶךָ אֲשֶׁר רָכַבְתָּ עָלַי מֵעוֹדְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (כב, ל)
מכאן משמע שבכל מקום שבו נאמר הלשון עד היום הזה אין משמעותו עד לאותו יום

הש"ך בחו"מ (סימן מ"ג ס"ק מ"ה) מאריך להביא ראיות שבכל מקום שבו נאמר הלשון עד היום הזה אין משמעותו עד לאותו יום, אלא הכוונה עד עכשיו ועד בכלל, כמו שנאמר על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה עד היום הזה (בראשית לב' לג').

לכאורה, מדוע לא הביא הש"ך ראיה גם מהנאמר בפסוק זה, ברם יש לפרש שאין להביא ראיה מלשון של בהמה. רא"מ מגור. (מוסר חכמים)

"הֲנֵה אֲנֹכִי יִצְאָתִי לְשֹׁטֵן כִּי יָרַט הַדֶּרֶךְ לְנִגְדִי" (כב, לב)

ה'נה אנכי יצאתי ל'שטן ר"ת האיל

הנה אנכי יצאתי לשטן ר"ת האיל, אילו של יצחק נזכר לפני הקב"ה שאמר לו בעקידה כי ברך אברכך ואתה בא לקלל בניו.

" וַתִּרְאֵנִי הָאֵתוֹן וַתֵּט לְפָנַי זֶה שְׁלֹשׁ רְגָלִים אוֹלֵי נְטִתָּה מִפְּנֵי כִּי עֵתָה גַם אֶתְכֶּה הֲרִגְתִּי וְאוֹתָהּ הִחַיִּיתִי" (כב, לג)

המלאך הרג את האתון ואח"כ החיה אותה

אתון בלעם שנכנסה לגבול המלאך הרגה, שנאמר כי עתה גם אותך הרגתי ואתה החייתי, לכפרה לבלעם. מלמד שהחיה אותה כי כשנשלח המלאך להמית בן אדם, אם ימות בן גילו ינצל.

" וַיֹּאמֶר בַּלְעָם אֶל מְלָאֲךְ ה' חֲטָאתִי" (כב, לד)

כמה גדולה מעלת התשובה שהרי בלעם אמר חטאתי מהשפה ולחוץ וניצול מקטרוג המלאך

ראיה ברורה שהמתווה אפילו בפה מהני לכל הפחות שלא יחולו עליו יסורים וקטרוגים. כמ"ש במד"ר (במ"ר כ יג) "ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי. שהיה רשע ערום ויודע שאין עומד מפני הפורענות אלא תשובה. שכל מי שחוטא ואומר "חטאתי" אין רשות למלאך ליגע בו. כי לא ידעתי, ועתה אם רע בעיניך אשובה ע"כ. נראה מדברי המדרש שמי שהוא חוטא ואומר חטאתי, אפילו אין זה בלבב שלם, אלא בערמה אין רשות למלאך ליגע בו. כדאיתא בזה"ק (ח"ג רלא. וח"ג מא.) שהאדם צריך להקדים את השטן ולפרט את חטאיו, ואז אין לשטן רשות לקטרג עליו. ועיין בסה"ק ראשית חכמה (תשובה פה). עתה נלמד מהא דמעשה דבלעם, ראה בלעם שהיה עכו"ם ולא מישראל, וידוע שלעכו"ם לא מהני תשובה, כדאיתא במדרש תנחומא (פרשת האזינו) - ואף על פי כן כשהתווה הועיל לו שלא יענש. ולא עוד אלא אפילו בלעם שהיה רשע ערום, כמו שאמרו במדרש, ובוודאי לא היה הוידוי אלא "וידוי בפה" ולא בלבב שלם ומיראת העונש רק הודאה על החטא, ובכל זאת ראינו שמהני לו לינצל מקטרוג המלאך - א"כ כש"כ הדברים שבישראל ע"י וידוי בפה בוודאי יהנה להגין עליו שלא יחולו עליו היסורים והקטרוגים כנתבאר. ומכאן ראיה ברורה שהודאה אפילו עם רצון מקופיא (חיצוני) ולא פנימי מעומק הלב מהני, כי הרי אין לגוים רצון טוב אמיתי מעומק לבם, משום דשורשם רע, ודו"ק. וכע"ז מציינו נמי בגמ' תענית (ב, ז): כתיב ויקבצו בני ישראל המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' (ש"א ז ו) וכי מים שפכו. אלא מלמד ששפכו את לבם כמים. ויאמר שמואל חטאנו לה'. לבש שמואל חלוקן של כל ישראל, אמר לפניו: רבון העולמים. כלום אתה דן את האדם אלא על שהוא אומר לפניך לא חטאתי, שנאמר הנני נשפט אתך על אמריך לא חטאתי (ירמיה ב לה) ואנו אומרים לפניך חטאנו (ע"כ אל תבוא במשפט עמהם. ק"ע) והיינו כשאומרים חטאנו מועיל. הרי להדיא שכשאדם מודה שחטא אי אפשר לענוש אותו. וזהו מטעם שנתבאר.

אותיות "מקרה" זה רק מה' או ה' רקם

כתב בספר "עונג השולחן" שפסוק זה מלמדנו כי מהשמים רצו לאותת לבלעם שדרכו אינה נכונה. אתונו של בלעם ניסתה בכמה דרכים למנוע מבלעם שימשיך בדרכו. בתחילה רק ססתה מן הדרך - רמז קל לבלעם. וכשלא התעורר מכך, קיבל רמז יותר חזק, איתות יותר חזק - "גדר מזה וגדר מזה" כמו שכתוב "ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר", אולי במצב כזה יחשוב בלעם מדוע זה קורה לו וכי אין הוא רואה תמרור "עצור" לנגד עיניו? האם אינו חש שעוצרים אותו משמים מלהמשיך בדרכו? וכשלא התעורר אף מכך, הגיע למצב של "ותרביץ" - אין אפשרות להמשיך. ואפילו במצב זה לא התעורר עדיין בלעם לחשוב ולבחון את השינוי הניכר בדרכה של אתונו והמשיך להכותה. ואפילו שאירע נס מדהים שלא היה מעולם והאתון פתחה את פיה והוכיחה אותו על מעשיו, לא חשב בלעם כלל על סיבת

השינוי בפעולתה ועל דיבורה הדרמטי הנראה לנגד עיניו והמשיך בכעסו עליה. הסיבה לכך היא שבלעם הסתכל על כל השינויים האלו כמקרה בעלמא, האתון נוטה מהדרך - מקרה. עוד פעם זה ודוחקת את רגלו לקיר - מקרה, רובצת - כנראה שצריך לתת לח מכות יותר חזקות, כדי שתחזור להיות ממושמעת ונאמנת כבתחילה.

זו הייתה טעותו של בלעם. בלעם שהיה נביא היה צריך לדעת ששום דבר ולו יהיה הדבר הפעוט ביותר שקורה לאדם זה איתותים משמיים. איו מושג כזה הנקרא במקרה והרי אותיות "מקרה" זה רק מה' או ה' רקם. כן, כל אחד מאיתנו יכול להרגיש באיתותים ורמזים הנשלחים לו מן השמים, כדי לעוררו שישנה את דרכו ויחזור לעשות כרצון בוראו. אם הוא מרגיש בכך ומשנה את דרכו, הרי השיג האיתות את המטרה שבשבילה נשלח, אולם אם הוא ממשיך בדרכו בטענה שמקרה בלבד הוא ואין להתייחס לכל שינוי שקורה בעולם, אזי יכול הוא להגיע למצב שכבר לא יוכל לתקן, וזאת על ידי שהקטרוג על מעשיו יהיה גדול מאוד. עלינו תמיד לפקוח את עינינו על כל הקורות אותנו לעצור להתבונן ולשאול את עצמנו מדוע זה קורה לנו ועל ידי כך נלמד מהם לשנות את דרכינו לטובה.

ומסופר על איזה מלך אוידוש היה אהוב ונערץ על כלל תושבי המדינה. הוא עשה ככל שביכולתו כדי לשלוט בתבונה ובצדק ולנהוג בהגינות כלפי נתיניו. באופן קבוע נהג המלך לצאת מארמונו בחשאי כשהוא מחופש לנווד פשוט ולהתהלך בין האנשים, לשמוע מה יש להם לומר על דרכו בניהול הממלכה. באחד הימים כאשר יצא המלך כדרכו והסתובב ברחובות עיר הכירה, הגיע לבית גדול ויפה על גדות הנהר. המלך דפק בדלת והאיש העשיר קיבל אותו בסבר פנים יפות, שאל המלך את מארחו: 'אמור לי בבקשה ידידי: מדוע חלק מהאנשים עשירים וחלקם עניים?'. 'אני לא יודע מה לומר' אמר העשיר בכנות. 'אבל אני זוכר שאבי תמיד אמר 'לכל אחד יש גורל, לא ניתן לשנות את הגורל' וזו הסיבה לדעתי'. 'אמרה יפה' החמיא הנווד למארחו: 'אבל ברשותך ידידי, הייתי רוצה לעשות אתך ניסוי קטן: אני מביא לך כעת ארנק שבתוכו ארבע מאות מטבעות זהב, תן את הארנק הזה לאיש העני ביותר שאתה מכיר ובעוד שבוע אחזור לכאן ונבחן האם השפענו על רצון הגורל, או לא...'. העשיר הסכים בחיוך, לקח את הארנק ויצא לחפש את העני המתאים. ברחוב הסמוך התגוררו שני אחים עניים מאד, הם ישבו בפנית הרחוב וביקשו נדבות מעוברים ושנים. הגיע העשיר לאחד מהם, נתן לו את הארנק והמשיך לדרכו. כשהעני פתח את הארנק, היכה בו ברוק: בארנק היו ארבע מאות מטבעות זהב! מה הוא יעשה כעת? יתחלק עם אחיו? נכון שעד עכשיו הם התחלקו בכל, אבל זה משהו שישנה לו את החיים והוא לא יוותר עליו בשביל אחיו, הוא יסתיר את הכסף וישמור את הכול לעצמו. לא הדחק מביתו על שפת הנהר, עמד עץ אלון עתיק. העני לקח את הארנק, והסתיר אותו באחד מענפיו היבשים של עץ האלון, הוא היה בטוח שאיש לא יחפש אוצרות בתוך ענפי העץ. בערב הגיע הביתה אחיו שקיבץ נדבות בחלקה השני של העיר. 'כמעט איבדתי היום את כובעי' סיפר לאחיו. 'איך שחציתי את הנהר הגיעה רוח חזקה והעיפה אותו לתוך הנהר. אז תלשתי ענף יבש מעץ האלון שליד הנהר, עם הענף הזה הצלחתי להוציא את הכובע מתוך המים אחיו כמעט נחנק מהתרגשות. 'מה עשית עם הענף? שאל. 'זרקתי אותו לתוך המים' השתומם האח על השאלות. מיהר הקבצן לעץ האלון שעל שפת הנהר וגילה לתדהמתו שהענף שעקר אחיו, היה הענף שבו הטמין את האוצר. הוא החל לבכות ולהשתולל מכעס וזעם, אבל לא היה לו הרבה מה לעשות. למחרת טייל העשיר על שנת הנהר והבחין בענף יבש שזרוק על הארץ. 'אני צריך כזה בשביל האח הבורע' חשב לעצמו והרים אותו. בבית כשיתן אותו לזרדים, גילח לתדהמתו את הארנק עם המטבעות. הוא נדהם אך שמר אותו בצד, כשלפתע נשמעו דפיקות בדלת - בפתח עמד הקבצן העני שקיבל ממנו את הארנק כשהוא עצוב ומיואש. 'יש לכם קצת אוכל בשבילי?' שאל בייאוש. 'כנראה רצון הגורל, הוא שהאיש לא ייחנה מהכסף הזה אבל בוא נבדוק זאת שנית...' הוא הזמין את הקבצן ללון אצלו בלילה. ובזמן שהקבצן ישן, הוא הכין שתי פשטידות גדולות ויפות. באחת מהן הכניס חתיכות ברזל. בשנייה, הוא הכניס את הארנק. למחרת בבוקר אמר לקבצן: 'ידידי, הכנתי לך שני פשטידות על השולחן. תבחר לך אחת מהן!'. 'מה הוא חושב שפשטידה תנחם אותי עכשיו?' פעם הקבצן. ובכל זאת בדק את הפשטידות, כשראה שאחת מהן גדולה ורחבה יותר - הוא בחר בה ויצא מהבית.

לפני שחזר הביתה התיישב בפינה לאכול מהפשטידה ולתדהמתו מצא בה חתיכות ברזל. 'חוצפה!' אמר לעצמו וחזר כועס ורותח לביתו של העשיר. 'מדוע שמת לי ברזלים בפשטידה?' שאל בכעס את העשיר. 'סליחה!' התנצל העשיר. 'לא התכוונתי לפגוע בך, בא תישאר כאן לילה נוסף - למחרת אתן לך משהו אחר!'. בלילה אפו העשיר ואשתו שתי כיכרות לחם דומות אחת לשנייה. למחרת בבוקר ביקש העשיר ממנו לבחור לו כיכר לחם, העני ניגש לשולחן הרים את הכיכר שבה היו המטבעות. אבל לרגע נעצר: 'אני צריך לבדוק שלא עשו לי עוד פעם איזה תעלול' הוא ניער את הכיכר וכששמע את רעש המטבעות, הניח את הכיכר על השולחן ולקח את הכיכר השנייה. הוא היה בטוח שגם

היא מלאה במסמרים ורק ביקש להתפטר ממנה. הוא פגש בדרכו אישה ושאל אותה: 'תרצי לקנות כיכר גדול בשני פרוטות'. 'בשמחה' השיבה ונתנה לו את הכסף. רצה הגורל ויום קודם לכן היא השאילה כיכר לחם דומה משכנתה העשירה, היא עטפה את הכיכר בנייר ושלחה את בעלה להחזיר אותו לשכנתה. 'אין דרך לשנות את הגורל' אמר העשיר לאשתו, הניח את הארנק בצד והמתין לבוא הנווד. לאחר שבוע הגיע המלך אוידו ללא תחפושת הנווד. 'האם האיש העני נעשה עשיר יותר?' שאל המלך. 'לא אדוני' השיב העשיר וסיפר לו את המתרחש. 'כנראה שאביך צדק, לא ניתן לשנות את הגורל...' אמר המלך מהורהר והבין שלא הכול נמצא בידי והוא לבדו, אינו מסוגל להשפיע על הגורל במאומה...

"הַדָּבָר אֲשֶׁר יֵשִׁים אֱלֹהִים בְּפִי אֶתוֹ אֲדַבֵּר" (כב, לח)

בלעם לא כיון לכל הסודות

בזהר הקדוש וכן באדרת אליהו לרבנו הגר"א מובאים על נבואת בלעם פירושים שונים על דרך הקבלה, בכמה פנים ובסודות גדולים, אמר על כך רבנו החפץ חיים, כי בלעם לא כיון לכל הסודות, אך הלא אמר: הדבר אשר ישם אלהים בפי אותו אדבר ובדברים ששם ה' בפיו יש סודות גדולים, והביא כעין ראייה ורמז לזה, שבנבואת בלעם אין פרשיות פתוחות ואין סתומות כפי שיש במקומות אחרים בתורה, זאת כדי שיתבונן משה רבנו בין מאמר למאמר, משום שבלעם עצמו לא ידע כלל, ולא ירד לעומק הדברים שיצאו מפיו.

"וַיֹּאמֶר בְּלַעַם אֵל בְּלֶק הִנֵּה בָאתִי אֵלֶיךָ עֲתָה הֵיכֹל אוֹכֵל דָּבָר מְאוֹמָה" (כב, לח)

אמר בלעם לבלק: איך אקללם, והלא הם הולכים בבגדי שבת ויום טוב

בספר "פקודת המלך" (ליוורנו, תקס"ד), הביא מדברי "פרקי דרבי אליעזר", וזה לשונו: בשעה שביקש בלק מבלעם לקלל לו את ישראל, אמר לו בלעם לבלק: איך אקללם, והלא הם הולכים בבגדי שבת ויום טוב, ולא עוד אלא שהולכין אצל הדרשה בשעה שהחכם יושב ודורש.

מהו הקשר בין בגדי השבת ודרשת הרב - לענין הקללה שביקש בלק מבלעם.

וביאר הגאון רבי אברהם ברוך מני, מרבני חברון בן הגאון רבי אליהו סלימאן מני, רבה הנודע של חברון, על פי מה שידוע, שכל ענין הניחושים והכשופים הוא המשכת שפע מהכוכבים והמזלות לארץ, ועל ידי זה פועלים מה שפועלים, אך אינם שולטים אלא על מי שהוא תחת שלטון הכוכבים. לא כן ישראל, אשר עליהם נאמר "כי חלק ה' עמו", בשעה שעושים רצונו של מקום - אין שום אומה ולשון ומכשף ומנחש שיוכל לשלוט בהם. כפי שאמר רבי חנינא לאותה אשה שהיתה מחזרת ליטול עפר מתחת רגליו, על מנת לעשות לו מעשה כישוף ולהרע לו (סנהדרין סז): 'אי מסתייעת - זיל עבידי, "אין עוד מלבדו" כתיב (אם תצליחי, לכי ועשי זאת, שהרי נאמר "אין עוד מלבדו", ואם הקב"ה חפץ בי - לא תוכלי להרע לי כלל).

והנה, ידוע מה שכתב ה"אבן עזרא" ששמירת שבת קודש והתענוג ביום זה מורה שאין אנו תחת שליטת הכוכבים, שהרי יום שבת הוא תחת ממשלת כוכב שבתאי, והיה צריך להתאבל בו וללבוש שחורים ולהתעטף שחורים ולהתבודד בהרים וכיוצא בזה, שכל זה עושה המנחש להמשיך כח שבתאי עליו, אך אנו עושים להיפך - לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים וחוגגים, להורות שאין אנו תחת ממשלתו, אלא רק תחת ממשלת השם יתברך. (מעין זה הובא ב"זוהר חדש", פרשת יתרו, דף נא ע"א).

מעתה יבואר המדרש כמין חומר: בשעה שביקש בלק מבלעם לקלל לו את ישראל, אמר לו בלעם לבלק: איך אקללם והלא הם הולכים בבגדי שבת ובבגדי יום טוב דהיינו שלובשים לבנים ומתעטפים לבנים - שזה היפך מידתו של שבתאי, ולא עוד אלא שהולכין אצל הדרשה בשעה שהחכם יושב ודורש, ומתאספים אגודות אגודות לעסוק בתורה ושמחתה - ואף זו היפך מידתו של שבתאי, האוהב התבודדות וישיבה לבד, מבלי התאספות עם, וכל זה מורה שאינם תחת ממשלת הכוכבים, ואם כן איך אקללם, הלא עם זה ברוך ומבורך מפי הקב"ה.

"וַיֵּרָא מִשָּׁם קֶצֶה הָעָם" (כב, מא)

ראה קוצים שבעם

ראה קוצים שבעם, רשעים שבהן, מחוסרי אמנה שבהן, שפלטן הענו, ונתכוון להן לקללן.

"בְּנֵה לִי בְּזָה שְׁבָעָה מְזַבְּחֹת וְהֵכֵן לִי בְּזָה שְׁבָעָה פְּרִים וְשְׁבָעָה אֵילִים" (כג, א)

בלעם ידע סוד שם אהי"ה

ג' פעמים ז' הם כא'. ונראה לפרש על פי החיד"א ז"ל דכל המבקש דבר מאת שם "אהי"ה" אין תפילתו חוזרת ריקם וכ"א גי' אהי"ה וכיון דבאומות העולם קם נביא גדול ידע סוד שם אהי"ה.

"אֵת שִׁבְעַת הַמְּזַבְּחוֹת עָרְכָתִי" (כג, ד)

בלעם בנה שבעה מזבחות והקריב 42 קרבנות והס"א תבע את זה, ואומר רבנו האר"י שהקב"ה שלם להם בזמן אלישע הנביא שיצאו שני דובים מן היער שהם בלעם ובלק ואכלו את הארבעים ושתיים הנערים כנגד הקרבנות במדרש מבואר שהזכירם בלשון המזבחות בה' הידיעה לפי שמצינו שבעה צדיקים שעשו מזבחות מיום שנברא העולם ועד בלעם, ואלו הן, אדם, קין, הבל, נח, אברהם, יצחק, ויעקב, כל אחד בנה את שלו ובלעם כנגד כולם, לכך הזכיר בה"א הידיעה.

וחכמי הקבלה הסבירו את שבעת המזבחות ערכתי. מה שעשה מהם שבעה ומה שהזכירם בה"א הידיעה הכל בהשגחה גמורה וכוונה ידועה, כי בלעם ברוב חשקו לקלל רצה להמשיך רצון מהמחשבה הטהורה אל כל השבעה ולהשפיע בהם כח, ולא הספיק אצלו שיעשה מזבח אחד ועשה שבעה מזבחות כדי שיפעלו כל המדות רצונו ויספיקו מחשבתו בהמשכת הרצון ועלו קרבנותיו בהשלשה מקומות מ"ב.

והנה שבעת המזבחות האלה הם שבעת ימי בראשית ושבעה נרות המנורה, והם הנקראים צרור החיים, כי הם ענין מיוחד למעלה מתפרד למטה.

בלעם בנה שבעה מזבחות והס"א תבע את המזבחות האלה, אמר לו הקב"ה אני אשלם לך, ואומר רבנו האר"י ששלם לו בזמן אלישע הנביא שבאו בני יריחו לאלישע הנביא ורצו מים, כי היו להם מים מרים, ולא יכלו לשתות מהם ולכן היו צריכים לקנות כל הזמן מים בכסף, ואמרו אין לנו כח לזה בבקשה ממך תרפא לנו את המים שיהיו ראויים לשתיה.

ואלישע הנביא באמת כתב איזה שמות על צלחת ושם במעין יריחו ובאמת נהיו המים מתוקים עד היום הזה ולכן הוא נקרא מעין אלישע, שהיה של אלישע והיו ארבעים ושנים נערים שהם היו מוכרים להם מים וצעקו לאלישע עלה קרח עלה קרח. כתוב בתנ"ך שיצאו ב' דובים מהיער ואכלו את ה-42 הנערים.

הגמ' אומרת לא דובים ולא יער אלא הקב"ה ברא יער במקום והוציא שני דובים ואכלו את 42 הנערים. ואומר רבנו האר"י שני דובים האלו הם בלעם ובלק, אמר להם הקב"ה אתם תקחו את 42 הנערים האלה על ארבעים ושנים קרבנות, ששה קרבנות כפול שבעה מזבחות, וזו המתנה שלכם 42 נערים האלה הרשעים.

ולפי הסוד יש בזה דבר נוסף, שהרי לא כתוב דובים עם ו' אלא דבים, דבים זה ה' גבורות קשות נקראות מנצפ"ך כמנין פ"ר, תחלק לחמש יצא 56 כמנין נ"ו. בדרך כלל הקב"ה מנהיג את העולם בנו"ו אחד האל הרב את ריבנו והדן את דינו והנוקם את נקמתינו. אדם אומר לבנו אם עושה דבר לא טוב נו נו. יער עולה כמנין פ"ר, יצאו ממנו ב' דבים דבים כמנין נו וא"כ פעמים נ"ו.

"לְכֶה אָרְה לִי יַעֲקֹב וּלְכֶה זַעֲמָה יִשְׂרָאֵל" (כג, ז)

מי שרוצה לקלל צריך לקלל את כל השמות, ושיקלל במדת יום ובמדת לילה

הזכיר שני שמות יעקב וישראל, ומכאן מי שרוצה לקלל צריך לקלל את כל השמות, ושיקלל במדת יום ובמדת לילה, וזהו שסמך מיד מה אקוב לא קבה אל, ולא אמר זעם כענין שכתוב (תהלים ז' יב') ואל זועם בכל יום, אלא שכוון להזכיר שתי המדות.

"מָה אֶקֶב לֹא קִבְּה אֵל וּמָה אֶזְעַם לֹא זַעַם הִ"י" (כג, ח)

בלעם אמר מה אוכל לעשות אם הקב"ה לא נותן לי לומר שם אלהים אלא דוקא שם "אל" שהוא רחמים ידוע ששם הוי"ה הוא רחמים, אבל אם כתוב רק י"ה, זה מורה על הדין, וכן שם אלהים הוא דין, אבל אם כתוב רק אל, זה בחינת רחמים, והנה בלעם הרשע בזמן שהיה רוצה לקללם בשם אלהים שהוא דין היה הקב"ה מושך רסן בפיו ולא עזב אותו שישלים שם אלהים, וז"ש מה אקב לא קבה אל, כלומר מה אוכל לעשות אם הקב"ה לא נותן לי לומר שם אלהים אלא דוקא שם "אל" שהוא רחמים, ובזמן שהיה רוצה לומר שם י"ה שהוא דין. הקב"ה אומר לו שישלים שם הוי"ה שיהיה רחמים, וז"ש ומה אזעום לא זעם ה', כלומר איך אוכל לקללם בשם י"ה, אם השי"ת לא

חפץ בזה, ואומר שאשלים שם הוי"ה שהוא רחמים, נמצא כאילו היה רסן וחכה בפיו שמושך לכאן ולכאן, ואינו ברשותו לדבר מה שהוא רוצה.

"מָה אָקֵב" (כג, ח)

בזכות האמנים וקדישים וברכו לא הצליח בלעם לקלל את ישראל

מה אק"ב, אמן קדיש ברכו, אמר בלעם הרשע היאך אוכל לקללם והם אומרים בכל יום כמה אמנים וקדישים וברכו.

"הֵן עִם לְבַדָּד יִשְׁכַּךְ" (כג, ט)

אותיות ה"ן שאין להם בן זוג מראים על ישראל שאין להם בן זוג

כל אותיות יש להם בן זוג, א"ט ב"ח, חוץ מאותיות הן, כן ישראל אין להם זוג ואפילו מלך גוזר עליהם לחלל שבת ולבטל מילה או לעבוד ע"ז הן נהרגין ואינן מתערבין עמהם, שנאמר ובגוים לא יתחשב ומה אני עושה כל מלך ואויב שעומד עליהם אני הורגו שנאמר הן עם כלביא יקום וכן אתה מוצא בעמלק וסיסרא ומצרים.

"הֵן עִם לְבַדָּד יִשְׁכַּךְ וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב" (כג, ט)

ישראל נפרד מהגויים ומהבלי העולם הזה, ישכון, אז יהיה לו מנוחה ואין אומה ולשון שולטת בו

פירשו רבני אשכנז, הכונה הן עם בני ישראל בהיותו נפרד מהגויים ומהבלי העולם הזה, ישכון, אז יהיה לו מנוחה ואין אומה ולשון שולטת בו, כמו שאמרו אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, אבל ובגוים אם העם הזה יתערב עם הגוים לעשות כמעשיהם יצא ללכת בנימוסיהם ותענוגי הבלי העולם הזה, אז לא יתחשב, הלך ממנו החשיבות ויהיה נבזה ושפל רוח וגוף.

ואפשר להוסיף ישכון ג' שכינה עם הכולל, כי בהיותו לבדד עוסק בתורה נכח פני ה' הנה השכינה עמו לשמרו מכל רע, וזהו לבדד ישכון. (מוסר חכמים)

"לֹא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֵמֶל בְּיִשְׂרָאֵל" (כג, כא)

בשמים צרפו אותיות "און ועמל" ונהיה "עמנואל". שה' אלהיו עמו

ארז"ל בלעם הרשע היה מקטרג על ישראל. והיה אומר שיש בהם און ועמל, ובשמים בבלו מחשבתו והפכו את אותיות "און ועמל" לתיבת "עמנואל", וז"ש לא הביט און ביעקב שלא רצה השי"ת בקללה של און, ולא ראה עמל בישראל, וגם לא השגיחו בשמים מה שקטרג לומר שיש בהם עמל, אלא ה' אלהיו עמו, שבשמים צרפו אותיות "און ועמל" ונהיה "עמנואל". שה' אלהיו עמו, וגם תרועת מלך בו, תרועת לשון ריעות ואהבה שישראל הם אהובים וחביבים לפני השי"ת.

הבחין בלעם במעלתם של ישראל שאף על פי שיגיעים הם בתורה אינם חשים בעייפות וטורה

כתב האור החיים הקדוש, וזה לשונו: שהצדיקים, הגם שעושים מצות וכל עסקם בתורה אינם מרגישים שיש להם עמל, אלא אדרבה כאדם המרויח וכאדם המשתעשע בשעשועים, לרוב חשקם בתורה, הבחין בלעם במעלתם של ישראל שאף על פי שיגיעים הם בתורה אינם חשים בעייפות וטורה.

בספר תולדות אדם מביא מעשה אודות רבי זלמל'ה אחיו של רבי חיים מוולאז'ין, שפעם אחת תוך כדי לימודו נזקק לספר מסויים שהיה מונח מאחורי ארון ברזל גדול וכבד, שבדרך כלל רק שלשה אנשים יחד יכלו להזיזו ממקומו, אך רבי זלמל'ה לא נרתע מלנסות להזיז את הארון, ברוב אהבתו את התורה ומתוך גודל חשקו ללמוד, הזיז את הארון לבדו והוציא את הספר שזקק לו.

מנין שואבים בני התורה את הכח להגות בתלמודם לילה שלם, אין זאת אלא שמוצאים טעם בלימודם, לפיכך יש לדעת שתורת ה' מתוקה מדבש ונופת צופים למי שעמל בה, והזוכה לחוש באותו טעם נפלא, לא יחוש לעולם עייפות בשעת לימודו.

ידוע משלו של המגיד מדובנא בביאור הפסוק ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל (ישעיה מג' כב') משל לסוחר שבא ממדינת הים, בהגיעו לנמל ביקש מאחד הסבלים שיעלה לאניה, ויביא את חבילותיו לביתו, כאשר הגיע הסבל לבית הסוחר מזיע ומתנשף וביקש את שכרו, אמר לו הסוחר החבילות שהבאת אינן שלי, שאלו הסבל, וכי מניין לך זאת הרי לא ראית כלל את החבילות שהבאתי, השיב לו הסוחר חבילותי הן חבילות קטנות של יהלומים, אילו הבאת אותן בודאי לא היית מזיע ומתנשף כל כך, מאחר שראיתי עד כמה התעייפת, הבנתי שבודאי לא את הסחורה

שלי הבאת. כך אומר הקב"ה ולא אותי קראת יעקב ומוסיף כי יגעת בי ישראל, כלומר, מהיכן ידעתי כי לא קראת בשמי, על ידי שראיתך מתעייף ומתייגע, כאשר הצדיקים לומדים ומקיימים מצות, אין הם חשים עמל לטורח, אלא אדרבה יש להם טעם ועונג רב.

משל זה הוא אחד משלשת המשלים של המגיד מדובנא, אשר האדמו"ר מקוצק אמר עליהם שנאמרו ברוח הקודש.
"ה' אֱלֹהֵינו עִמּוֹ וְתִרְוַעַת מֶלֶךְ בּוֹ" (כג, כא)

בלעם קילל את עם ישראל בר"ה

ה"מגלה עמוקות" אומר שזמן שליחת השליחים מבלק אל בלעם היה בסוף חודש אלול, וכשהגיע בלעם לקלל את ישראל, היה זה בכ"ט באלול. לכן כתוב שבלעם מיהר בבוקר לצאת לדרכו כי רצה להספיק את ראש השנה... דבר זה רמוז במילים "לכה נא ארה לי" - א' ר"ה... וידוע מהזוהר הק' שראש השנה זה דינא קשיא, והר"ת של "לי" - לקלל ישראל.

ולמה רצה בלעם לקללם דווקא בראש השנה? אלא בלעם עשה חשבון שראש השנה הוא יום שהשטן מקטר על ישראל. בא אפוא בלעם ורצה לקללם בעת שהשטן מקטר, אך ישראל תקעו בשופר וסתמו את פיו של השטן. אמר בלעם: איך אוכל לקללם אם "ה' אלקיו עמו ותרועת מלך בו", הלא תקיעת השופר שלהם מונעת ממני לקללם.

"תרועת" עם ז' האותיות גימ' תפארת

צריך להתבונן מה כוונתו במלת ותרועת. ואפשר לומר דמלת תרועת עם ז' האותיות גימ' תפארת דבא בלעם להפריז ולגדל מעלת ישראל לפני אביהם שבשמים ועוד אומר עליהם ישראל אשר כך אתפאר דהיינו ההתפארות שלו תלה בהם, וזהו ותרועת מלך בו, דהיינו שקרא אותו כשם מלכותו בזה ניכר רצונו של מלכו של עולם שלם עמו ובעל כרחנו חייבים אנחנו להודות ולומר אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו.

"אֵל מוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם" (כג, כב)

לא יציאה ראשונה לבד אלא בכל שנה ושנה מוציאם כנוכר

אמר מוציאם בלשון הווה ולא אמר הוציאם בלשון עבר, ונראה על דרך אמרם ז"ל (פסחים קטז) בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים, על כן אמרו יודעי פנימיות התורה כי כל ליל פסח מתבררים כוחות הקדושה מהקליפה ונוספים בעם בני ישראל, והיא הבחינה עצמה של יציאת מצרים, והוא אמרו אל מוציאם, כי לא יציאה ראשונה לבד אלא בכל שנה ושנה מוציאם כנוכר.

"אֵל מוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם כְּתוֹעַפַת רָאִם לוֹ" (כג, כב)

פלא גדול מה שהיה עם דוד המלך

וכן דוד אומר הושיעני מפי אריה ומקרני רמים עניתני (תהלים כב' כב), אמרו חכמים בשעה שהיה דוד רועה הגיע למקום גבוה שלמעשה היה זה ראם ישן, והיה דוד סבור שהוא הר גבוה, התחיל רועה עליו את הצאן, עד שהוא יושב עליו עמד הראם, ומצא דוד רוכב עליו והיה מגיע לשמים, מדד קרניו ומצאן מאה אמה, יש אומרים לארכן ויש אומרים לעיגולם, באותה שעה אמר דוד, רבון העולמים אם אתה מציל אותי מכאן אני בונה לך היכל של מאה אמה, מיד זימן לו הקב"ה אריה, וכשראה אותו הראם נתירא ממנו מפני שהוא מלך על כל החיות וישב מפניו, ירד ממנו דוד, באותה שעה אמר דוד עכשיו הושיעני מפי אריה, כי מקרני רמים כבר עניתני, הא לפי שהוא גבוה אמר הכתוב כתועפות ראם לו, ואין תועפות אלא גובה, שנאמר ותועפות הרים לו (תהלים צה' ד).

"כָּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב וְלִישְׂרָאֵל מַה פָּעַל אֵל" (כג, כג)

איש ישראל את חברו צריך לשאול מה פעלת היום בענייני רוח

פרשה זו יפה נדרשת בתורת אבות: כשם שעכשיו, כאשר פוגש איש את רעהו שואל אודות בריאותו ועסקיו וכו', כך כאשר פוגש איש ישראל את חברו צריך לשאול בראשונה: מה פעל אל? - מה פעלת היום בענייני רוח, האם כבר הספקת היום לעשות נחת רוח כלשהי להקדוש ברוך הוא!?

"הֵן עִם כָּלְבִיא יָקוּם וְכֹאֲרֵי יִתְנַשָּׂא" (כג, כד)

התגברות לתפלה בחשק ולא ברפיון ובעצלות

כשהן עומדין משינת שחרית הן מתגברין כלביא וכארי לחטוף את המצוות (רש"י)

בזוהר הקדוש הסביר את ענין "הלביא" ו"הארי" בנושא של השכמה לעבודת הבורא, בהתגברות על העייפות לתפלה במנין, הרי כאן קימה וגבורה בפועל.

אך במדרש משמע, שההתגברות היא רוחנית - לעבור ממצב של שינה ובטלה למצב של ריכוז בתפלה ובעבודת ה' תמה שדבר זה דורש גבורת ארי, רגע אחד מתנמנם הוא ברפיון ובעצלות, ובמשנהו נצב במלא כוחו וגבורתו.

כאמור, גדולה סגולת הגבורה העצמית, לקום כלביא ולהתנשא כארי בתפלה לבורא עולם, שבזכותה נתגבר גם על השונא שבחוץ. וכמו שאמרו חז"ל (סוטה מב.) שבזכות קריאת שמע בוקר וערב מנצחים את האויבים. לכן לא יתירשל האדם לקום בבקר, גם אם עצל הוא מטבעו, איטי ומסורבל, אפי' הכי יתגבר כארי לעבודת הבורא.

והסבירו על הפסוק "רבות מחשבות בלב איש" כלומר בבוקר בעודו שוכב על מטתו חושב נישן עוד מעט או שמא כדאי כבר לקום, אומרים לו עצת ה' היא: "תקום" מיד בלי להתמהמה.

מעשה באדם שהיה נשוי באושר ובשלוה לאשה מסורה, שכל מעייניה להשביע את רצונו. והיתה קמה בעוד לילה מנפה ולשה ומתפחה, מקטפת ועורכת את הבצק, מכשירה ומדיחה ומבשלת את הבשר, טורחת ומכינה מיני מעדנים וניחוחות הבישול והאפיה מלאו את הבית.

אך האושר בר-חלוף היה, האשה חלתה ונפטרה. התאבל, התנחם ובנה ביתו מחדש עם אשה טובה, חכמה, בעלת מעלות רבות - אך טירחה על התקנת המאכלים לא נמנתה עליהן... מה שהביא מהמכולת, זה מה שאכל... דנה לכף זכות, לא כל אחת מוכשרת, לא כל אחת יודעת, המטבח אינו תחומה, לו יהי כן.

יום אחד התבשרה אשתו שלמחרת עומדים קרוביה להגיע, או אז קמה מבעוד לילה, ונפתה וקטפה וערכה, הכשירה והדיחה ובשלה וטגנה, ומן המטבח עלו ניחוחות מגרים של מעדנים מופלאים.

והבעל, חרק שיניים ועיניו ירו גצים. אם כך, יודעת היא ומוכשרת, בעבור קרוביה טורחת ומבשלת, רק בעבורי לא?! איני חשוב בעיניה די!!!

והנמשל - אמר הגאון רבי חויתא הכהן זצ"ל מג'רבה - יש לך אדם המתירשל לקום בבקר, תמיד יאחר למנין. מה נאמר, יש מי שהוא זריז ויש העצל בטבעו, איטי ומסורבל במהלכו, טבע הוא ואין לשנותו. אבל כשהוא יוצא לטיול, הנה יקום באשמורת, יתלבש כחץ מקשת, והנה הוא מוכן ומזומן. או אז יעורר תרעומת. אם כן, מסוגל הוא, זריז ונמרץ לכשירצה. אם כן, מדוע לא לתפלה במנין!?

והנה ב"שולחן ערוך" (או"ח סי' א) מובא - יתגבר כארי לעמוד בבוקר, והמקור הוא ממקרא זה, אבל הפלא שבפסוק מוזכר "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא", קודם לביא ואח"כ ארי. והנה כפי המבואר לביא הוא אריה קטן (כן כתב הרמב"ם). ויש להבין מה הכוונה שצריך לקום קודם כלביא ואחר כך כארי.

בספר "אוצר אפרים" הביא דבר נחמד מהגאון רבי שמעון הירשלה:

איתא ברמ"א (סס"א) ומיד כשיעור משנתו יקום בזריזות. וכתב על זה ב"באר היטב" (סק"ה) בזריזות לאו דווקא אלא ישהה מעט ולא יעמוד פתאום והוא ע"פ חז"ל (גיטין ע.). אלא מיד בקומו יאמר מודה אני ורק אח"כ יקום ממיטתו ע"ש.

ולפי"ז מדויק עד להפליא "הן עם כלביא יקום", מקודם יקום בשהייה מועטת כאריה קטן שלא נתגדל ויאמר מודה אני ורק אח"כ "וכארי יתנשא".

ומענין לענין באותו ענין אעתיק כאן דבר פלא בענין אמירת מודה אני הנאמר מיד בהתעורר האדם משנתו:

מעמד של קידוש השם מופלא היה באחד הכינוסים המדעיים העולמיים שנערכו באירופה. אחד המרצים הבכירים דיבר על התופעה הרפואית המוכחת בשטח, ולפיה אחוזי ההתעלפות של אנשים בשעה שהם מתעוררים בבוקר וקמים ממיטתם - הרבה יותר גבוהים מאשר ביתר שעות היממה.

הפרופסור הסביר את התופעה מן הצד המקצועי, ונימק את ההתעלפות בכך שכאשר אדם מתעורר וקם מהמטה, מחזור הדם בגופו עדיין לא פועל במלוא התפוקה הנדרשת לאדם כשהוא במצב עירני.

הדבר נכון גם באשר למערכות אחרות בגוף, ה'מתעוררות' רק לאחר זמן מה, וזו הסיבה שהאדם נוטה אז להתעלף, יותר מבשעות היממה האחרות. מסקנתו של המרצה היתה שאין לקום מהמטה מיד ברגע שמתעוררים, אלא יש להמתין 12 שניות בין ההתעוררות לקימה.

מיד לאחר שהמרצה סיים את דבריו, קם אחד הרופאים היהודיים שנוכח בכינוס, וביקש את רשות הדיבור. הרופא ייחד את תחילת דבריו לחוכמה הגנוזה בתורת ישראל, וקבע שכל הממצאים הנחשפים על ידי הקהילייה הרפואית, כבר נכתבו ברמז כלשהו בתורתנו הקדושה, והוכיח זאת על ידי כמה דוגמאות.

את הדוגמא המוחשית ביותר לכך יכולני להביא לכם באשר לנושא שהועלה זה עתה על ידי קודמי, אמר הרופא היהודי, תוך שהוא מציין שאין יהודי אחד בכל רחבי תבל שאינו יודע שהדבר הראשון שעליו לעשות, מיד בהתעוררו משנתו, הוא לומר "מודה אני לפניך מלך חי וקים, שהחזרת בי נשמתי בחמלה, רבה אמונתך". נוסח הנאמר מתוך עומק הלב, ובהרגשה של הודיה לה'.

את המודה אני אומר היהודי מיד בעת שהוא מתעורר, עוד בטרם קם ממיטתו. והנה, אם תספרו את המילים בקטע זה, תמצאו שיש שם בדיוק 21 מילים, וכיון שהוצאתה של כל מילה מהפה, אורכת שניה, הרי לכם שחכמי ישראל הקדימו תרופה למכה, על ידי אמירת המודה אני, הנאמר כאשר האדם שוכב במיטתו, ומשהה בכך את הקימה שלו ב-12 שניות.

אי אפשר לתאר את מידת ההתפעלות שהיתה באולם הכינוסים באותה שעה, כאשר הכל נוכחו לדעת ביופיה של תורת ישראל. (ברכי נפשי ויקרא עמ' תרב)

מסרו נפש להתפלל בכותל המערבי. ונתגלה להם השכינה

מעשה נורא שהיה עם הרב המקובל ר' יצחק לוי זצ"ל ידוע היה בין כל יהודי העיר העתיקה בירושלים, הוא היה מהמקובלים הידועים וכל לילה היה הולך לקרוא תיקון חצות בכותל המערבי, וכמה פעמים מחמת המצב ממשלת המנדט הטילה עוצר דרכים, אבל לגבי רבי יצחק העוצר לא פעל כלום. הוא היה קם בחצות והולך לכותל המערבי כהרגלו וכמה פעמים פגשוהו משמרות השוטרים ותפסוהו ושאלוהו איך אתה יוצא מביתך בעוצר, ואסור לצאת לרחוב, היה עונה להם אני הולך להתפלל לכותל המערבי אל תאבדו לי את הזמן, מה אתם רוצים ממני מה איכפת לי מהעוצר שלכם, חשבוהו כאינו שפוי בדעתו חלילה, עד שהתרגלו אליו היו רואים אותו ועזבוהו לנפשו, וכמה פעמים אשתו ובניו בקשו ממנו והתחננו לפניו לבל יסכן נפשו, ולצאת כך בלילות, והוא לא שעה אליהם, ומספרים כי פעם הלך עם רב מקובל אחד מבתי מחסה לכותל בחצות הלילה ובהגיעם לכותל ויראו אשה לבושת שחורים ומקוננת כמו יונה, ובחזרתם לא ראוה, משערים שזו היתה השכינה שנגלתה אליהם שהיתה מקוננת על בניה ועל חרבן בית המקדש.

בפעם האחרונה שהלך רבי יצחק לוי ז"ל לכותל בחצות, ויתחיל לקרוא תיקון חצות וישמע קול חבטה חזקה וישא עיניו לראות מה הרעש ויראה נחש גדול מאוד נפל מעל הכותל למטה, ומתקרב בכיון אליו, והוא לא אז ולא נד, המשיך בתפילתו ויאמר בלבבו אם מהשמים שלחו את השליח הזה לקחת את נשמתו, הנה הוא מוכן לכך ויתקרב הנחש קרוב אליו ויעמוד כמו עמוד מאובן וישאר על מקומו כל זמן שהיה רבי יצחק ממשיך בתפילתו, כשגמר את התיקון חצות, לקח ספרו ויצא, ובצאתו שמע קול רעש של זחילה שחזר הנחש והתחיל ללכת, ולא ראה עוד, אבל מהפחד של הנחש יצא לו פצעים ברגליו, והרופאים באו לכלל דעה לקטוע לו את רגלו, אבל הרב בן ציון חזן ז"ל מראשי ישיבת פורת יוסף ועוד רבנים שהכירוהו מקרוב התנגדו שיקטעו לרבי יצחק את רגלו, ומאותו זמן נשאר צמוד למיטה עד הכניעה של העיר העתיקה בשנת תש"ח, והוא עלה קרבן תמים לשמים, היות וכל אלו שלא יכלו ללכת ברגליהם נשארו צמודים למיטותיהם, שרפו האויבים הלגיונרים של צבא ירדן אותם עם בתיהם ה' ינקום דמם.

"וַיִּשָּׂא מִשְׁכְּלוֹ וַיֹּאמֶר נָאִם בְּלָעַם בְּנֵוֹ בְּעֵר וַנָּאִם הַגִּבֹּר שְׂתֵם הָעֵינִי" (כד, ג)

בלעם נולד מהול

שתם העין, י"ג בני אדם יצאו מהולין ממעי אמן, ואלו הן, אדם ושת נח שם יעקב יוסף משה בלעם איוב שמואל דוד ירמיהו זרובבל.

בלעם היה פסח ועור

נראה בס"ד על פי מעשה באחד בריון ליצן שהיה חגר ועור בעין אחת, שבא לפני חכם אחד לשאול ממנו שאלה להתלוצץ בו, וישאלהו מי הוא גדול יותר בלעם או בלק וחשב אם יאמר בלעם גדול, יאמר לו איך יתכן והלא בלק מלך הוא, ואם יאמר בלק והלא בלעם נביא היה, וכששאל השיב לו בלעם גדול, ויאמר לו איך יתכן והלא בלק מלך היה, ויאמר לו החכם הנה נודע גדול הצדיקים הוא מי שנקרא טוב, דכתיב אמרו צדיק כי טוב, והגדול שברשעים

הוא הנקרא רע, דכתיב אוי לרשע רע, ויש שני סימנים המעידים על הרע שבו, האחד הוא מום הפסח, והב' הוא מום העור, דכתיב בפרשת ראה וכי יהיה בו מום, פסח או עור, כל מום רע, ולפי זה בלעם שהיה פסח ועור, הנה הוא מעיד שהוא רע, וכיון שבלעם יש עליו שני מומין שני עדים, ובבלק לא יש אפילו עד אחד מעיד שהוא רע, נמצא בלעם מוחזק ברע יותר, וכיון שהוא רע יותר מבלק נמצא הוא גדול מבלק, כי ברשעים מי שהוא רע יותר הוא הגדול, וידום הבריון ההוא, כי היה בעל שני מומין עור ופסח המעידים עליו שהוא רע בליעל.

תולדות אור החיים הקדוש

(החומר דלקמן נלקט ברובו מאוצר פניני החסידות)

משפחת רבינו

• בין המשפחות המיוחסות אשר גלו מספרד בגירוש הגדול של רנ"ב והגיעו למרוקו, נודעה משפחת "בן עטר" לשם ולתהילה. בעיר סאלי, על שפת האוקיינוס האטלנטי, בקצה המערבי של מרוקו וצפון אפריקה כולה, קבעו בני המשפחה הרמה את מקום מושבם, ובה זרחה שמשו של הגאון הקדוש רבי חיים בן עטר זלה"ה (הנודע בכינוי רבי חיים בן עטר הזקן, כדי להבדיל בינו ובין נכדו רבנו נושא שמו).

רם ונשא היה. מופלג בתורתו וביראתו, בקדושתו ובפרישותו, ואף מהנהגת הציבור לא משך את ידיו. וכה כתב עליו רבנו בהקדמתו לספרו, "ומרוב חסידותו כמעט אני אומר שלא עבר עליו לילה בשינה, ובבכי גדול קונן על שריפת בית אלהינו, ואפילו בלילי טבת הארוכים השלים הלילה בלימוד עמי וכיוצא בי מיוצאי חלציו, ואף כי הרבה צרות עברו עליו והוצרך לנוד ממקומו, בכל זאת בכל מקום שגלה גלתה שכינה עמו, ולא מנע עצמו מד' אמות של הלכה".

אח היה לו ורבי שם טוב שמו, גדול כבודו בעיני בני קהילת סאלי ואף הוא עסק רבות בעניינם, עד שעלה ונתעלה למדרגת נגיד הקהילה. והיו האחים לבית בן עטר ראשי ומנהיגי הקהילה ברוח ובגשם. אף בית הכנסת משלהם, "צלאת בן עטר", היה להם.

• החל משנת תל"ב, עם עלות מולאי איסמעאיל ימח שמו לשלטון, נפתחה תקופה קשה ואיומה בקורות יהודי מרוקו. בשנות מלכותו הראשונות האיר פניו ליהודים. אפס, בחצי ימי מלכותו השתנה יחסו מן הקצה אל הקצה. הוא החל להציק להם ולרדוף אותם, והטיל עליהם מסים שונים ומשונים חדשות לבקרים. הלחץ והדחק הורגשו בכל פינה, ואף מעמדם של העשירים והאנשים שכלכלתם היתה איתנה, התמוטט לחלוטין.

אלא שזו היתה רק ההתחלה לשנים קשות ומרות שהלכו ונעשו נוראות יותר ויותר! בשנת ת"ס הוטלו על היהודים מסים בכמות כזו שרבים מעשירי הקהילות ירדו מנכסיהם, כפשוטו, והפכו לעניים ממש. על צרה זו נוספו גם הבצורת ועלית המחירים הגדולה שבאה בעקבותיה.

• בן היה לו לרבי חיים בן עטר הזקן, ורבי משה שמו, אף הוא תלמיד חכם מופלג היה, שגם עסק בחסד ללא גבול, ומי ששימש כמשען ומשענה לנשברי לב, ששאבו ממנו עידוד וחיזוק.

בשנת תנ"ו נתמלא ביתו של רבי משה אורה בהולדת בנו, אשר שם קורא לו על שם זקנו הקדוש "חיים", הוא רבנו חיים בן עטר, מי שעתיד היה להאיר את עיניהם של ישראל מאז ועד היום. נר ישראל, נשמה מניצוץ משיח בן דוד. מאור חיים לארץ ולדרים, לדורו ולדורות, והנודע לדורות על שם ספרו "אור החיים".

אך גדל חיים הקטן מיד ראו הכל כי חכם וחרیف הוא וירא שמים מנעוריו. אף דבקה נפשו בנפש זקנו הרב, אשר רוח מלוא חופניים נחת מנכדו זה, ועל אף שגם עם שאר נכדיו למד תורה, הרי שאת מרב מאמציו השקיע בו, ולו מסר את רובי תורתו.

לא מש חיים הצעיר מאוהלו של סבו, ש"בין ברכיו גדל ובחיקו ישב לשאוב מדרכים הטובים" כלשונו. כשרונותיו העילויים עמדו לו לעלות בתורה כאחד הגדולים אשר בארץ. אף בתעניות וסיגופים הרבה, ולעיתים צם משל יומיים ויותר ברציפות.

למרות יגיעתו העצומה והתאמצותו לכוון לאמיתה של תורה, התנורותו ממנעמי העולם וכוונתו הטהורה, הרי שבהעלאתו את חידושי תורתו על הכתב היתה נפשו שפלה עליו ביותר, והוא היה מלא חשש. מי הוא זה ואיזהו שיבוא לחדש בתורה?! רק הידיעה הברורה שלו כי כל כוונתו לשם שמים, נתנה לו את האומץ לכך.

את ראשית ביכוריו כינס לימים לספר שאת שמו קרא "חפץ ה'". הורתו ולידתו של "חפץ ה'", החלו אצלו עוד בגיל בר מצוה, ומשאלה כמוסה היתה זו בליבו מאז ולתמיד. והיתה נפשו יוקדת בקרבו באהבה לזהות לה', לתורתו, ולקיום מצוותיו. תשוקה נפלאה שלימים באה לידי ביטוי ובצבצה מכל עבר בספריו, ובפרט מספרו הנודע ה"אור החיים" הקדוש על התורה.

בדברו על אהבת ה' ודבקותו, ממש יצאה נפשו בדברו, ומתוך הדברים נמצאת למד כי מעולמו הוא מדבר. שהרי אין אדם כותב דברים שכאלו אלא אם כן עומד הוא במדרגה זו. לא יפלא איפוא, כי העפיל רבי חיים למעלות רוחניות נעלות ונשגבות כל כך, עד אשר התקדש שמו בקרב תפוצות ישראל כאחד מן הראשונים אשר בארץ.

"ורבנו הקדוש אור החיים אמר עליו מרן הבעש"ט שנשמתו מרוח דוד של אצילות, ובכל לילה שמע תורה מפי הקב"ה, ורוב קדושתו אי אפשר לכתוב, והיה מיורדי המרכבה וגילוי נשמות ומדרגות רוח הקודש באמת...."

• ולרבי שם טוב בן עטר הנגיד בן ושמו רבי משה, ויהי האיש נכבד ביותר בין יהודי מרוקו, ממשיך נאמן למורשת אביו הגדול שנשא את משא יהדות מרוקו על שכמו. ידו פתוחה לצדקה וחסד ולכל דבר שבקדושה.

כוחו של רבי משה בנגידות עלה על אלו של אביו, מעמדו בחצר המלך מולאי איסמאעיל היה רם ונשא. עם הזמן הלך מעמדו של רבי משה בן עטר והתחזק. אבל כטבעה של בני משפחת מלכות אכזרית זו, הרי שככל שהיו היחסים עמם קרובים יותר, כך גדלה הסכנה מהם.

צורת החיים המבהילה והלא יציבה תחת צלם של בני משפחת המלוכה, דרשה ממקורביהם כוחות נפש עצומים, שכן לא אחת עמדו הללו בסכנת נפשות של ממש, על אף קרבתם הגדולה ושרותם הנאמן למלך.

בשנת תע"ז, הלשינו לפני מולאי איסמאעיל הלשנה כלשהי על רבי משה לא הועילו לו לנגיד כל זכויותיו, והמלך קנס אותו בקנס שכדי לעמוד בו היה רבי משה צריך למכור את כל נכסיו והדבר כמעט ורושש אותו לחלוטין. למרות הכל, גדולים היו מעשיו ופעליו, והוא עשה שלא תשתכח תורה מילדי ישראל העניים במרוקו, והיה משלם שכר לימוד מכיסו עבור אותם שלא השיגה יד הוריהם לשלם עבורם.

הוא אשר זכה להיות חותן המלך, כאשר בחר ברבי חיים, נכד אחי אביו רבי חיים הזקן, כחתן לבתו המצוינת מרת פאצוניה. מופלגת בצדקות היתה, עד שספרו עליה שמידי יום היתה מתעטפת בטלית ומניחה תפילין, כנאמר על מיכל בת שאול.

סמוך על שולחנו של חותנו - קרובו הנגיד ידע רבנו שנות שלווה והשקט, למרות חוסר השקט הכללי ששרר במרוקו המשיך לעלות ולהתעלות בתורתו, בקדושתו העילאית ובהתנורותו ממנעמי העולם הזה. בשנים ההם גם החל להפיץ את תורתו על פני חוצות, ולא הסתפק בתלמידים שבאו אליו, כי אם תר וחפש אחרי בעלי כשרון, שהוא יוכל ללמדם ולקדםם בהתאם לכשרונותיהם.

במקביל ללימודו עם תלמידיו, היה דורש מידי יום ביומו בבית הכנסת שבחזקת משפחתו, "צלאת בן עטר", שתי דרשות להמון העם ולכל מי שליבו חפץ, ולעיתים אף שלש דרשות ביום.

נערץ ונקדש היה רבינו על בני סאלי עירו, למרות שלא כיהן כרבה של העיר, ועל אף שהיו בה בסאלי בזמנו גדולי תורה נוספים. פעם אחת היה רבנו שקוע במחשבות דבקות, ובני קהילתו נזקקו לו בדחיפות אלא שיראו לנגוע בו ולהפסיקו מדבקותו. עקב נחיצות הענין הוחלט בין בני קהילה לקחת תינוק קטן שלא טעם טעם טומאה מימיו, וגם את התינוק טבלו במקוה. הם הורו לעולל לנגוע נגיעה קלה בבגדו של רבנו ותו לא. אבל גם נגיעה זו היה בה בכדי שירגיש רבנו בנגיעה גשמית קלה זו ויפסוק מדבקותו.

בימים ההם ובשנים ההמה, היו יהודי מרוקו מוכים ונרדפים בידי שמים ובידי אדם. אם לא די היה להם בהתנכליותו של המלך הרשע, התרגשה ובאה עליהם בשנת תפ"א הבצורת הנוראה. היתה זו עצירת גשמים איומה ומוחלטת שנמשכה כשלוש שנים, והמיטה על ראש יהודי מרוקו השבורים והרצוצים רעב ועוני, מחלות ויסורים ומיתות מרובות. לא זו בלבד, אלא שעם מותם של רבים מהיהודים שדרו ברבעים המיוחדים להם, נעזבו בתיהם ונטשו מאין יושב. הנכרים יושבי הארץ שניצלו את המצב פשטו על הבתים לשלול ולבזו בו, וכך נהרסו הבתים ורחובות שלמים

הפכו לעיי חרבות או למשנות גויים. לעומת זאת הלכו בתי הקברות וגדלו בקצב מהיר, כאשר דבר יום ביומו נקברו בהם חללי רעב למכביר. חורבן הקהילות בגוף, ברוח ובנפש היה כמעט מוחלט. אבל גם בתקופה קשה ומרה שכזו, המשיך רבנו בשלו, בתורתו, בשיעוריו ודרשותיו בעבודת קדשו ובפעולות החסד שלו.

מעשה תוקפו וגבורתו

• דרכו בקודש של רבנו שתבעה התמסרות לרוחניות ולעבודת ה' בצורה החלטית, מצאה את בטויה גם בדרכו בפסיקת ההלכה, בה היה נוהג להחמיר. מעבר לפסיקותיו היומיומיות והכלליות, נודעו שלושה ענינים בהלכות מאכלות אסורות בהם יצא חוצץ כנגד מנהג מרוקו מקדמת דנא, וכל זאת למרות היותו צעיר לימים: החגבים, נפיחת הראה, והתולעים. מאז ומקדם היה מנהגם של יהודי מרוקו, כאשר תקפה מכת ארבה את עריהם ושודותיהם, לתפוס מהחגבים המעופפים ולאכלם. בעיני רבנו לא מצא הדבר חן כבר מאז ילדותו, שכן הבחין כי זקנו הקדוש נמנע מלאכלם, וגם אין דעתו נוחה באוכלי החגבים.

והנה הגיעה הבצורת של שנת תפ"א, ושוב ראה רבנו את הקהל נוהג התר באכילת החגבים, משל היה זה דבר פשוט ומסכם שאינו דורש כל תנאים הלכתיים.

כיון שראה רבנו שאין איש יודע על סמך מה נהגו לאכול את החגבים, מבלי לבדוק אם הנם מהסוגים המותרים באכילה, רצה לאסור את הדבר. אבל בענותו כי רבה, עדין לא רצה לסמוך על העדויות שאסף עד שירד לחקר הדבר. רבנו הגיע למסקנה נועזת, כי התר החגבים שנהגו בו במרוקו התר שגוי הוא, וכי האוכלם כאוכל שאר שקצים ורמשים. הוא הרעיש הרבה על הדבר, ואסורו התקבל על בני סאלי עירו ובפרט יראי ה' שבהם. וראה זה פלא:

"וגדול הנס האחרון שעשה ה' שתמיד דבר רגיל היה לבוא מין זה לב' או לג' שנים ולא אחר טפי מד', ומשעה שפרסמתי איסורם וחכמי העיר הטו אוזנם ואסרום, מאותה שנה לא נראו עוד במערב למעלה מעשרים שנה" (פרי תואר סי' פה, וראה גם אור החיים ויקרא יא כא).

היה בכך אומץ רב מצידו של רבנו שעוד היה צעיר לימים, כבן עשרים וחמש שנים בלבד, והוא בא לאסור על בני ארצו דבר שדורות נהגו בו התר, ובפרט שמרוקו מלאה היתה בגדולי עולם קשישים ממנו לימים.

בשנים ההם העמים רבנו על עצמו גם את העיסוק בצרכי צדקה, ובפרט של תלמידי חכמים עניים.

נוהג מיוחד במינו היה לו לרבנו בעת כהונתו כרב בעיר מרוקו טרם עלותו לארץ הקודש.

מידי ערב שבת, היה מספק לתלמידי החכמים שבעירו צרכי שבת, ובין היתר סיפק נתח בשר כדי שיעשו שבתם בהרחבה.

קרה פעם, ומסיבת איזו מחלה שפגעה בבהמות העיירה, נטרפו רוב הבהמות, והבשר התייקר שם עד למאוד, ואף עשירי העיירה לא היה בידם להשיג בשר לשבת קודש.

היה זה בערב שבת, ורבנו צווה לשחוט עגל כדי לחלק את בשרו לאנשיו, ובחסדי השי"ת הוברר כי העגל הזה לא הוטרף וכך לא נשתבש מנהגו וחילקוהו לבני התורה.

בעת החלוקה, נכנס אחד מעשירי העיירה אל רבנו ז"ל ובקשו שיתן גם לו איזה נתח בשר תמורת תשלום הגון.

רבנו ענהו בתקיפות, כי אין הוא מוכר בשר, וביתו לא איטליו, ואינו רוצה לתת לו, כי הבשר מיועד רק לתלמידי החכמים, ולנגד עיניו מסר חתיכת בשר לאיזה אברך שזה עתה נכנס לבית הרב.

העשיר האדים מכעס ופנה לרב בלשון זלזול "הגם זה האברך בין התלמידי חכמים, מה לו ולחלוקת הרב".

הרב לא השיב לעשיר כלום, ומלא סיפוק עלה על יצועו בהודאתו להשי"ת שמנהגו לא הופרע על אף חסרון הבשר. בעת שינתו, פקד את רבנו חלום קשה בו מודיעים לו כי בשמים התעורר קטרוג גדול עליו על שלא מחה בעת שהעשיר זלזל בתלמיד חכם לעיניו, ולזכך חטאו זה יקבל על עצמו גלות שנה אחת.

במוצש"ק ארו האור החיים את חפציו ויצא לערוך הגלות. פסק השמים פסק הוא, ואין לערער עליו.

כך נודד לו האור החיים מעיר לעיר ומכפר לכפר, אכסנייתו ביום לא היתה אכסנייתו בלילה, בקיצור הדברים הוא קיים את הגלות לכל פרטיו ודקדוקיו. כך לאחר כמה שבועות של נדודים מצא את עצמו בערב שבת פרשת בחוקותי,

במרכזו של שדה רחב ידים. כוחותיו כמעט ואזלו ממנו, ולפתע ראה מרחוק איזה אילן. בשארית כוחותיו, נגש אל האילן, התישב על ידו לנוח והניח ראשו על גזעו.

מחשבותיו ורעיונותיו של האור החיים הקדוש החלו לשוטט בעולמות העליונים, כל כולו נתון לעשתונותיו שסבבו והלכו לחדש חידושי תורה על פרשת השבוע בחוקותי, ובשעה קצרה זו חידש יותר מארבעים ושניים פירושים על פסוק ראשון של "אם בחוקותי תלכו".

כשהתאושש מרעיונותיו נסכו בו כוחות חדשים ורעננים והחל לפסוע אל העיירה הקרובה. כשהגיע אל העיירה עם דמדומי חמה, כבר היו תושבי העיירה בבית הכנסת לתפילת מנחה וקבלת שבת. רבנו הצטרף אליהם, וקבע לו מקום בפנינת ביהכ"נ ליד כל הארחי פרחי. כמובן שאת גדלותו הסתיר, ולא עלה על דעת אף אחד מבני העיירה שקדוש עליון, האור החיים נמצא בתוכם. אחר התפילה, הוזמן אל אחד מבעלי הבתים הפשוטים כדי שיעשה שבתו אצלו. באמצע סעודת שבת, פנה בעה"ב אל רבנו והודיע לו שמנהג העיירה שאת סיום הסעודה וברכת המזון עורכים בצוותא כל בני העיירה בבית הרב, ולכן מבקשו שיצטרף אתו, רבנו לא התנגד והצטרף עם בעה"ב אל בית הרב. **בהגיעם** אל בית הרב, היה כבר הבית מלא מבני המקום שהתאספו בצוותא לשמוח בסעודת שבת קודש ולומר את זמירות השבת יחד עם רבם שהיה מצדיקי הדור.

רבנו תפס לו מקום בקצה השלחן. לפתע השתררה דממה. הרב הניח ראשו בין ידיו והתעמק בעשתונותיו. בני העיירה מנוסים בזאת, שבעת הרב מתעמק ברעיונות קדשו, חזקה שזה עתה מרחף הוא בעולמות העליונים ומשיג השגות קדושות, ועל כן השתררה דומיה וחרדת קודש על פני כולם.

כך יושב לו הרב, אחוז שרעפים, פניו מאירות ומזהירות, וכאילו אש להבה אחותו. לפתע מזדעזע הרב, והוא אות כי השיג השגות גדולות, ועתה יורידם כאן אל קהל עדתו היושבים בצפיה, ובכלות הנפש לשמוע מה בפיו.

התגלו עתה לפני - פותח הרב - ארבע עשרה דרכים בפירוש הפסוק אם בחוקותי תלכו, וכך החל לבארם אחד לאחד. כל הקהל יושב בפחד ואימה ואינם מאבדים אף מלה מפיו הקדוש של הצדיק. חידושי תורה אלו - מסיים הרב לאחר פירושו האחרון - נשמעו ונלמדו עתה בפמליא של מעלה והם החידושים הנוראים שחידש הצדיק קדוש עליון רבנו חיים בן עטר החי בעלמא הדין.

רבנו קם מפנינתו והכריז: חיים בן עטר. כל הקהל בשמעם מפי איזה ארחי פרחי את בזיון האור החיים הקדוש, בערה בהם חמתם, כן בקש הרב לכלות חמתו באדם הפשוט היושב בצד ומעיז לזלזל בכבוד קדשו של האור החיים, אף שהרב לא הכירו מימיו, אבל אם בפמליא של מעלה לומדים את תורתו - חזקה שקדוש עליון מופלג האיש, אך בעה"ב שאצלו סעד האור החיים הרגיע את הרב ושאר האנשים הנרגזים.

אחרי כמה שעות של שמחה בצוותא בתורה ויראה, חזר בעה"ב ולצדו אורחו ולא החליפו ביניהם אף מלה אחת. **למחרת** בסעודה שניה של שבת, שוב חזרה הפרשה כדאתמול, הרב בעליית נשמתו, ואחר כך אמר עוד ארבעה עשר חידושים ששמע בפמליא של מעלה, ובסוף הכריז שוב הרב: תורה זו נאמרה בפמליא של מעלה והיא מתורותיו של קדוש העליון ר' חיים בן עטר החי בעלמא הדין, - רבנו ז"ל קם ממקומו והמהם בקול חלוש: חיים בן עטר. חמתו של הרב בערה עתה בכפלים, ושוב רצה לכלותה באיש שזלזל בכבודו של ר' חיים בן עטר. בעה"ב חזר שוב והתחנן לפני הרב שלא יפגע באורחו ויניחנו לנפשו.

בסעודה שלישית, שעת רעוא דרעוין, התלהב הרב במאד, ושוב נשמתו עולה למעלה למעלה בתבערת לב עצום, והוא נשאר על מקומו מתעלף כאילו ניטלה רוחו ממנו. כעבור איזה זמן, ירד אל קהל אנשיו, ועתה בפיו ארבעה עשר חידושים נוראים נוספים על הפסוק אם בחוקותי, ולסוף שוב הכריז: אמרים נוראים אלה הם מפיו של קדוש העליון רבנו חיים בן עטר.

רבנו קם מלוא קומתו, ובקול ברור וחזק הכריז, חיים בן עטר. מהומה החלה להתחולל. הרב מלא זעם שאג לכל גבול, יותר לא נחשה, המזלזל בקדושת האור החיים ישלם את גמולו במעצר. טרם גמר הרב את הציווי, וכבר תפסו את רבנו וסגרוהו באיזה תא חשוך והשאירוהו לבדו.

הסעודה השלישית נמשכה כרגיל כאילו לא קרה דבר. רבנו סגור על מסגר בחדר חשוך על שביזה את קדוש העליון ר' חיים בן עטר... לפתע פתאום החלה להשתולל רוח סערה אלימה, רעמים מחרישי אזנים פילחו את האוויר וברקים מסנוורי עינים האירו את פני הרקיע החשוך, עצים נעקרו ממקומם וגגות הבתים עפו לכל עבר, פחד ורעדה

אפפה את בני העיר צעקות איזמות נשמעו מכל צד, בני העיר התנפלו לפני הרב בידועם שרק הרב בכוחו להציל את המצב הנורא שמן הסתם יגרור אחריו קרבנות אדם.

הרב פעל מיד עליית נשמה, ושאלת נפשו אתו, בשל מי כל הסער הזה והתשובה הגיעתו מן השמים "במשך כל שעות השבת קודש נחים הרשעים מן הגיהנם הבוער בכל ימות השבוע, הגיהנם שובת בשבת. מיד בצאת השבת, ור' חיים בן עטר מבדיל על היין מכירים בשמים שימי החול הגיעו, הגיהנם מתחיל לפעול והרשעים נשלכים לתוכו, אך עתה בשעה זו ר' חיים בן עטר סגור אצלך בתור אסיר - ואינו יכול להבדיל - שוררת א"כ אנדרלמוסיה בעולמות ולכן משתוללת הסערה כעת.

בדרך אגב הודיעו לרב מן השמים שילך ויבשר לאור החיים הקדוש, שבשעה זו שהיה סגור בחדרו, נתכפר לו עוונו על שמיעת בזיונו של הת"ח, ושוב אינו צריך לסיים את שנת גלותו.

מיד כהוודע לאור החיים דבר זה, נפרד מהרב וחזר לעירו.

בשנים ההמה, שהה רבנו למשך תקופת מה במקנס בה התגורר בילדותו כמה שנים. כאן נקשר רבנו בקשר אמיץ וחזק עם אב"ד מקנס, הלא הוא הגאון הנודע רבי משה בירדוגו זלה"ה, רבנו העריץ אותו עד מאוד והפליג בשבחו.

עוד רבנו עוסק בתורה בצוותא חדא עם הרב המשביר, הגיעו שני קדושי עליון אלו למעלות רמות בצוותא חדא. על אחת הפעמים בהן נתכוננו שניהם לדבר אחד, כתב רבנו בספרו "חפץ ה'" כי "ממש רוח הקודש הופיעה, ונתכוננו לו בהסח הדעת בבית הכנסת, אני ואחי הגדול גדול החכמים הרב ר' משה בירדוגו אשר נפשי קשורה בנפשו!"

• בשנת תצ"א, בהיותו אך כבן שלושים וחמש, התיצב רבנו בפני רבני מרוקו ובידו תכריך חידושי על מסכתות ברכות ושבת, הוריות וחולין, כדי לקבל את הסכמתם להדפסת חידושי. הם יצאו מגדרם בתארם אותו ואת מדרגותיו, בלשו בהם רבני סאלי העיר בה גדל ושהכירוהו מילדותו. גם גדולי רבני מרוקו, עטרו את רבנו בהסכמות רבות ותשבחות.

כעת יצא רבנו לאמשטרדם כדי להדפיס בה את ספרו, שכן דפוס עברי ראוי לשמו לא היה במרוקו. גם רבני אמשטרדם קבלוהו בתשואות, והעניקו לו הסכמות נלהבות.

אחרי הפוגת הרדיפות לה זכה רבנו במהלך נסיעתו לאמשטרדם, בה הרחיק נדוד ממקום ההתנכלויות שבמרוקו, וגם ראה נחת בצאתו לאור עולם של ספרו הראשון, ביקש רבנו לשוב לביתו ואולי לישוב קצת בשלוה. אבל המהומות שהתחדשו במרוקו ובעת ההיא בפרט בסאלי, נוסף על הצרות שאפפו אותו באופן אישי, לא הניחוהו.

• עמוס יגון ומתלאה, צרות ומפח נפש, ראה רבנו בכל הבא עליו ובכל המתחולל סביבו, רמז ברור לכך כי עליו לעזוב את מרוקו המציקה והרודפת, המתנכלת והפורעת, ולעלות לארץ הקודש. הוא יצא לכיוון ערי הנמל שלחוף הים התיכון, כדי להפליג לאירופה ומשם לנסוע לארץ ישראל. בדרכו עצר לשהות בקצרה בפאס, שנודעה בחכמיה. אלא ששהיה זו בפאס נמשכה שנים מספר. ומאת ה' היתה זאת, כדי לפרסם שמו וטבעו בעולם!

ישיבה גדולה ועתירת לומדים מופלגים היתה בפאס, בראשה עמד הגה"ק ר' שמואל בן אלבאז זלה"ה. משהגיע רבנו לפאס מצא כמובן את מקומו הטבעי בישיבתה הרמה. הוא נכנס להיכלה, והתמסר בה ללימוד התורה ועיונה לילות כימים.

מתוך משא ומתן של הלכה עם ראש הישיבה, נתקשר עמו רבנו בקשר אמיץ וחזק עד מאוד, עד שהיה רבנו מכנהו "אחי". רבנו עסק אז בלימוד "יורה דעה" בעיון רב ועצום, ושקד על חיבורו "פרי תואר", ורבים מאוד מהעניינים שבספר ליבן בצוותא חדא עם הרשב"א. פסקיו ודעותיו של רשב"א פוזרים לכל ארכו של ה"פרי תואר", אם כי לא תמיד הסכימה דעת רבנו עמו, ולא אחת ארע שנחלק עליו, אבל גם עשה זאת ביותרת הכבוד.

והנה הגיע היום, ורבי שמואל נקרא להצטרף כדיין בבית הדין הגדול של העיר פאס, לצידו של הגאון רבי יעקב בן צור זצ"ל, מכיון שכבדה עליו העמסה לשאת גם בראשות הישיבה וגם בדיינות, מסר את ראשות הישיבה לרבנו. תלמידיו המופלגים של רבי שמואל היו כעת לתלמידי רבנו.

כפי שכבר נזכר, נהגו במרוקו, כמנהג שהביאו עמם חכמי קסטיליה, להתיר באכילה בהמה שנמצאה סירכא בראתה, אם נפחו את הראה ולא מצאו בה נקב. דבר שנהגו בו איסור במרוקו טרם הגיעו לשם מגורשי ספרד. רבנו התקומם כנגד ההיתר, את צדדיו לאיסור העלה באריכות מרובה ב"פרי תואר" סימן לט, שם דן בכל הצדדים, כולל ההתיחסות למנהגי הראשונים שלפי דעתו נהגו בהם בטעות, הוא גם מספר על התחקותו אחרי שרשי ההיתר.

באותם ימים הוה רבנו כמה פעמים סכנת מות, ואף ניצל מכבשן האש. ככל הנראה רצה המלך מולאי עבדאללה להענישו בשרפה רחמנא ליצלן כדרכו, וברגע האחרון ניצל בדרך נס. גם נסים נוספים ארעו לו אז בנידודיו הרבים.

וכך מספר אחד מחכמי דורו, רבי שלמה הכהן במו"ה יהודה זצ"ל, בספר דרושיו (בכת"י):
 "לזה הבאתי מעשה הר' ר' חיים שהוא בדורנו, על מה הגיע עליו כמה מקומות גדודי חיה ולסטים, אין יסורין גדול מזו..."

אם לא היה די בצרות שתכפו חדשות לבקרים על ראשם של יהודי מרוקו, בא הרעב הנורא וכמעט שלא כילה את יהדות מרוקו כולה.

תחילתו של הרעב בשנת תצ"ה היתה, והוא הלך והחריף הלך והתעצם, עד שהגיע לשיאו בשנת תצ"ה. הרעב הכה בכל קהילות מרוקו במלא עוזו, ותושבי ערים רבות נדדו ממקומם בתורם אחר מזון, עד שקהילות רבות נשמו מאין יושב.

באותה שעה בה נטלה פאס מנה כפולה של פורענות גלה רבנו לתיטוואן, אפס כי לא שהה בה זמן מרובה. הוא החליט לבצע כעת את רצונו משכבר הימים, לצאת ממרוקו ולעלות לארץ ישראל, כאות נפשו. בדרכו לארץ הקודש רצה רבנו לעבור דרך העיר ליוורנו שבאיטליה. מסיבה לא ידועה לא יצא רבנו מתיטוואן עצמה שהיא אחת מערי החוף של מרוקו, כדי להפליג משם בספינה אל איטליה שבעברו השני של הים, אלא עשה את דרכו אל חוף אלג'יר שגם היא שוכנת ימים.

לא קלה היתה הדרך וגם לא קצרה. כדי לצאת מתיטוואן ולהגיע למחוז חפצו, אלג'יר, היה על רבנו לחצות בדרכו מדבר הרה סכנות. אך הוא לא נבהל ולא נרתע, וכפי שכתב בהקדמתו לספר אור החיים "ואזרתי כגבר חלצי, וסכנתי בעצמי סכנות גדולות דרך מדבר באתי בו".

• כאשר הגיע לאלג'יר והגיש את שני חיבוריו "אור החיים" על התורה ו"פרי תואר" על יור"ד, לפני רבני העיר, הגאונים רבי יהודה עייאש ורבי יצחק שוראקי זצ"ל, כדי לבקש את הסכמתם, יצאו הללו מגדרם וכתבו לו הסכמה נלהבת ביותר. בסיום דבריהם צרפו ברכות חמות לרבנו כי יזכה להדפיס את חיבוריו, לעלות לארץ הקודש, וגם לזכות סוף סוף לזרע של קיימא.

אחרי שהות קצרה באלג'יר, שם פעמיו לליוורנו. משהגיע ספינתו לנמלה של ליוורנו שהו נוסעיה זמן מה, כנהוג אז, במחנה ההסגר שבנמל, לצורך ביקורת רפואית. בעצם יום חג השבועות תצ"ט שוחרר רבנו משם יחד עם נשותיו ותלמידיו, והם מיהרו לכא לבית הכנסת המפואר שבליורנו.

שמו של רבנו כבר הלך לפניו בכל העולם היהודי כרב רבנו ואיש קדוש, וההתרגשות בקהילה עם בואו היתה עצומה. הם קבלוהו בכבוד גדול, ודאגו לו לאכסניה הגונה ומכובדת.

בליורנו, בא רבנו סוף סוף אל המנוחה, אחרי שנות מצוקה רדיפות וסבל רבות כל כך. אנשי ליוורנו, בעלי הצדקה המפורסמים, אזרו כגבר חלציהם, והתארגנו לאסוף עבורו דמי מעמדות קבועים שיספיקו לו די הצורך. כעבור זמן לא רב מאז הגיע אליה, החלו בני ליוורנו להנות מזיו אור תורתו, כשהוא החל באמירת שיעורים ודרשות תמידין כסדרן כדרכו בקודש. משך היום כולו היה עוסק בתלמוד בעיון עם תלמידיו, ובלילות היו באים לפניו אנשי העיר עם נשיהם שישבו בחדר השני, ואז היה דורש לפניהם בחכמה דברי דרוש ומוסר.

אחד מתלמידי החכמים שבעיר, רבי משה פראנקו, דבק ברבנו עד כלות, והעלה על הכתב חלק מדרשותיו של רבנו בליורנו, ובראשיתם הקדים את תאור קורות רבנו בעיר. כתב היד עבר גלגולים רבים, עד שנדפס בשנת תש"כ תחת השם "מאור החיים". זהו ספרו הבלתי מוכר של רבנו, שאם כי לא כתבו בעצמו אבל נרשם מפיו. זהו גם רישום יחיד של דרשותיו שבעל פה של רבנו, ממנו אפשר ללמוד קמעה על סגנונו.

• התנהגותם הנדיבה של עשירי ליוורנו שפשוט התחננו לפני רבנו לבקש מהם כל צרכו, והמה יתנו לו ככל אות נפשו ואף יותר מכך, עוררה בו את המחשבה כי אם לא עכשיו אימתי, וכי כעת הוא הזמן הנכון להתחיל להדפיס את ספריו ה"פרי תואר" וה"אור החיים".

יותר מכולם התייצב לימינו הגביר רבי שלמה אלוף ז"ל, שנטל על עצמו את עול הדפסת הספרים מהחל ועד כלה. כולל גיוס הכספים מעשירי ליוורנו והטיפול בכל הכרוך בהדפסה. בעול הדפסת ה"פרי תואר" על יורה דעה, הצטרף אל רבי שלמה אלוף תומך נוסף שהעדיף לשמור על עילום שמו.

עלייתו לארץ ישראל

• ובימים ההם, ימי המנוחה והמרגוע ושלות הנפש, הלכה והתקמה בלב רבנו תכנית חדשה בנוגע לעלייתו הצפויה לארץ ישראל!

בשנה ההיא, היא שנת הת"ק ליצירה, העיר ה' את רוח הגה"ק ר' חיים אבולעפיא זי"ע אשר ישב באיזמיר, לעלות ארצה ולחדש את הישוב היהודי בטבריה. בגליל משל אז השיך דאהר אל עמאר, אשר השליט בה סדר ומשטר והשרה בה בטחון, וגם היה מלך רב חסד ליהודים. מששמע השיך על רצונו של רבי חיים לעלות ארצה לעירו, העתיר עליו דברים לזרזו לממש את רצונו. ואכן, רבי חיים עלה ארצה, והשיך יצא מגדרו לקראתו. הוא שיקם את טבריה היהודית והפריח את הישוב.

הדבר העיר אף בלב רבנו התעוררות גדולה, הוא החליט לרכז סביבו קבוצה נבחרת מתלמידיו שיחד עמו יעלו ארצה, וישבו על התורה ועל העבודה בישיבה אשר שמה יקרא "כנסת ישראל". דרישות וסדרי הישיבה לא נועדו לכל אחד, רק גבורי מלחמות ה' יכלו לעמוד בהם. התנאים דרשו התמסרות והקרבה מוחלטים ללימוד ולסדרי עבודת הקודש.

לצד זאת, היה על רבנו לגייס תמיכות הגונות קבועות שבהם יוכלו תלמידי הישיבה להתפרנס, ולשם כך פתח בסדרת מסעות סביב המדינה, ואף מחוצה לה.

רבנו יצא לאלג'יר, ותוך זמן קצר מאוד התגבשה סביבו קבוצה מובחרת של תלמידים שקבלה תורה מפיהו. לצד הדרשות והשיעורים שמסר כהרגלו להמון העם, הקים באלג'יר ישיבה, וכעת הקיפוהו גם תלמידים מובחרים שישבו ועסקו בתורה כל היום, כשכל מחסורם עליו.

משהתארגן גרעין התלמידים המובחרים של הישיבה, יכל רבנו לצאת למסע התרמה וגיוס תומכים על פני איטליה המגינה. לצד עצם הזכות לתמוך בלומדי בעיר הקודש, שמורות היו עם רבנו "הטבות" נוספות לתורמים העתידיים. תפילות והזכרות במקומות הקדושים אשר ארץ המה, ואפילו שלטי הנצחה בישיבה.

בר"ח אב תק"א, יצא רבנו למסעו לארץ ישראל, כשהוא מלווה בחבורה בת שלושים איש. בעשירי לחודש עגנה ספינתם במסינה שבאי סיציליה. הנסיעה מליוורנו עד מסינה לא היתה קלה, ובאחד מלילי השבת סער הים, וגלי ענק התנפצו אל האניה וטלטלוה מצד לצד ככלי משחק, עד שכל כלי החרס שבאוניה נשברו מרוב התהפכויות. רק בחצות הלילה שקט הים מזעפו, והנסיעה חזרה למסלולה השקט.

קבלת הפנים לה זכו רבנו וחבורתו במסינה, היתה נלהבת ביותר. הם השתהו במסינה עד כ"ב במנחם אב, ואז הפליגו לאלכסנדריה של מצרים, כשדרכם מלוות בסערות ים ונסים מרובים.

עקב קשיי העגינה בחופה של אלכסנדריה למי שאינו בקי ורגיל בכך, העדיף רב החובל שלא הכיר דיו את נמלה של אלכסנדריה, להמתין לאור בוקר כדי להכנס אל הנמל, מה שגרם לנוסעים, לעוד לילה של טלטולי גלים ומשברי ים עד שהגיעו ליעדם.

באלכסנדריה הגיע לאוזניהם של בני החבורה, הידיעה המעציבה על מגפה קשה שפרצה בירושלים. כיון שיעדם היה ירושלים עיר הקודש, היה עליהם לעגון ביפו, ומשם לעשות את הדרך החוצה אל השפלה ומטפסת בהרים עד ירושלים. אבל רב החובל העדיף לעגון בעכו מבלי לעצור בחוף יפו, והתעקש על כך.

משאך ירדו בחוף ימה של עכו, נודע להם כי נס גדול נעשה להם, ובהשגחה פרטית גלויה סרב רב החובל מבלי סיבה לעגון ביפו. הם שמעו כי ביפו ובירושלים משתוללת מגפה איומה.

את יתרת ימי חודש אלול וראש השנה של שנת תק"ב, עשו רבנו ותלמידיו בעכו. מיד אחרי ראש השנה, ניצל רבנו את שהותם בארץ הגליל בה מרובים כל כך קברי הצדיקים, ויצא עמם להשתטח על הציונים בקדושים, ולערוך בהם "זיירות" עם תפילות ותיקונים. הם שבו לעכו והתעכבו בה עד ערב יום הכיפורים, בו עשו את דרכם לחיפה, שהיתה אז כפר לחוף הים.

אחרי יום הכיפורים המרומם שחוו במערת אליהו, וההשתטחות למחרתו על קבר אלישע בן שפט הנביא, שבו בני החבורה ורבנו בראשם אל מקום מושבם הארעי, בעכו. שם עשו את חג הסוכות.

מיד לאחר החג, החלה ההתארגנות לקראת שהיה ממושכת של החבורה בעכו, עם הקמה בפועל של הישיבה, לבני החבורה שעסקו בתורה ועבודת ה' מתוך התמדה מופלאה.

וביום ראש החודש לחודש מר חשון, נפתחה באופן רשמי ישיבתו של רבנו. סדרי הישיבה היו ברורים וקבועים, ועל התלמידים היה לעמוד ברף הדרישות הגבוה של הישיבה. אבל עבורם לא היה קושי בדבר, שכן היו אלו מהמסולתים שבתלמידי החכמים, שהתמדתם עוררה התפעלות בלב כל רואה.

יחד עם זאת הנהיג רבנו אצל בני חבורתו, לערוך זיירות על קברי הצדיקים בראשי החודשים ובשאר ימים המיוחדים. וכדרכם של קדושי עליון אלו זכו ל"הארה" בכמה וכמה מהמקומות הקדושים אותם פקדו, ובמקביל גם העתירו תפילות כמים לישועת הכלל והפרט, ויחדו תפילות לתומכי "כנסת ישראל" שבאיטליה ובשאר מקומות.

הם פקדו את קברי הצדיקים הרבים שעל אם הדרך לצפת. משם הועידו פניהם לצפת, שם ערכו תפילות על כל קברי הצדיקים הקבורים ברכס הדרומי של הר בית החיים שבצפת, כאשר מסלול מהלכם הוא ממקוה האר"י שבראש ההר, דרך כל הקברים שבמורדו, ועד ציון רבי פנחס בן יאיר שבתחתית ההר. משם טיפסו והלכו על הרכס הצפוני ששימש אז כבית עלמין.

תאור נורא הוד, נשתמר על בואו של רבנו בסילודין וברגשי קודש עזים לקבר רבי שמעון בן יוחאי "...וכשעלה למירון, הגיע לתחתית ההר שעולים משם אל המקדש, ירד מן החמור, והיה עולה על ידיו ועל רגליו, וכל הדרך היה גועה כבהמה וצועק: היכן אני השפל נכנס, למקום אש להבה, קוב"ה וכל פמליא של מעלה הכא, וכל נשמות הצדיקים שמה...".

במכתב מתאר רבנו, את שעות של התעלות נשגבת ולימוד זוהר במערת קבר הרשב"י, ומוסיף שאחרי שעות של לימוד "נתמלאה הבית ריח טוב אשר כמוהו לא נהיה, והריחו כולם אנשים ונשים, גם גביר אחד שהיה שם עמנו ושמחנו הרבה". ואף זאת, במוצאי שבת היו נעורים כל הלילה, ורבנו למד עם התלמידים את ה"אדרות" שבזוה"ק, "ובשעה שהתחלנו האדרות, היה הארה גדולה והרגש גדול בנשמותינו".

הקשר המיוחד בין רבנו לרבנו חיים אבולעפיא

• מאז הגיע רבנו ארצה, נכספה וגם כלתה נפשו של קדוש ה', רבנו חיים אבולעפיא זלה"ה שהתגורר בטבריה, לפוגשו. שכן, הערצה נפלאה שררה בין שני קדושי עליון אלו ששמם היה "חיים", על אף שמימיהם עדין לא פגשו זה את זה.

והנה הגיע היום. בנסיעה שערך רבנו עם תלמידיו ל"זיארה" על קברי הצדיקים שבגליל, המשיך רבנו בדרכו לטבריה, כדי לפגוש את הצדיק המופלא.

כאשר הגיע רבנו לטבריה, סר מיד לבית מדרשו של רבי חיים אבולעפיא. רבנו שהורגל ללמוד תורה מתוך הדחק, הופתע לראות את הרב הזקן יושב בראש חבורת תלמידיו ועוסק עמם בתורה, כשהוא נשען ונסמך על כרים וכסות משני צדדיו. הוא נגש אליו ולחש באוזניו: "תורה בעיא הכי?" כאומר: וכי כך דרכה של תורה, ללמוד מתוך העונג? לא הקפיד עליו הרב הזקן, אלא נשא אליו את עיניו הטובות, ומיד הבין מיהו העומד לפניו. "חכם חיים, גשה נא אלי!" קרא לעומתו, ומשנגש אליו רבנו, קם מלא קומתו וקבלו במאור פנים. "מפני שיבה תקום" אמר, והוסיף דברים על שמחתו העצומה באורח החשוב שבא אליו.

אחרי קבלת הפנים הראשונה, ישבו שניהם לעסוק בתורה ופלפלו בסוגיא אחת, ומרגע לרגע היה רבנו מתפעל יותר ויותר על עוצם בקיאותו המבהילה של רבי חיים. או אז אמר לו הרב הישיש לרבנו: "אכן, תורה בעיא הכי, שכן זקן וחלוש הנני!" מיד עמד רבנו על רגליו, ובקש את מחילתו והרב סלח לו אתר.

באותה העת בה נפגשו שני קדושי עליון אלו שנשמתם משורש משיח, התעוררה עת רצון במרום וכמעט שלא באה גאולתן של ישראל, אלא שחלפה השעה. וכה העיד ר' יעקב חי זריהן זלה"ה רבה של טבריה, ששמע מפיו רבנו קדישי זקני הדור ששמעו מפיו הזקנים הקודמים להם:

"**ויבקש** ממנו שילכו יחד לקברו של התנא הק' ר' עקיבא, תכף שלא לאבד הזמן, ותכף שכרו בהמה להרב אב"א לרכוב עליה מפני זקנתו, כי אז היה בן צ"ג שנים. וכשהגיעו סמוך למערת התנא, ירד הרב מעל החמור וכבדו זל"ז מי יכנס ראשונה. ובו בפרק ישב הרב בן עטר ז"ל על הארץ, והתחיל מטפח על פניו בצעקות גדולות אוי ואבוי שנודמנו השני משיחים יחד בזמן הראוי, ובא ערפל חזק וחליף שעתא, ואח"כ לחשו זל"ז בבכיה..."

בה בעת, בקש רבי חיים אבולעפיא מאת רבנו לבוא ולקבוע את משכנו וישיבתו בטבריה. הוא מצא בכך גם תקוה טובה לטבריה, וגם הצעה נפלאה לרבנו ול"כנסת ישראל", שכן התנאים הטובים ששררו אז בטבריה ואפשרו לשבת וללמוד במנוחה, לא היו קימים בשום עיר מערי ארץ הקודש.

נפש רבנו נקשרה בנפש הרב הקדוש בטבריה, וגם הדברים היו דברים של טעם. עם כל זאת, היה ליבו מהוסס אם להענות לבקשה או לא. כיון שכך, אמר לרבי חיים כי תלוי הוא בדעתם של גבירי ליוורנו, שממנו את הנסיעה על דעת שהישיבה תקבע בירושלים, וכי בהם תלוי הדבר.

לא שקט רבי חיים אבולעפיא על שמריו, ישב והריץ אגרת אל חברי "כנסת ישראל" שבליורנו, וביקש מהם לשכנע את רבנו להתיישב בטבריה. הוא הוסיף והסביר להם במכתבו, מדוע גם למען טובת הישיבה עדיף לה לשכון בטבריה ולא במקום אחר. באגרתו נתן רבי חיים טעם נוסף, לכך ש"כנסת ישראל" אמורה להפתח דוקא בטבריה, באשר ראה בכך משום זרוז וקירוב הגאולה.

משאך חזרו רבנו ובני חבורתו מצפת לעכו, התרחש עליהם אסון נורא. אחד מבני החבורה נפל למשכב באופן פתאומי, עד שנסתלק לבית עולמו בהותירו אלמנה ויתום קטן. עוד לא התאוששו מהאסון, ומקרה נורא נוסף פקד אותם, נער מבני החבורה נקטף אף הוא באופן פתאומי. רבנו תלה את האסון בכך שהתגוררו בעכו שהיא בספק ארץ ישראל, ומיהר לעקור עם תלמידיו לפקיעין.

כאמור, התלבט רבנו מאוד בנוגע להצעתו של רבי חיים אבולעפיא. הוא כתב לחברי הועד אגרת ארוכה, ובקשם לכתוב לרבי חיים שתי אגרות, באחת יכתבו כי מסכימים המה להקמת "כנסת ישראל" בטבריה, ובשניה יכתבו כי מתנגדים הם לכך, את האגרות ישלחו אל רבנו ירושלימה, ולכשתיפול ההכרעה יעביר הוא את האגרת המתאימה לגאון הקדוש שבטבריה.

בשלהי חודש תמוז, אחרי שהיה של קרוב לשנה בארץ הגליל, התברשו רבנו וחבורתו כי סוף סוף פסקה המגפה מירושלים. ואז, כשנה אחרי הגיעם ארצה, ממשו רבנו ובני חבורתו את חזונם ועשו את הדרך העולה לירושלימה. העיר אשר בה בחר ה'!

ירושלים נרעשה למראה עיניה. כל אשר שמעו אודות רבנו עד הנה, היה אפס קצה גדלותו האמיתית. מראה זיו פניו כשלעצמו כבר הרעיד כל לב.

מיד עם הגיעו חיפש רבנו מקום מתאים לקבוע בו את ישיבתו, ולא מצא. אדהכי והכי, הציעו לפניו לעת עתה, לפתוח את ישיבתו בבית המדרש שבחצרו של הגה"ק רבי עמנואל חי ריקי זי"ע, בשיפולי הרובע הארמני. הועד של גבירי ליוורנו שתמך ברבנו, הן בהכנות לקראת הקמת הישיבה והן בהדפסת ה"פרי תואר" וה"אור החיים", לא שקט על שמריו. חבריו מינו אחד מתוכם ל"פקיד", כלומר גזבר וראש ועד, שעליו הוטל לדאוג לגבות את התרומות מכולם ולהעבירן ליעדן. לימים הנהיגו חברי הועד, כי כל שנה מתחלף ה"פקיד", ואחד מהם נושא בתפקיד הרם.

עם סידור ישיבתו על מכונה, המשיך רבנו בסדרי קודשו הקבועים מקדמת דנא, שיעורים מסודרים וקבועים בעומק עיונה של תורה, לצד דרשות ערבות לקהל הרחב, תפילות ותיקונים, פעולות נשגבות וגם עשית חסד לאלפים. דבר יום ביומו היה יושב מעוטף בטלית ומעוטר בתפילין ופניו כמראה מלאך האלקים, ושונה תלמודו ומלמד לתלמידיו. **הנודע** שבתלמידים הצעירים שדבק בו אז לאהבה, וראה עצמו כתלמיד המובהק, היה רבי חיים יוסף דוד אזולאי זלה"ה - החיד"א. אף הוא העלה את זכר רבנו במקומות הרבה, ומסר שמועות משמו בין בתרי ספריו הרבים, וכך מספר החיד"א בספרו:

"**ועיני** ראו גדולת תורתו, עוקר הרי הרים וקדושתו הפלא ופלא, ולפי דורנו היה לב הרב מבעית בתלמוד והיה כמעין המתגבר... וחכמתו נכרת מספריו, אך זה אחד מעשרה מחכמתו ורוחב ליבו וחורפתו הפלא ופלא וחופף עליו כל היום סדר קדושה והבדלה מענייני העוה"ז, ורבו עוזו נוראותיו..." (שם הגדולים)

"**וכד** הוינא טליא, ראיתי להרב המופלא חסידא קדישא כמהר"ח בן עטר ז"ל, שיסד קריאה נאמנה בכל ליל מוצאי שבת קודש מתחילת הלילה עד הבוקר, וחילק הלילה לד' משמרות, ובכל משמרה לימד משנה וגמרא וזוהר והלכה פסוקה, וכך הוא בכל לימוד מד' חלקים, והיה מיוסד הכל במספר במפקד שמות הקודש, ותפילות שיסד הרב ז"ל ליחד ולקשר כל העולמות ויתר כוונות פשוטות זי"ע..." (דבש לפי, מערכת ת אות מא)

בסיון תק"ב, בעוד רבנו שוהה בפקיעין, ראה ה"אור החיים" אור בוינציה, וזכה לתפוצה מהירה באירופה. לא חלפו ימים רבים עד שהתגלגל ובא לחבל פודוליה שבאוקראינה של ימינו, בו שוכנת 'מוז'בז', עירו של רבנו ישראל בעל שם טוב.

משראה הבעל שם טוב את הספר, הפליג עד מאוד בשבח רבנו, מה שהביא לתפוצה גדולה של הספר ברוסיה ופולין, והפך את הספר לאחד המיוחדים שבין הספרים הנלמדים במקהלות חסידים. הביקוש הגדול ל"אור החיים", הביא להדפסת עוד שתי מהדורות של הספר במזרח אירופה.

גם הרבה יסודות ועקרונות רוחניים המקבילים לתורת החסידות, נמצאים בספרו של רבנו. מרגלא בפומיה של הגה"ק רבי יעקב יוסף מסקווירא זי"ע: "הספר החסידי הראשון הוא ה'אור החיים' הקדוש!"

נימים נסתרים קישרו בין שני קדושים אלו, מה שהביא את הבעש"ט לידי השתקקות להתראות פנים בפנים עם רבנו. לפי דברי צדיקי הדורות, רצה הבעל שם טוב להביא בכך לידי זירוז הגאולה והבאת משיח בן דוד.

לפי מסורת חסידית אחת, שלח הבעל שם טוב לשם כך ארצה את גיסו, הרה"ק רבי אברהם גרשון מקיטוב זלה"ה, כדי שיבדוק עבורו את האפשרות להפגש עם רבנו. רבי גרשון אכן נסע לארץ ישראל, עדיין לא לשם השתקקות בה, נפגש עם רבנו וערך עמו הכרות ראשונה, בשנת תק"ג. הוא שאל את רבנו בשם גיסו הבעש"ט אם יעלה לארץ, ורבנו השיב לו "שיעין ויכתוב לו אם בעת שרואה את צלם דמות תבניתו בעולמות העליונים, אם הוא רואה את כל איבריו ודיוקנו אם לא". הבעש"ט השיב כי אינו רואה את עקביו, ואז שלח רבנו להודיעו שלא יסע כי לשוא תהא טרחתו. המכתב לא הגיע לבעש"ט שיצא לדרך. מסעו של הבעש"ט לארץ ישראל שאחת ממטרותיו היתה כדי לפגוש את רבנו, נעשה מתוך מסירות נפש של ממש. הוא הגיע כידוע לאיסטנבול, וניצל בנס מטביעה בים. לאחר מכן שב למז'בוז אחרי שהורו לו כך מן השמים אחרי אותו מעשה שב רבי גרשון מקיטוב לארצו ולמולדתו. כמה שנים לאחר מכן, בשנת תק"ז, שב ועלה לארצה, והפעם לשם ישוב של קבע.

מסורת אחרת גורסת כי רבי גרשון מקיטוב לא עלה לארץ בחיי רבנו, וכי כל הקשר של רבנו הבעש"ט היה שמימי ורוחני, ובעקבותיו רצה אכן רבנו הבעל שם טוב לעלות ארצה ולהתראות עמו פנים בפנים. כאשר הגיע רבי גרשון לארץ, בשנת תק"ז, ושמע מחכמי ירושלים אודות רבנו, נזכר כי בשעתו שמע מהבעש"ט נפלאות אודות החכם המערבי הזה, והוא מיהר להריץ אגרת לגיסו ורבו, הבעש"ט:

"**אהובי** גיסי, אדכרנא מילתא, כד הוינא במדורך קדוש, אמרת לי פעם אחת שראית במראה שבא חכם לירושלים תובב"א ממדינת מערב, והוא ניצוץ של משיח, רק שהוא בעצמו אינו יודע. והוא חכם גדול בנגלה ובנסתר ובעל בכי, ואחרי כך אמרת לי שאין אתה רואה אותו, ואמרת שכדומה לך שהלך לעולמו. וכשבאתי לכאן, חקרתי אחר זה הדבר וסיפרו לי מזה האיש פלאי פלאות, ושמו היה ר' חיים בן עטר והיה חכם גדול חריף ובקי בנגלה ובנסתר, והיו כל חכמי ישראל בפניו כקוף בפני אדם, וסיפרו בשבחיו גוזמא. ובא לירושלים עם כמה תלמידים וחכמים גדולים בקישור, והיה הרבה קדישא ופרישא. ובעוונותינו הרבים לא האריך ימים בירושלים, כי אם שנה אחת, וחיי למר שביק זה כמו ד' שנה בזה הזמן שאמרת לי, וסיפרתי להחכמים דברך מה שאמרת עליו, ונבהלו משמוע".

מלבד ישיבתו של רבנו בנגלה, היתה לו ישיבה מיוחדת ללמודי נסתר אשר לא נודע ממציאותה מלבד אלו שזכו לשמוע לקחו. וכשעלה הרה"ק ר' גרשון מקיטוב לארץ ישראל, גילה לו הרה"ק רבי ישראל בעש"ט מציאות ישיבה זו, ואמר שישתדל להמנות בין החברייא. וכשבא רבי גרשון מקיטוב למקום רבנו, ביקש ממנו רשות ללמוד בישיבתו הנגלית, והתחיל לדרוש מהחברים על הישיבה הנסתרת. ויהי הדבר לפלא מאין ידע ממציאות ישיבה זו, ובכל זאת לא גילו לו, ובא לפני רבנו וביקש רשות ללמוד בישיבה הנסתרת, ושאל לו רבנו מי גילה לך כי יש לנו ישיבה נסתרת, אמר, מורי ורבי רבנו ישראל בעל שם טוב. ויאמר לו רבנו לא אדעהו, אף על פי כן הרשה לו ללמוד בישיבתו זו לאשר הכיר בו כי ראוי הוא לכך, אבל אחרי ימים אחדים לא הניחו שומר הפתח ליכנס בפקודת רבנו, באשר לא שימש ת"ח בפועל, וחכה רבי גרשון עד שהלך רבנו לעשות צרכיו והיה מנהגו להחליף כל שמלותיו מכתנתו עד מצנפתו, ואז הביא לו רבי גרשון מנעלים המיוחדים וקיים בזה שימוש ת"ח, ומני אז הניחו השומר לכנוס, אבל אחרי עבור ימים אחדים, לא הניחו ליכנס מחדש. וכשבא לרבנו לשאול על סיבת פקודתו הקפיד עליו על אשר לא אמר לו שגיסו הוא רבי ישראל בעל שם טוב, שעל ידי זה לא נהג בו כבוד כראוי, וכמעט שנענש על זה, לולא שביקש הבעל שם טוב רחמים עליו שמכיר אותו על ידי ראיה דקה בעולמות עליונים, ובכל זאת לא הרשהו יותר ליכנס להישיבה כי אין לו צורך ברב, מאחר שהוא תלמיד הבעש"ט.

• רצה רבנו לישיב בשלוה סמוך למקום קודש הקודשים, ולעסוק בתורה ובקרוב הגאולה, קפץ עליו רוגזם של כוחות הטומאה והס"א שעמם נלחם כבר בעבר. ביום מן הימים, כאשר הלך רבנו אל הכותל המערבי להתפלל כדרכו, נגלה לעיניו מחזה נורא, "דמות אשה שחורה עומדת נגדו, והיא היתה קליפה ואמרה לו שהיא רודפת אחריו בזה השנה".

בחג השבועות של אותה השנה, שנת תק"ג, לבש בגדים הגיגיים. נהרה הציפה את פניו הקדושות, והוא אמר לחבר תלמידיו בני העליה: "הבא ונצא לקבל פני משיח צדקנו שבא!"

התמלאו התלמידים בגיל וברעדה, והתכוננו לצאת עם רבנו לקבל פני משיח צדקנו, אבל כחלוף רגעים מספר חלפה עננה על פניו, וימהר לפשוט את המחלצות המיוחדות. גנח ואמר: "קרובה היתה הגאולה. העולם היה במצב של מחצה זכויות ומחצה עוונות וכמעט ולא היה רובו זכויות, והיתה הגאולה באה לאלתר. אבל בזה הרגע נכשל עשיר אחד באיסטנבול בעברה חמורה, והכריע אותו ואת העולם כולו לכף חובה!"

עלייתו לשמימה

לא חלף כי אם כחודש ימים, ורבנו נפל למשכב ומצבו החמיר. הוא השאיר הוראות וצוואות לבני ביתו ותלמידיו, ובחד קטירא אתקטר!

היה זה במוצאי שבת פרשת פנחס, אור לט"ו בתמוז תק"ג. בטבריה עמד רבי חיים אבולעפיא בתפילת ערבית, ולפתע התעלף וכל המאמצים לעוררו עלו בתוהו. לאחר מחצית השעה התעורר, ובקול רועד סיפר כי בירושלים נפטר זה עתה רבנו, וכי הוא ליווה עד לשערי גן העדן.

כמה שעות לאחר מכן, במז'יבו' הרחוקה, רבנו הבעל שם טוב ניגש ליטול ידיו לסעודה השלישית, לפתע נעמד שקוע בהרהורים משך שעה ארוכה. משנטל ידיו, הסב לסעודה וברך "המוציא", ואז אמר קצרות: "כבה הנר המערבי!"

סתם ולא פירש. כיון שכמעט ולא היה מדבר בשבת לא שאלוהו התלמידים למה כוונתו, אבל אחרי ההבדלה אמר לתלמידיו: "בארץ ישראל הלך לעולמו רבי חיים בן עטר שבא מארצות המערב, ולכן אמרתי שכבה הנר המערבי!"

שאל אחד התלמידים: "ומנין זאת לרבנו?"

נענה הבעש"ט ואמר: "ישנה כוונה אחת בנטילת ידים, שאין מגלים אותה משמים אלא לאחד בכל דור. עד עתה היתה הכוונה מסורה בידי של אותו צדיק, והיום כשעמדתי ליטול ידי נגלה לי רז זה, ומכאן ידעתי כי כבר איבד עולמינו את הצדיק הזה!"

• איש לא חלם כי בעודו בתוקפו ובגבורתו, פחות משנה אחרי שנטע אהלו בעיר הקודש, והעלה את רמתה הרוחנית לשיאים לא נודעו, יקפד פתיל חייו של רבנו והוא בקושי בן ארבעים ושבע שנים.

קברו של רבנו נכרה במורד הר הזיתים. לגודל חשיבות רבנו בעיני בני ירושלים, נשתנה צורת מצבתו מכל המצבות שנהגו אז להקים על הקברות. שכן אז לא היה מקובל להניח אבן מצבת אחת כי אם יציקה מאבנים קטנות, וגם לא היה נהוג לחקוק שבחים על המצבה. על מצבתו שהוקמה או נחקקה כמה שנים מאוחר יותר, חקקו תלמידיו ובני ביתו כדברים האלו:

"ציון נברשתא דדהבא, ההר חמד אלקים, אבן יקרה, ושיחה קלה שלו אלקים חשבה לטובה, והארץ האירה מכבודו כאשר יאירו שבעת הנרות. ירכה וקנה היא העולה עמו וקרא שמה חפצי בה, מוציא לאור כל תעלומה, הוא זיוה הוא הדרה, ה"ה הרב המופלא וכבוד ה' מלא המקובל אלקי' חסידא קדישא כמוהר"ר חיים בן עטר ז"ל, נתבקש בישיבה של מעלה יום ט"ו לח' תמוז שנת התק"ג להנות מזיו השכינה, הוא המחבר ספר חפץ ה', וס' פרי תואר, וס' אור החיים, וס' ראשון לציון".

בסמוך לקברו נכרו לימים קבריהן של שתי נשותיו הצדקניות, הרבנית פאצוניה ע"ה והרבנית אסתר ע"ה.

רק באותו השבוע, הגיעו לירושלים האגרות שהתעכבו בדרך כמה חודשים, ובהן הידיעה המזועזעת על רציחתו של ר' עמנואל חי ריקי זלה"ה הי"ד. בחלום הלילה נגלה רז לאחד מגדולי העיר, הגה"ק רבי אברהם מיוחס זלה"ה, כי הסתלקותם של שני גאוני עולם אלו באותה השנה, קשורות זו לזו וסוד יש בדבר.

"בליל א' לפרשת פנחס ש' תק"ג שהיה פטירת מוהר"ר חיים בן עטר, חלמתי כמה פעמים בענין זה. כי חשבון משיח חשבון שליח, ועוד עשר היתרים רמו לי' הרוגי מלוכה, כי כיום בא שמועת הרב מוהר"ר עמנואל חי ריקי זלה"ה, איך נהרג על קה"ש ביום ר"ח אדר שנת תק"ג כשהלך שליח בעיר מודינה ונמצא הרוג... ביום א'... וגם א"ל בחלומי כי למחר הוא כיפור, הוא יום קבורה של הרב הנז"ל, תנצב"ה. וכל שאר החלום איני זוכר, ולמחר נעשה הספד גדול מאוד למוהר"ר חיים הנז"ל..."

• בקדושה של מעלה התקדש ציונו של רבנו מאז, ולדורות נודע כמקום המסוגל לשפוך בו שיח ולישועה. כבר בדור הראשון אחרי רבנו, אמר פעם הרה"ק פנחס מקוריץ זי"ע: "אם יוכני ה' לעלות לארץ ישראל, לא אסור מקבר רחל ומציון ה' אור החיים הקדוש!"

רבים מגדולי ישראל הרבו להשתטח על הציון הקדוש ולפעול בו דבר ישועה ורחמים. מפורסם הוא הסיפור, איך בעיצומה של מלחמת העולם השנייה והשואה האיומה, כאשר עמדו רגלי הנאצים ימ"ש בשערי הארץ, עלו יהודי ירושלים בראשות הרה"ק רבי ישראל מהוסיאטין והרה"ק רבי שלמה מזוועהיל להשתטח על ציון רבנו, והעבירו את רוע הגזירה.

בין תש"ח לתשכ"ז, עת היה הר הזיתים נתון בידי הישמעאלים הירדנים, חללו הללו הרבה ממצבות ההר, ובפרט באזור מקום מנוחת רבנו. אחרי שחזר ההר לידיים יהודיות, הופתעו הכל לראות כי המצבה היחידה שנשארה שלימה ולא נגעה בה יד, היתה מצבת רבנו. ספרו אז, בשם ערביי האיזור, כי טרקטור שניסה לפגוע בציון התהפך ונהגו נהרג, וכן גם טרקטור נוסף שנסה לחלל את המצבה. כאשר ניגש, בשלישית, פועל ערבי וניסה להרוס את המצבה, פגע הגרון שבידו בראשו והוא נהרג במקום. הערבים שהבינו כי מקום קדוש הוא זה נאחזו בעתה, ויותר לא ניסו לפגוע במקום.

מעלת תוקף הספה"ק "אור החיים"

• רבים מצדיקי החסידות וגדולי ישראל נוספים, ראו בלימוד ה"אור החיים" סגולה גדולה ליראת שמים. הרה"ק רבי משה מקוברין ז"ע "אמר על ספר אוה"ח אשר המחבר שם כוחו בחיבורו, ויכול האדם להתפעל בלימוד ספרו הקדוש, כמו שהיה שומע מפורש יוצא מפי קודשו ז"ע".

"כאשר הייתי צעיר למדתי הרבה בספר 'אור החיים', כי איך יהודי יכול לראות את אור החיים אם אינו לומד את ה'אור החיים'?" נמסר בשם הרה"ק ר' יצחק מסקווירא ז"ע. ואילו בנו, הרה"ק רבי יעקב יוסף מסקווירא ז"ע המליץ למתחנכים ומדריכים, שיהגו עם הצריכים חיזוק ביראת שמים ב"אור החיים" הקדוש, "ובאורו יראו אור".

הרה"ק רבי יוחנן מקארלין ז"ע אמר: "בנוסף לזה שכל אחד מתעלה בלימוד 'אור החיים' כפי הדרגתו, יש בזה ענין סגולי כהכנה לשבת. ב'אור החיים' יש הכל: לומדות, חסידות. זוהי סגולה לאמונה".

וכאשר באו פעם אל הרה"ק רבי אליעזר זוסיא מסקולען ז"ע, לבקש עצה עבור בחור שסבל מספקות באמונה רח"ל, הורה כי ילמדו עמו "אור החיים". ומששאלוהו אם כוונתו דוקא על מאמרים המדברים מענייני יראת שמים, השיב כי התכוון ללימוד הספר על הסדר. הוא היה נוהג ללמוד עם כל חתן את דברי ה"אור החיים" על הפסוק "כמעשה ארץ מצרים" (ויקרא יח, ג) באומרו שראוי ללמוד מאמר זה, שזהו מקור ליראת שמים ומחשבות טובות. וצדיקי הדורות היו אומרים: "שיש סגולה שלא למות בלי תשובה, ללמוד פירוש האור החיים הק' בפרשיות אחרי קדושים".

ומקובל כי הרה"ק בעל ה"יסוד העבודה" מסלונים "היה אומר לאברכים ללמוד את האוה"ח על פרשיות תזריע קדושים, המדבר מענייני קדושה". ואילו הרה"ק בעל ה"שפע חיים" מצאנו קלוזנבורג ז"ע הגיד בשם אחד מגדולי הדור שלפניו: "כשהייתי אברך, כאשר למדתי "אור החיים" על התורה הרגשתי בעצמי שנהייתי בריה חדשה". ומקובל היה בפי חסידים שחזרו ולמדו את ה"אור החיים" מידי שנה: "בכל שנה יש ל"אור החיים" הקדוש אור חדש".

הגאון המופלא ר' חיים פלאגי זצ"ל בספרו "כף החיים" מאריך בחשיבות לימוד פירוש האלשיך הקדוש על התורה, ומצטט את דברי החיד"א ז"ל על כך ש"בצרות פולין נגלה (-האלשיך הק') לחכם אחד בהקיץ להצילו מתוך ההפכה, על שהיה לומד תדיר דרשותיו". והוא מסיים וכותב: "...ומעין כיוצא נגלה אלי בחלום על ס' אור החיים להרה"ק מוהר"ח בן עטר זיע"א!".

הרה"ק רבי פנחס מקוריץ חשק מאוד כי ירבו להדפיס את ה"אור החיים", ופקד על בניו כי ידפיסוהו בכל שנה ואז ינצלו מכל רע. כך אכן עשו עד שהתרבו כל כך הרבה ספרי "אור החיים" במדינתם, שכבר לא נמצאו קונים לספרים. אז חדלו מלהדפיס את הספרים, ובאותה שנה היתה ההלשנה הידועה שבעטיה התיסרו רבות וישבו במאסר ממושך. ועוד מסופר על הרה"ק רבי פנחס מקוריץ כי פעם אחת חלה בנו, והוא קיבל על עצמו ללמוד בכל יום דף מהאור החיים בחומשים הגדולים מדפוס שקלוב.

עובדות ומעשים

רבנו נודע בצדקותו כבעל מופת שבכחו לשנות את דרכי הטבע וספורים נפלאים מסופרים על רבנו. קודם שנפטר רבנו, ז"ל נגשה אליו זוגתו הרבנית ותבך לפניו ותאמר, מאין יבוא עזרי לפרנס את עצמי, הלא אשאר בעירום ובחוסר. ויען ויאמר, מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה, לבך יהיה נכון ובטוח שיבוא איש אחד מאסטנבול ויתן לך שלוש מאות אדומים בעד התפילין שלי, רק תזהירי אותו לבל ידבר בהן שיחת חולין. והיה כן אחר פטירת רבנו ז"ל, בא איש אחד מאסטנבול וקנה התפילין בעד שלוש מאות אדומים, והרבנית הזהירה אותו לבל ידבר בהם

שיחת חולין, ומאמר הרבנית קיים האיש הנ"ל. וכאשר הניח התפילין, הרגיש התעוררות נפלאה והתפלל בהתלהבות ובדביקות כדת. פעם אחת בא איש אחד בחנות שלו ודיברו יחד מענין מסחרי זמן מועט, ואחר כך כשהתחיל להתפלל, הרגיש אשר רגשי הקדושה סרו ממנו, אז אמר להגיה התפילין וכאשר נפתחו התפילין ראה כי הקלף ריק.

פעם אחת, היה איש אחד מאנשי שלומו וקרוב אל ביתו אשר נתפרנס מיגיע כפיו, ופתאום נהפך עליו הגלגל ל"ע, ובא בקובלנא לפני רבנו ז"ל ושפך לפניו מר לבבו שבביתו עניות יהלכון ממש מחוסר לחם ר"ל, ובתחנונים ידבר רש לעשות לו טובה להעתיך בעדו ולהבטיח לו בברכה מרובה להטיב מצבו. ונכמרו רחמיו של רבנו ז"ל עליו מאד, וצעקת הדל הקשיב להושיע, וכתב פתקא וכרכה היטב, ונתנה בידו של העני ואמר לו, תחזיק היטב בידך הפתקא הזאת ותלך ישר לכותל המערבי, ובין אבני הקודש תחפש מקום חלל מעט, ושם תשים את הפתקא ותלך לביתך ותהי לך לישועה. והאיש עשה כן וחלף הלך לו ובידו החזיק הפתקא, ובדרך הליכתו נעשה בחוץ רוח סערה עד שהשליך מעל ראשו כובע העליון, והוא לא חש לכ"ז, ונשאר בכובע התחתון אשר החזיק בו בידו השמאלית, ואת הפתקא בידו הימנית, והמשיכה הרוח סערה, ותשא מעל ראשו גם הכובע התחתון, ונשאר חפוי ראש ובהתאמצו להגביה הכובע בתוך הרוח החזק, והנה נפלה הפתקא מידו ותעף ברוח ואיננה, ובלב מר חזר לבית רבנו ויספר לו כל המאורע. והשיב לו, מה אעשה לך איפוא שלא אסתיעא מלתא. ואח"כ מצאו ברחובות ירושלים פתקא הנ' שחתום עליה חיים בן עטר והביאוהו להרב רבנו הק', ואז ראו שהיה כתוב בא בזה"ל: להשכינה הקדושה כביכול אחותי רעיתי תמתי, אבקשך ברחמים להשפיע פרנסה טובה לפב"פ, וכתב וחתם עליה שמו הק' הנ"ל. ע"כ המעשה אשר תסמר שערות השומע ובוזה אפשר להבין קצת, שאין ערוך לעומק קדושת רבנו וגדולתו זי"ע ועכ"י אמון.

נוהג מיוחד במינו היה לו לרבנו בעת כהונתו כרב בעיר מארוקו טרם עלותו לארץ הקודש.

מידי ערב שבת, היה מספק לתלמידי החכמים שבעירו צרכי שבת, ובין היתר סיפק נתח בשר כדי שיעשו שבתם בהרחבה.

קרה פעם, ומסיבת איזו מחלה שפגעה בבהמות של העיירה, נטרפו רוב הבהמות, והבשר התייקר שם עד למאוד, ואף עשירי העיירה לא היה בידם להשיג בשר לשבת קודש.

היה זה בערב שבת, ורבנו צווה לשחוט עגל כדי לחלק את בשרו לאנשיו, ובחסדי השי"ת הוברר כי העגל הזה לא הוטרף וכך לא נשתבש מנהגו וחילקוהו לבני התורה.

בעת החלוקה, נכנס אחד מעשירי העיירה אל רבנו ז"ל ובקשו שיתן גם לו איזה נתח בשר תמורת תשלום הגון.

רבנו ענהו בתקיפות, כי אין הוא מוכר בשר, וביתו לא איטליו, ואינו רוצה לתת לו, כי הבשר מיועד רק לתלמידי החכמים, ולנגד עיניו מסר חתיכת בשר לאיזה אברך שזה עתה נכנס לבית הרב.

העשיר האדים מכעס ופנה לרב בלשון זלוזל "הגם זה האברך בין התלמידי חכמים, מה לו ולחלוקת הרב".

הרב לא השיב לעשיר כלום, ומלא סיפוק עלה על יצועו בהודאתו להשי"ת שמנהגו לא הופרע על אף חסרון הבשר.

בעת שינתו, פקד את רבנו חלום קשה בו מודיעים לו כי בשמים התעורר קטרוג גדול עליו על שלא מחה בעת שהעשיר זלזל בתלמיד חכם לעיניו, ולזכך חטאו זה יקבל על עצמו גלות שנה אחת.

במוצש"ק ארו האור החיים את חפציו ויצא לערוך הגלות. פסק השמים פסק הוא, ואין לערער עליו.

כך נודד לו האור החיים מעיר לעיר ומכפר לכפר, אכסנייתו ביום לא היתה אכסנייתו בלילה, בקיצור הדברים הוא קיים את הגלות לכל פרטיו ודקדוקיו. כך לאחר כמה שבועות של נדודים מצא את עצמו בערב שבת פרשת בחוקותי, במרכזו של שדה רחב ידים. כוחותיו כמעט ואזלו ממנו, ולפתע ראה מרחוק איזה אילן. בשארית כוחותיו, נגש אל האילן, התישב על ידו לנוח והניח ראשו על גזעו.

מחשבותיו ורעיונותיו של האור החיים הקדוש החלו לשוטט בעולמות העליונים, כל כולו נתון לעשתונותיו שסבבו והלכו לחדש חידושי תורה על פרשת השבוע בחוקותי, ובשעה קצרה זו חידש יותר מארבעים ושניים פירושים על פסוק ראשון של "אם בחוקותי תלכו".

כשהתאושש מרעיונותיו נסכו בו כוחות חדשים ורעננים והחל לפסוע אל העיירה הקרובה. כשהגיע אל העיירה עם דמדומי חמה, כבר היו תושבי העיירה בבית הכנסת לתפילת מנחה וקבלת שבת. רבנו הצטרף אליהם, וקבע לו מקום בפנית ביהכ"נ ליד כל הארחי פרחי. כמובן שאת גדולתו הסתיר, ולא עלה על דעת אף אחד מבני העיירה שקדוש עליון, האור החיים נמצא בתוכם. אחר התפילה, הוזמן אל אחד מבעלי הבתים הפשוטים כדי שיעשה שבתו

אצלו. באמצע סעודת שבת, פנה בעה"ב אל רבנו והודיע לו שמנהג העיירה שאת סיום הסעודה וברכת המזון עורכים בצוותא כל בני העיירה בבית הרב, ולכן מבקשו שיצטרף אתו, רבנו לא התנגד והצטרף עם בעה"ב אל בית הרב. **בהגיעם** אל בית הרב, היה כבר הבית מלא מבני המקום שהתאספו בצוותא לשמוח בסעודת שבת קודש ולומר את זמירות השבת יחד עם רבם שהיה מצדיקי הדור.

רבנו תפס לו מקום בקצה השלחן. לפתע השתררה דממה. הרב הניח ראשו בין ידיו והתעמק בעשתונותיו. בני העיירה מנוסים בזאת, שבעת הרב מתעמק ברעיונות קדשו, חזקה שזה עתה מרחף הוא בעולמות העליונים ומשיג השגות קדושות, ועל כן השתררה דומיה וחרדת קודש על פני כולם.

כך יושב לו הרב, אחוז שרעפים, פניו מאירות ומזהירות, וכאילו אש להבה אחזתו. לפתע מזדעזע הרב, והוא אות כי השיג השגות גדולות, ועתה יורידם כאן אל קהל עדתו היושבים בצפיה, ובכלות הנפש לשמוע מה בפיו.

התגלו עתה לפני - פותח הרב - ארבע עשרה דרכים בפירוש הפסוק אם בחוקותי תלכו, וכך החל לבארם אחד לאחד. כל הקהל יושב בפחד ואימה ואינם מאבדים אף מלה מפיו הקדוש של הצדיק. חידושי תורה אלו - מסיים הרב לאחר פירושו האחרון - נשמעו ונלמדו עתה בפמליא של מעלה והם החידושים הנוראים שחידש הצדיק קדוש עליון רבנו חיים בן עטר החי בעלמא הדין.

רבנו קם מפינתו והכריז: חיים בן עטר. כל הקהל בשמעם מפי איזה ארחי פרחי את בזיון האור החיים הקדוש, בערה בהם חמתם, כן בקש הרב לכלות חמתו באדם הפשוט היושב בצד ומעיז לזלזל בכבוד קדשו של האור החיים, אף שהרב לא הכירו מימיו, אבל אם בפמליא של מעלה לומדים את תורתו - חזקה שקדוש עליון מופלג האיש, אך בעה"ב שאצלו סעד האור החיים הרגיע את הרב ושאר האנשים הנרגזים.

אחרי כמה שעות של שמחה בצוותא בתורה ויראה, חזר בעה"ב ולצדו אורחו ולא החליפו ביניהם אף מלה אחת. **למחרת** בסעודה שניה של שבת, שוב חזרה הפרשה כדאממול, הרב בעליית נשמתו, ואחר כך אמר עוד ארבעה עשר חידושים ששמע בפמליא של מעלה, ובסוף הכריז שוב הרב: תורה זו נאמרה בפמליא של מעלה והיא מתורותיו של קדוש העליון ר' חיים בן עטר החי בעלמא הדין, - רבנו ז"ל קם ממקומו והמהם בקול חלוש: חיים בן עטר. חמתו של הרב בערה עתה בכפלים, ושוב רצה לכלותה באיש שזלזל בכבודו של ר' חיים בן עטר. בעה"ב חזר שוב והתחנן לפני הרב שלא יפגע באורחו ויניחנו לנפשו.

בסעודה שלישית, שעת רעוא דרעוין, התלהב הרב במאד, ושוב נשמתו עולה למעלה למעלה בתבערת לב עצום, והוא נשאר על מקומו מתעלף כאילו ניטלה רוחו ממנו. כעבור איזה זמן, ירד אל קהל אנשיו, ועתה בפיו ארבעה עשר חידושים נוראים נוספים על הפסוק אם בחוקותי, ולסוף שוב הכריז: אמרים נוראים אלה הם מפיו של קדוש העליון רבנו חיים בן עטר.

רבנו קם מלוא קומתו, ובקול ברור וחזק הכריז, חיים בן עטר. מהומה החלה להתחולל. הרב מלא זעם שאג לכל גבול, יותר לא נחשה, המזלזל בקדושת האור החיים ישלם את גמולו במעצר. טרם גמר הרב את הציווי, וכבר תפסו את רבנו וסגרוהו באיזה תא חשוך והשאירוהו לבדו.

הסעודה השלישית נמשכה כרגיל כאילו לא קרה דבר. רבנו סגור על מסגר בחדר חשוך על שביזה את קדוש העליון ר' חיים בן עטר... לפתע פתאום החלה להשתולל רוח סערה אלימה, רעמים מחרישי אזנים פילחו את האוויר וברקים מסנוורי עינים האירו את פני הרקיע החשוך, עצים נעקרו ממקומם וגגות הבתים עפו לכל עבר, פחד ורעדה אפפה את בני העיר צעקות איזמות נשמעו מכל צד, בני העיר התנפלו לפני הרב בידעם שרק הרב בכוחו להציל את המצב הנורא שמן הסתם יגרור אחריו קרבנות אדם.

הרב פעל מיד עליית נשמה, ושאלת נפשו אתו, בשל מי כל הסער הזה והתשובה הגיעתו מן השמים "במשך כל שעות השבת קודש נחים הרשעים מן הגיהנם הבוער בכל ימות השבוע, הגיהנם שובת בשבת. מיד בצאת השבת, ור' חיים בן עטר מבדיל על היין מכירים בשמים שימי החול הגיעו, הגיהנם מתחיל לפעול והרשעים נשלכים לתוכו, אך עתה בשעה זו ר' חיים בן עטר סגור אצלך בתור אסיר - ואינו יכול להבדיל - שוררת א"כ אנדרלמוסיה בעולמות ולכן משתוללת הסערה כעת.

בדרך אגב הודיעו לרב מן השמים שילך ויבשר לאור החיים הקדוש, שבשעה זו שהיה סגור בחדרו, נתכפר לו עונו על שמיעת בזיונו של הת"ח, ושוב אינו צריך לסיים את שנת גלותו.

מיד כהוודע לאור החיים דבר זה, נפרד מהרב וחזר לעירו.

פעם אחת באו שני בעלי דינים, תובע ונתבע, והגישו טענותיהם לפניו. שמע רבנו את טענות שני הצדדים והנתבע יצא חייב בדינו. התחיל הלה לחרף ולגדף את רבנו והוא יושב ושותק, שומע עלבונו ואינו משיב, תמהו התלמידים ושאלו אותו, היכן תקיפותו של רבנו, ומה הייתי צריך לעשות, שאל רבנו בתמימות. לפי דעתנו, השיבו התלמידים, צריך היה רבנו לנוזף בו לגרשהו מן הבית ולהכריז עליו שמתא. חייך רבנו ואמר: איש זה צריכים אנו לדון אותו לכף זכות, הוא יצא חייב בדינו ונפשו מרה עליו, אבל הבריות אינם חושדים בי כלום, הם מאמינים כי יפה דנתיו וחייבתיו, אלמלא הייתי נוזף בו מגרש אותו הבית ומכריז עליו שמתא בשביל שפגע בכבודי בשעת כעסו ומרירות לבו, כי אז הייתי נותן פתחון פה לבריות לפקפק גם בפסק דיני.

רבנו חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א) בטרם עלתו לארץ הקודש, נכנס אל רבנו ז"ל להפרד ממנו ולקבל את ברכתו. רבנו ז"ל קבלו בשמחה, והחיד"א שהה במחיצתו כמה ימים.

כשנפרד מרבו, האציל עליו רבנו מברכתו, ובצרוף מסר לו פיתקא שיתחבנה בין חגווי כותל המערבי לכשיגיע ארצה. **באהבה** עמוקה לרבו הנערץ, הבטיח החיד"א למלא שליחותו, והסתיר את הפתק היטב בבגדיו לכל יאבד עד הגיעו לארץ הקודש.

תלאה העט מלתאר את טלטולי הדרך הקשים שעברו על החיד"א, ולאחר שבועות מרובים של יסורי גוף ונפש דרכו רגליו של החיד"א על אדמת הקודש.

מיד עם פסיעותיו הראשונות העלה על דעתו את בדידותו בארץ החדשה, אך עם כל זאת החליט נחושות שלא יהנה ממתנת בשר ודם אלא את לחמו ירויח על ידי יגיע כפיו.

את גדולתו וצדקתו הסתיר כמובן החיד"א מעיני רואים, ושכר לעצמו סוס ועגלה עליהם היה מטעין חמר וסובב בשוקי ירושלים למכור סחורתו, כך השיג לו את פרוטותיו המעטות להחיות את נפשו.

קרה פעם והסוס צנח ארצה מת באמצע עבודתו. בראותו את אשר קרהו, החל החיד"א לחשוב בצער, ודאי חטאי גרמו שפרנסתי תקופח בצורה הזו תוך כדי עבודתי.

החיד"א הקדוש החל לפשפש במעשיו ועיין בתוך תוכם של מעשיו ולא מצא שום חטא עליו יתלה המקרה המצער שקרה לו.

תוך כדי עיונו, נגש החיד"א אל בגדיו ובתומו החל לחפש בהם, ומה נדהם כאשר ראה לפני עיניו את הפתק אשר מסר לו רבו הקדוש האור החיים לפני עלותו ארצה, ואשר משום מה יצא לגמרי מזכרונו, ולא השלים את תפקידו לתחבו בכותל המערבי.

מלא חרטה וצער החליט החיד"א שאכן זהו החטא שבעבורו ניטלה ממנו פרנסתו, בזאת שלא מילא שליחותו הקדושה אותה ייעד לו רבו הגדול.

ימים מספר בילה החיד"א בצומות וסיגופים לכפר על חטאו. לאחר מכן, לקח ברטט את פיסת הניר אותו צוהו רבו להכניס בתוך סדקי הכותל ותחבה ברעד וברטט ונפשו שבה אליו בידעו שעתה מנוקה הוא מחטא זה ואת תפקידו מילא בשלימות.

בשמחה ובטוב לב חזר החיד"א מהכותל המערבי, ומיד שם פעמיו אל ביהמ"ד לעסוק בתורה ועבודה. מיד בהכנסו לביהמ"ד, נפל איזה פחד סמוי על כל יושבי ביהמ"ד בראותם את תואר פניו של החיד"א שעד כה חשבוהו לאדם פשוט.

בפחד ובמורא נגשו אליו אחד אחד לתת לו שלום ושאלוהו: מאין רבנו ועוד כמה שאלות על מוצאו. החיד"א התפעל מאד ולא הבין פשר דבר, מדוע עד כה לא התעניינו עליו כלל ועתה מי גרם לזאת שבאי ביהמ"ד יביטו בו בהערצה ובתשומת לב, ופנה אליהם להסביר לו הענין.

אין אנו יודעים מה קרה עם מר - מיד בהכנסו לביהמ"ד נדהמנו בראותינו שתואר פניו השתנה במאד ומאיר כאילו נחה עליו רוח הקודש - ענו באי ביהמ"ד.

החיד"א התפלל מאד ואמר: אף אני איני יודע מה גרם לזאת.

"החכם באשי", מנהיג העדה, נגש אליו מיד והסתגר עמו בחדרו ואמר לו: אנא, הגד לי דברים כהווייתן מהו הגורם לזיו תואר פניך אל תעלם ממני דבר.

את חטאי אני מזכיר היום - ענהו החיד"א - לפני עלותי ארצה בעת הפרדי מרבי הקדוש האור החיים, מסר לי פיתקא שאכניסה בכותל המערבי, ומשום מה נשכח הדבר מאתי. והיום בעבור איזה מקרה שההשגחה זימנה לי, מצאתי בעזהי"ת את הפיתקא ומלאתי תפקידי ועתה אחרי מלאותי משאלת לבו של רבי חזרתי לביהמ"ד.

א"כ פנה אליו "החכם באשי" ברצוני לדעת תוכנה של הפיתקא ואבקש ממך שתראני המקום בו הנחת אותה.

החיד"א ניסה לא ליענות לבקשתו, אך לאחרי הפצרות מרובות, ולאחר שהחכם באשי גזר עליו בגזירת התורה, נענה לו החיד"א והסכים ללכת עמו לכותל המערבי להראות לו המקום.

החכם באשי נגש והוציא את הפיתקא. מלים ספורות היה כל תוכנה של הפיתקא, - "אני מבקש שתבוא לעזרה לתלמידי היקר בשעת מצוקתו".

החכם באשי פנה והלך מבלי לומר מילה אחת. למחרת הוכתר החיד"א בכבוד גדול למורה צדק בעיר הקודש ירושלים.

ביאור ההפטר

הקשר בין ההפטר לפרשה

בהפטר מסופר על חסדי ה' שעשה עם ישראל, שנתן בלב בלעם לברך את ישראל, וגם כשעזבו אותו בשטים ועבדו לבעל פעור, עם כל זאת ה' הביא אותם לגלגל לרשת את הארץ, וזה מעין הפרשה שבה מסופר על מאמצי בלק ובלעם לקלל את ישראל, ובמקום זה הוא מברך אותם, וגם מסופר על מה שעשו בשטים.

תוכן ההפטר

הנביא אומר שלעתיד לבוא, עם ישראל יהיו כטל ומטר, דכשם שמקוים לה' שיוריד לטל ומטר, כך עם ישראל יבטחו אך ורק בה' יתברך.

הם ימשלו על אומות העולם שעינו אותם, ובאותה תקופה לא יצטרכו ישראל לסוסים, מרכבות וכלי מלחמה, כי השלום ירבה בעולם. כמו כן לגודל השקט והשלוה ישבו בערי פרוות ועם ישראל ישבו בתשובה אמיתית, לא יהיו בהם מעוננים ומכשפים, כי כולם יעבדו את ה' בלב שלום.

זה' אומר לנביא קום והתווכח ישראל וישמעו עם אבות העולם והאמהות על מעשי בניהם. וכך תוכיח אותם: עמי מה עשיתי לך ובמה הוגעתך? ומדוע אינכם זוכרים את חסדי ה' שעשה אתכם בימי בלק ובלעם, שניסו לקלל את ישראל, ובמקום זה יצאו מפיהם ברכות גדולות. כמו כן למרות שעבדו לבעל פעור בשטים, עם כל זאת ה' הביאם לגלגל לתת להם את הארץ.

וישראל אומרים לנביא במה נקדם את ה' לרצותו, האם נקריב לו עולות וזבחים, או האם נקריב לו אחד מבנינו. הלא בודאי שאין זה רצונו יתברך, ואם כן במה נרצה אותה והנביא עונה שאפשר לרצות את ה' ע"י עשיית משפט צדק ואהבת חסד.

מיכה פרק ה' פסוק ו' - פרק ו' פסוק ח'.

וְנִבְּאתָ נַחֲמָה לְעֵתִיד לְבָא: וְהָיָה | שְׂאֵרֵי אֵת [א] יַעֲקֹב הַנְּשָׂאֲרִים לְעֵתִיד מֵעַם יִשְׂרָאֵל (ד"ק) יִהְיוּ בְּקִרְבִּי בַתּוֹךְ (ת"י)

עַמִּים רַבִּים פְּטַל [ב] כְּמוֹ טַל שְׂבַא מֵאֵת יְהוָה וְכֵן פְּרִבִּיבִים כְּמֹטֵר הַיּוֹרֵד עָלַי-עֶשֶׂב שְׂאֵינִי

עיונים והארות

יש אצלו דבר המוקצה. ועיין בספר נגיד ומצוה ז"ל, ועוד מורי [האר"י] ז"ל ראה אחד מכמה שנים שמת, שהיו מענישים אותו כשרצו להעלותו למחיצתו על שלא נזהר פעם אחת בשבת שנכנס מעט עפר בתוך מנעלו בלתי כונה, ולא נזהר, ויצא בו ברשות הרבים, ונענש ע"ז, כדי להעלות מדרגה אל מדרגה אחרת יותר עליונה ע"כ, ובקיצור של"ה ה"ד בנז"י כתב ז"ל, וצריך להפוך ולנער הבתי ידים שבבגדים שקורין קעשיניס, שלא יהיו בהן פיורין קטנים דשכיחין שנמצאים בו. ע"כ.

ב. בשו"ע (סי' שג סעי' ז) מובא, יש אוסרים להביא מפתח אפ"י בחצר הבית כי אם בידו, אבל לא בחגורתו, שמא ישכח ויוציאנה לרשות הרבים.

א. שו"ע (סי' רנב סעי' ז): מצוה למשמש אדם בכליו בערב שבת סמוך לחשיכה, שלא יהיה בהם דבר שאסור לצאת בו בשבת". ובב"ח (סי' רנב) כתב תני (שבת יב.) חנניא אומר חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשיכה, ורבנו כתב מצוה על כל אדם וכו', לאורויי דאין חילוק בין איש לאשה, וכ"כ הרוקח (סי' לט) ז"ל, צריך אדם למשמש בכיסו או בחגורו פן יהי' תלוי בו כיס או סכין, או בחגור שבמכנסים, והאשה בכיסה או בבתי זרועותיה, או בכיפה שבראשה, עכ"ל.

במשנ"ב (שם, ס"ק נו) מוסיף, נראה דהוא הדין בשבת אם הוא רוצה לצאת חוץ לעירוב והוא רגיל לשאת בכיסו דבר המותר לטלטל שצריך למשמש מתחלה. וכתב המג"א (ס"ק נו), ונראה דאפילו לדין דליכא רשות הרבים, מצוה למשמש, דשמא

בא לעולם על ידי אדם, כך יהיו ישראל **אֲשֶׁר לֹא-יִקְוֶה לְאִישׁ** לעזרה **וְלֹא יִיחַל** יצפו **לְבַנְי אָדָם** אלא יבטחו רק בו יתברך (רש"י): **זֶה וְהָיָה שְׂאֵרִית יַעֲקֹב בְּגוֹזִים** הפחותים, וכן **בְּקָרְבַּב** בתוך **עַמִּים רַבִּים** החשובים שיש להם מלך (מלבי"ם), וימשלו בהם ישראל **כְּאֲרִיָּה** המושל על **בְּבַהֲמוֹת יַעַר** [ג] חיות היער, ו**כְּכַפִּיר** אריה צעיר, המושל **בְּעֵדְרֵי-עֲאֵן** (רד"ק) **אֲשֶׁר אִם ירעב עֵבֶר וְרַמִּס** דורס במקום ואוכל **וְטָרַף** נושא הטרף לטעונו בשביל הלבאימה והגורים (רש"י) **וְאֵין מַצִּיל** כן יהרגו ישראל באויביהם ואין מציל מידם (רד"ק): **ח בעת ההיא תָּרַם יָדְךָ עַל-צָרֶיךָ** להתגבר עליהם [ד] **וְכָל-אֵיבֶיךָ יִפְּרָתוּ** [ה]: **ט וְהָיָה בַיּוֹם-הַהוּא** לאחר

עיונים והארות

שיביאנו לו אלא לה' יקווה כי הוא הממטיר והמביא לארץ הטל והמטר כן ישראל בישועה היא לא יקוו אלא לאל יתברך כי הוא המושיעם ואין זולתו מושיע כי הם יהיו עם מעט והעמים הנאספים עליהם יהיו רבים ומי יוכל להושיעם בלתי ותרד ישועתו להם כאשר ירד הטל על האדמה ואמר אחר כן כרביבים עלי עשב כי הרביבים הם המטר הרב והעשב גדול מהדשא כן יהיו הם הולכים וגדלים וטובו להם הולך וגדל. יקוה לאיש - ייחל לבני אדם כפל הענין במלות שונות (רד"ק).

ב. בוא וראה שכל ברכות שברך יצחק את יעקב מלמטה כנגדם ברכו הקב"ה מלמעלה, יצחק אמר ויתן לך האלקים מטל השמים, והקב"ה ברכו בטל ומטר, שנאמר והיה שארית יעקב וגו' כטל מאת ה' (ב"ר ע"ה).

דבר אחר, זהו שאמר הכתוב [משלי יט, יב] "נהם ככפיר זעף מלך וכטל על עשב רצונו", "נהם ככפיר זעף מלך" על אומות העולם, אבל על ישראל "וכטל על עשב רצונו", וכשם שהטל מביא חיים לעולם כך הקב"ה בא כטל לישראל, שנאמר "אהיה כטל לישראל" [הושע יד, ו], אפילו כשהוא כועס הוא עדיין בא עליהם כטל, שנאמר "וכטל על עשב רצונו". אמרו לו ישראל [לקב"ה], לכך אנו יכולין לעמוד, ששאת נעשה לנו כטל, שנאמר "והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל מאת ה'". (אגדת בראשית פרק ח, א).

ג. כאריה בבהמות יער - פירשו המפרשים במה שכתב בזהר הקדוש, דלעתיד לבא יהיה ה' לנבוכדנצר וסנחריב וכל צוררי ישראל ויבואו במלחמה, וישראל יהרגו כולם. וזה שכתוב 'והיה שארית יעקב בגוים' באמצע הגוים הידועים שהצרו לישראל, וינקמו מהם 'כאריה בבהמות יער' (נחל שורק אות ב).

ד. תרום ידך - לא יצטרכו ללחום את צורריהם בשתי ידיים רק יד אחת יהיה די להרימה על צריך - ויש הבדל בין צר ואויב שהצר מציר בפועל ולוחם אתו, והאויב דורש רעתו ואינו מציר בפועל, ועל הצוררים שלוחמים אתך תרום ידך, והאויבים יכרתו מעצמם (מלבי"ם).

ה. תרם ידך וכו' - נודע כי המקטרגים הנבראים מחטאות האדם. הם הם צורריו, והם תובעים נקמה ממנו בשמים, ומזה יבואו עליו כל הצרות וכל האויבים למטה. וכשישוב תשובה שלימה לכלא הפשע ולהתם החטאת, הן הן המזיקין שנבראו מעונותיו, אז ימצא מנוח מהאומות המתגרים בו למטה. וזהו שאמר 'תרם ידך על צריך', הם צוררים אשר נבראו מעונותיך, ואז 'כל איביך' הגופניים 'יכרתו'. (החיד"א).

ובם' שערי אהרן (או"ח, ח"א קונטרס שערי איש אות טו) מובא, מעולם לא שם (החזון איש זצ"ל) מטפחתו בכיסו בשבת, ואמר לי בשם הגר"א שמי ששם מטפחתו בכיסו בשבת, עובר על הדין של חנניא (שבת יב). בפועל.

ג. ובם' דרשות חתם סופר (ח"ג עמוד כו) מובא, תניא חנניא אומר חייב אדם למשמש בבגדו ערב שבת עם חשיכה, אמר רב יוסף הלכתא רבתי לשבתא, פי' באשר שעולם הבא נקרא שבת, והעולם הזה נקרא ערב שבת, ומי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, ומי שלא טרח בערב שבת מה יאכל בשביעי, על כן 'משמש בבגדיו' - הצואים שעליו שהם עונותיו, ומאן דתני בבוגדיו לא משתבש, 'ערב שבת עם חשיכה' - בעולם הזה בכל לילה, 'עם חשיכה' - טרם יחשכו כוכבי נשפו, ואמר רב יוסף שפיר הלכתא רבתי לשבתא, כי רבה היא שנמצא כל ימיו בתשובה כנ"ל ודו"ק.

א. והיה שארית - אותה שארית שאמר הקב"ה לאלהיו והשארתי בישראל שבעת אלפים, והם אותם שהופרשו בימי גדעון, בשעה שאמר אם ישך מושיע בידי את ישראל כאשר דברת, הנה אנכי מציג. אמר לו הקב"ה אני כתבתי אהיה כטל לישראל, ואתה אמרת על כל הארץ חורב, אני איני עושה, מנין, שאין כתיב ויעש אלקים כן, אלא והיה כן, מעצמו היה... אמר לו הקב"ה רב העם אשר אתך, הורד אותם אל המים ואותם שכרעו על ברכיהם לשתות רוצים ולא רוצים היו משתחווים לעו"א, אמר לו הקב"ה בשלש מאות איש המלקקים אושיע את ישראל, ועליהם הוא אומר והשארתי בישראל, ועליהם הוא אומר והיה שארית יעקב וגו' כטל מאת ה', שהטל סימן לתחיית המתים שנאמר יחיו מתים.

דבר אחר והיה שארית יעקב, א"ר פנחס בר חמא, אמרו ישראל כטל אתה עושה אותנו, אמר להם כשאתם עושים רצונו של מקום כשם שהטל אין בריה שולטת בו, כך אתם אין בריה שולטת בכם. אתה מוצא בשעה שאמר אליהו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, ולא שמע לו הקב"ה בטל, אלא הטל היה יורד, וכן הוא אומר לאלהיו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה, ואתנה טל ומטר אין כתיב כאן, להודיעך שאין שליט בטל, לכך אמר והיה שארית יעקב... כטל (תנחומא).

והיה שארית - אותם שישארו אחר שיצרפו כמו שאמרו וצרפתים כצרוף הכסף וגו'. בקרב עמים רבים - שיאסרו על ירושלם עם גוג ומוגו והיו ישראל ביניהם כטל מאת ה' כי הטל בא מאת ה' מן השמים והמקוה לו לא יקוה לאיש

מלחמת גוג ומגוג **נָאֵם-יְהוָה** לא יצטרכו לשום מלחמות, ולכן **וְהִכַּרְתִּי סוּסֵיךָ מִקֶּרְבְּךָ** כי אין צורך בהם (מלבי"ם) **וְהִאֲבִדְתִּי מִרְפַּבְתֶּיךָ** וכן בימינו, לא יצטרכו את טנק מרכבה ומטוסי הקרב ואת פצצת האטום: **וְהִכַּרְתִּי עָרֵי אֶרֶץךָ** המוקפות חומה כי יהיה שלום בארץ **וְהִרְסֵתִי כָּל-מִבְצָרֶיךָ** לא תצטרך לערי מבצר (רד"ק) ומקלטים וכיפת ברזל: **יֵא בראותך השגחתי בך וְהִכַּרְתִּי כְּשָׁפִים מִיָּדְךָ** [מקרבך (רד"ק)] כי לא תצטרך להם לדעת עתידות ולפעול בהם אילו פעולות (מ"ד) **וּמַעֲוֹנֵיךָ** המסתכלים בעננים לדעת עתידות (אבי"ע) וי"מ אחיזת עיניים, וי"מ מחשב העונות ושעות בשעה זו יקרה כך, היום יפה לצאת וכו' (רד"ק) **לֹא יְהִיוּ-לָּךְ: יב וְהִכַּרְתִּי פְּסִילֶיךָ** עץ ואבן (אבי"ע) **וּמִצְבּוֹתֶיךָ מִקֶּרְבְּךָ** [ו] ואז תכיר שאין אלוה מבלעדי **וְלֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה עוֹד לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ** לפסילים (מ"ד): **יג וְנָתַתִּי אֶתְּךָ אֶתְּךָ** אעקור (מ"צ) את עצי **אֲשֵׁרֶיךָ מִקֶּרְבְּךָ** כי תשובו בתשובה **וְהִשְׁמַדְתִּי עָרֶיךָ** שעבדו בהם ע"ז (מלבי"ם) וי"מ אשמיד את שונאך (מ"ד): **יד וְעֵשִׂיתִי בְּאֶף כַּעַס בְּגִלּוּי וּבִהְמוֹה כַּעַס בְּלֵב** (מלבי"ם) **נֶקְמָ אֶת-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עוֹד לֹא שָׁמְעוּ** נקמה גדולה כזו (מ"ד) וי"מ שלא שמעו - שלא רצו לקבל את התורה (רד"ק ע"פ ת"י) **[ז] א הַנְּבִיא אֹמֵר וּמוֹכִיחַ לְיִשְׂרָאֵל: שָׁמְעוּ-נָא אֶת אֲשֶׁר-יְהוָה אָמַר קוֹם הַנְּבִיא רִיב** התווכח עם ישראל שישמעו **אֶת-הַהָרִים** שהם האבות אברהם יצחק ויעקב, **וְתִשְׁמַעְנָה הַגְּבָעוֹת** האמהות שהן רבקה רחל ולאה [הגבעות קטנות מההרים והם סביב ההרים (מלבי"ם)] **קוֹלְךָ** מה שגמלו בניהם לאל יתברך שמו (רש"י, רד"ק): **ב שָׁמְעוּ** האזינו **הָרִים אֶת-רִיב יְהוָה** את הויכוח של ה' יתברך (מ"ד) **וְהֵאֲתַנּוּם** ההרים החזקים (רד"ק) **מִסְדֵּי אֶרֶץ** (אבי"ע)

עיונים והארות

ועבדתם שם אלהים אחרים פ"ה התרגום ותפליחין תמן לפלחי טעויותא וכ"כ הרמב"ם שם כי בעו"ה בגלות המר הזה נתקיים בנו ועבדתם שם אלהים אחרים עץ ואבן וטעם הדבר כי אנחנו מוכנעים ומושפלים תחת ע' שרים בגלותינו בד' רוחות השמים. והנה כשישראל חוטאים נברא מלאך המושחית וגורמים אנחנו שיצליחו האומות ויגברו עלינו והם יושבים בשלותם מקטרים לצבא השמים וזהו נחשב לנו כאלו אנחנו עושים זאת כי עונותינו הטו כל אלה הצלחת האומות ואנו משועבדים ועובדים אותם וזהו ועבדתם שם אלהים אחרים כי אנחנו גורמים להם הצלחה. ולעתידי יבער ה' פלחי טעויותא ויפלו לפניו חללים וזהו ולא תשתחוה עוד למעשה ידיך ר"ל אל שר האומות ופסיליהם המשיעים שמות הטומאה כי גברו כאשר אנחנו חטאנו ונחשב כאלו זה מעשה ידינו את כל אלה יכרית ה' כי לכולם תהיה שפה אחת לקרוא בשם ה' (אהבת יהונתן).

ז. **ובמדרש**. זהו שאמר הכתוב [דברים לג, ב] "ה' מסיני בא", היה ראוי לומר 'לסיני בא' ולמה אמר "מסיני"? אמר רבי שמעון בן יוחאי מסיני [הקב"ה] הוא בא לדין את אומות העולם ששמעו את התורה ולא קיבלו אותה שנאמר "ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים אשר לא שמעו". (מדרש תנאים לדברים).

ר' ישמעאל אומר חמש אצבעות של יד ימינו של הקב"ה כולן לשם גאולה, אצבע קטנה בה הראה לנו לעשות התבה, שנאמר וזה אשר תעשה אותה, אצבע שניה לקטנה, בה הכה את המצריים, שנאמר אצבע אלקים היא, שלישית לקטנה בה כתב את הלוחות, שנאמר כתובים באצבע אלקים, רביעית לקטנה, בה הראה למשה, שנאמר זה יתנו כל העובר על הפקודים, בהן וכל היד בה עתיד הקב"ה להשמיד את בני עשו שהם צרו ולהכרית את בני ישמעאל שהם אויביו, שנאמר תרום ירך על צריך וכל אויבין יכרתו (פרקי דר"א).

ז. **והכרתי פסיליך ומצבותיך מקרבך** - יובן עפ"י מ"ד בגמרא כל הכועס כאלו עובד עכו"ם. והטעם הוא דהכעס הוא מחמת המרה המתפשטת בכל הגוף וידוע מה שכתב הרמב"ם וסיעתו אם האדם עובד ה' בעבור חמדת הממון וכהנה סיבה אחרת לא תכון לו עבודתו ולא נחשב לו כעובד ה' רק כאלו עובד הממון אשר אם יבצר ממנו אפשר שלא יעבוד. וז"ש והכרתי פסיליך מקרבך דייקא השוכן בקרבך ובתוכך כמו הכעס או חמדת הממון ונחשב לו כאלו עובד לפסל כמ"ש הכתוב פן יפתה לבבכם וכו' ועבדתם שם וכו' קאי על פתיית הלב לחמדת הממון וק"ל.

ולא תשתחוה עוד למעשה ידיך - יובן במה שאמר הכתוב

שהיו יסוד הארץ במעשה בראשית **כִּי רִיב לַיהוָה עִם-עַמּוֹ** על שחטאו כנגדו **וְעַם-יִשְׂרָאֵל יִתּוֹכַח**
 להראות שהוא צדיק בריבו (מלבי"ם): **ג עַמִּי** תן לבך להבין **מָה** רוב טוב **עָשִׂיתִי לְךָ** [ח] **וּמָה** הדבר אשר
הִלַּאתִיךָ [ט] [הוגעת'ך (מ"ד) ועייפתי (ע"פ אונקלוס דברים יט, יח) אותך] בעבודתי **עֲנֵה** הָעַד **כִּי** [י] [רש"י]: ד תראה ותתבונן
 כמה טובות עשיתי עמך **כִּי הֶעֱלִיתִךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם** שהיית שם בעבודת פרך (רד"ק) **וּמִבֵּית עַבְדִּים**
פְּדִיתִיךָ לפני הזמן **וְאֶשְׁלַח לְפָנֶיךָ אֶת-מֹשֶׁה אֹהֲרֹן וּמָרְיָם** [יא] שהייתם ניוונים בזכותם והורו
 אתכם את הדרך הטובה (מלבי"ם): **ה עַמִּי זָכַר-נָא** החסד שעשה ה' עם ישראל, **מָה-יַעֲזֵב** בלעם אל **בְּלַק מֶלֶךְ**
מוֹאָב ששכר את בלעם לבא לקללך כדי להשמיד הכל (אבי"ט) **וּמָה-עָנָה אֹתוֹ בְּלָעָם בֶּן-בְּעֹזַר** מה אזעום
 לא זעם ה' על ישראל **מִן-הַשָּׁמַיִם** שחטאתם שם, ובכ"ז לא מנעתי טובתי ועזרתי לכם (רש"י) **עַד-הַגְּלֹגֶל** אשר שם
 עברתם את הירדן ביבשה (רד"ק), וכבשתי לפניכם את הארץ (רש"י), הכל זכור **לְמַעַן דַּעַת צְדָקוֹת יְהוָה** [יב] שעשה

עיונים והארות

י. ידוע הדבר, שכל דבר שהאדם לא מבין את התכלית והטובה היוצאת מעשיית הדבר, הרי הוא מתעצל לעשות את הדבר והוא כבד עליו. ואם יבין האדם שכל מעשי המצוות הם לטובת האדם, אז יערב לו לעשות ולקיים את כל דברי התורה. והענין יובן על פי משל: אדם אחד גזר על עבדו שימנה כסף כל הלילה ולא יתן שינה לעיניו, אם העבד יחשוב שזה רק לטובת בעה"ב אז יכבד עליו לישיב כל הלילה ולא לתת שינה לעיניו אבל אם האדון עשה כמה פעמים טובות לעבד בלי שום גמול, צריך ליפול ספק בלב העבד, אולי גם עתה שגזר עלי שלא אישן כל הלילה, גם זה יהיה לטובתי, שבודאי הוא יתן לי את הכסף, ואז יערב לו עבודתו.

וזוהו שאומר הכתוב: "עמי מה עשיתי לך" - כמה טובות עשיתי לך, ואם כן "ומה הלאיתך" - למה תעשה את כל המצוות ברפיון, והרי צריך לכל הפחות שיפול לו ספק בלבו שהכל לטובתו (מסגרת השער).

יא. אמר הקב"ה בוא וראה מה ביני לבין בשר ודם, מלך בשר ודם משלח שלוחים למדינה בני המדינה מספיקין להם מזון, אבל אני לא עשיתי כן, אלא שלחתי לפניך גואלים שלשה, ולא הייתם זקוקים לזון אותם, אלא הם היו זנים אתכם, המן בזכות משה, ענני כבוד בזכות אהרן, הבאר בזכות מרים (ילק"ש).

יב. מאי דכתיב למען דעת צדקות ה', א"ר אליעזר אמר הקב"ה לישראל עמי, דעו כמה צדקות עשיתי לכם שלא כעסתי עליכם בימי בלעם הרשע, שאילו כעסתי עליכם בימי בלעם הרשע לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, והיינו דקאמר בלעם מה אקוב לא קבה א"ל, מלמד שאותו היום לא זעם ה' (ברכות ז).

עצתו של בלק היתה לא להילחם עם ישראל בפרהסיא - בגלוי. ירא היה בלק שמא יתקדש שם שמים במה שיעשה הקב"ה נסים גלויים לישראל כמו בשעת צאתם ממצרים, לכן השכיל ויעץ שבלעם יקללם בצנעה - בסתר,

ה. א"ר אחא ענה בי וקבל שכר ואל תענה ברעך עד שקר ותקבל דין וחשבון. א"ר שמואל בר רב נחמן בשלשה מקומות בא הקב"ה להתוכח עם ישראל, ועובדי אלילים שמחים ואומרים היאך יכולים להתוכח עם בוראם, עכשו הוא מכלה אותם, כיון שראה הקב"ה שהיו שמחים הפכם להם לטובה, בשעה שאמר לכו נא ונוכחה שמחו ואמרו עכשו הוא מכלה אותם, כיון שראה הקב"ה שהיו שמחים הפכם להם לטובה, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים, כששמעו עובדי אלילים כך תמהו, ואמרו זו תשובה וזו תוכחה, לא עשה אלא למתפגא עם בנוהי. בשניה כשאמר להם שמעו הרים את ריב ה' שמחו עובדי אלילים, ואמרו עכשו הוא מכלה אותם, כיון שראה הקב"ה כן הפכם להם לטובה, שנאמר זכר נא מה יעץ... במה אקדם ה', תמהו עובדי אלילים ואמרו זו תשובה וזו תוכחה, לא אתא אלא למתפגא עם בנוהי (ב"ר).

ענה בי - הקב"ה מתוך חביבותו לישראל קורא להם עמי, מה עשיתי לך, כלומר למה עשיתי אותך. אלא בשביל שתלכו לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ותעידו בי שאני אחד. כמו שנאמר "ה' אחד". וזהו שכתוב "ענה בי" תעידו שאני אחד, ותיחדוני עליכם (זוהר חדש דף מ"ח).

ט. אמר רבי ברכיה משל למלך ששלח פרוזדוגמא [שטר של חוקים] שלו למדינה, מה עשו בני המדינה נטלו אותה ופרעו ראשיהם וקראו אותה בפחד וביראה ברתת ובזיע, אמר הקב"ה הדא קריאת שמע פרוזדוגמא שלי הוא, לא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם שתהיו קורין אותה לא עומדים על רגליכם ולא פורעים את ראשיכם, אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך.

דבר אחר ומה הלאיתך, א"ר יהודה ברבי סימון עשר בהמות מסרתי לך, שלש ברשותך ושבע שלא ברשותך, אלו שברשותך שור שה כשבים ושה עזים, ואלו שלא ברשותך, איל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמור, ולא הטרחתי עליכם ולא אמרתי לכם לעלות בהרים ולהתיגע בשדות להביא לפני קרבן מאלו, אלא מאלו הגדלות על אבוסך, שנאמר שור או כשב או עז (ילק"ש).

עמכם ותטיבו מעשיכם (רד"ק): ו ישראל אומרים לנביא: **בַּמָּה אֶקְרָא יְהוָה** איזה דורון ניתן לה' שירצה בו (רד"ק) **אֶפְרָיִם** ובמה אהיה כפוף (רש"י) ונכנע **לְאֱלֹהֵי מְרוֹם** לבקש סליחה (מלבי"ם) **הַאֶקְרָאנוּ בְּעוֹלוֹת בַּעֲגָלִים בְּנֵי שָׁנָה** [יג] האם יש בזה תועלת שאביא לפניך העולות והעגלים הטובים והנבחרים (מ"ד): **זֶה הִירְצָה יְהוָה** וכי ירצה ה' **בְּאַלְפֵי אֵילִים** לקרבנות **בְּרִבְבוֹת נַחְלֵי-שָׁמֶן** לצקת על המנחות **הַאֲתָן בְּכוּרֵי פִשְׁעֵי** האם אקריב לפני בני הבכור על שמתל הקב"ה פשעי **פְּרִי בִטְנֵי חַטָּאת נַפְשֵׁי** והאם אקריב לפני אחד מבני על שכיפר הקב"ה חטאתי (מ"ד): **ח וּמְשִׁיב הַנְּבִיא בְּמַה הִי'ת מְתַרְצָה:** כי כבר **הִגִּיד הַקִּבְיָה לְךָ בֶן אָרְכָם מַה-טוֹב** לעשות (רש"י) **וּמַה-יְהוָה דוֹרֵשׁ מִמֶּךָ** כי אין חפצו בעולות **כִּי אִם-עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט** (רד"ק) כל מצוות שבין אדם לחברו כמו נזקי ממון [וגם איסור עריות בכלל] **וְאַהֲבַת חֶסֶד** גמילות חסדים **וְהִצְנַע לָכֶת עִם-אֱלֹהֶיךָ** [יד] ליחד האל יתברך ואהבתו בכל לבבו ובכל נפשו [ואמר והצנע כי הדבר מסור ללב]:

עיונים והארות

הירצה ה' באלפי אילים, אמר לו האתן בכורי פשעי, אמר לו רשע, אם הייתי מבקש קרבן הייתי אומר למיכאל ולגבריאל והיו מקריבין לפני, שנאמר כי מי בשחק יערוך לה' ידמה לה' בבני אלים, בבני אברהם יצחק ויעקב שהם אילי העולם ואין אני מקבל קרבנות אלא מישראל (תנחומא).

יד. אמר רבי אלעזר עשות משפט זה הדין, ואהבת חסד זה גמילות חסדים, והצנע לכת זה הוצאת המת והכנסת כלה. והלא דברים קל וחומר, ומה דברים שאין דרכם לעשותם בצנעא אמרה תורה והצנע לכת, דברים שדרכם לעשותם בצנעה על אחת כמה וכמה. שנו רבותינו בשלשה דברים גדול גמילות חסדים יותר מן הצדקה, צדקה בממונו גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו, צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים, צדקה לחיים, גמילות חסדים בין לחיים בין למתים (סוכה מ"ט).

דרש ר' שמלאי תרי"ג מצות נאמרו לו למשה בסיני, שס"ה כנגד ימות החמה, ורמ"ח כנגד אברים של אדם. בא דוד והעמידן על י"א, דכתיב מי יגור באהלך וגו'... בא ישעיהו והעמידן על שש, שנאמר הולך צדקות זה אברהם... בא מיכה והעמידן על שלש, שנאמר הגיד לך אדם מה טוב וגו', עשות משפט זה הדין, ואהבת חסד זו גמילות חסדים, והצנע לכת בהוצאת המת ובהכנסת כלה. [חזר ישעיהו והעמידן על שתים, שנאמר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה וגו', בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר וצדיק באמונתו יחיה] (מכות כג).

ואפילו לא יחולו קללותיו, בכל אופן שם שמים לא יתקדש.

רצון ההשגחה העליונה היתה אחרת, מן השמים לא נתנו לאותו רשע להפק זממו. "ומה ענה אותו בלעם בן בעור מן השיטים עד הגלגל" - אמרו חז"ל ב"ילקוט שמעוני" (בלק, אות תשס"ו) "קולו של בלעם הלך ששים מיל" - "מן השיטים עד הגלגל".

כל כך למה? - "למען דעת צדקות ה'" - שכולם יכירו וידעו חיבתן של ישראל לפני השי"ת לא בציונעא ולא בסתר כי אם בגלוי ובפרהסיא. (סידורו של שבת, ח"ב דרוש ו' פ"א).

יג. ר' יהושע דסכנין בשם רבי לוי, אף על פי שהדברים אמורים במישע מלך מואב, אבל אינו מדבר אלא ביצחק, הירצה ה' באלפי אילים (ב"ר). בלעם הרשע היה סניגורן של עובדי אילים, ועל עובדי אילים הוא אומר הירצה ה' באלפי אילים רוצה הוא מה שאתם מקריבין לו, לוג שמן אנו מקריבין לו, רבבי רבבות נחלי שמן, מה הקריב אברהם לפניו איל אחד, שנאמר וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר, אם רוצה אנו מקריבים לו אלפי אילים, ומה הקריב אברהם לו בנו, אני מקריב לו בני ובתי, שנאמר האתן בכורי פשעי זה בנו הבכור, פרי בטני חטאת נפשי זו בתו, כך אמר לו הקב"ה לבלעם הרשע, מה אתה עושה, אמר לפניו את שבעת המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח, אמר לו

